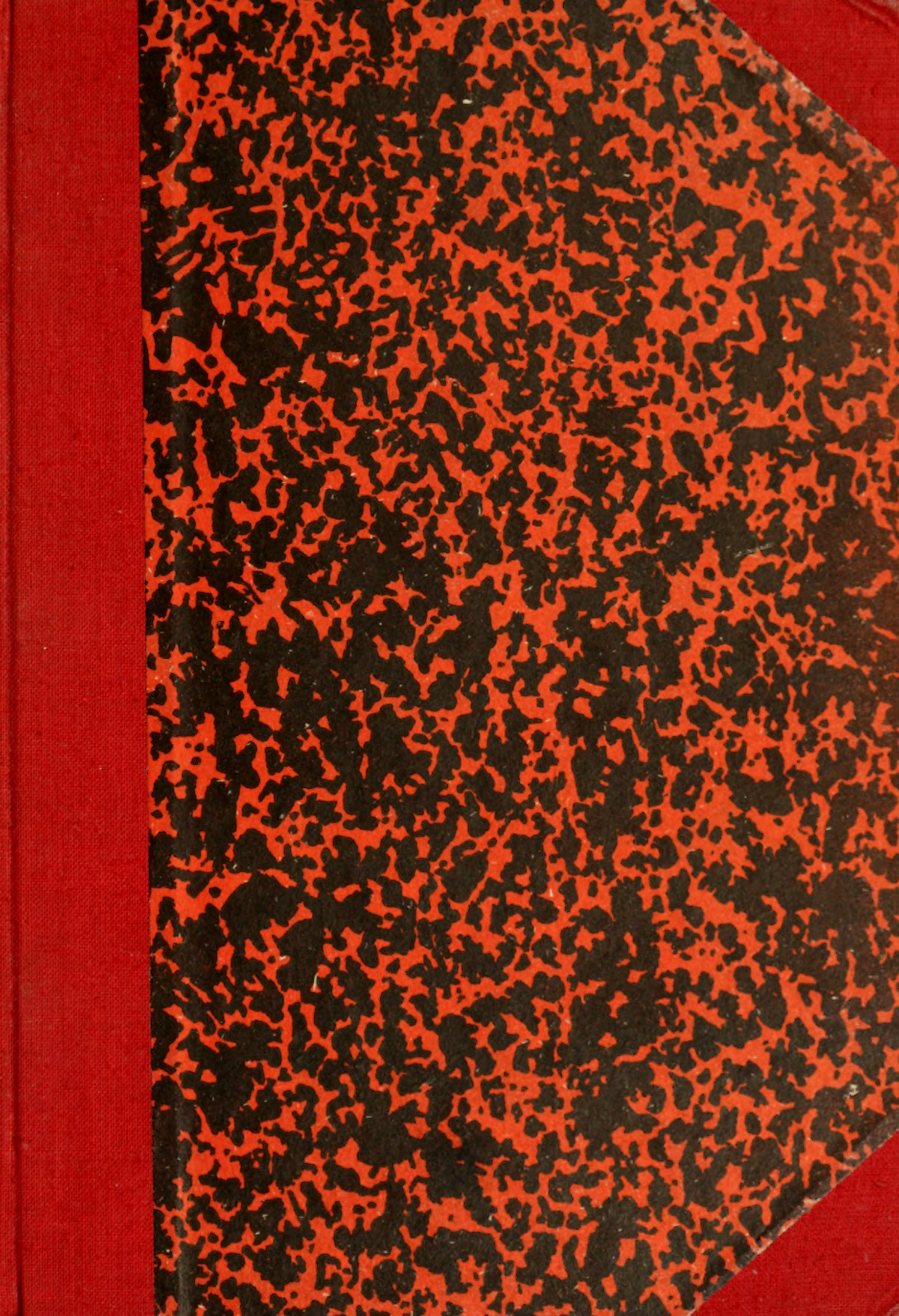

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 73

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЈЕДНИМ ПРИЛОГОМ

У БЕОГРАДУ
У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

НА ПРОДАЈУ У КЊИЖАРНИЦИ В. ВАЛОЖИЋА

1892

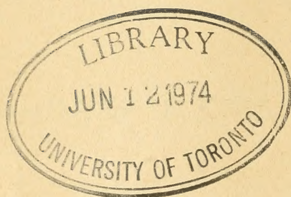

ЦРНОРЕЧКИ ОКРУГ.

Од

Д-РА СТЕВАНА МАЧАЈА,

ЧЛАНА СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА, СРПСКИХ ЛЕКАРА, ДРУШТВА ЗА ПОЉСКУ ПРИВРЕДУ И АРХЕОЛОШКОГ, Р. Ч. ЗА ПРИРОДНЕ НАУКЕ И ЧЛАНА ГЕОЛОШКОГ ДРУШТВА У БУДИМ-ПЕШТИ,

ФИЗИКУСА ОКРУГА ЦРНОРЕЧКОГ.

ЧИТАОЦИМА.

Чисто са зебњом отпуштам од себе свој опис округа црноречког, јер после знаменитог дела „Србије“ од нашег врсног књижевника М. Ђ. Милићевића готово се једва што ново и може изнети на видик. Ипак држим, да ће читаоци у мом делцу наилазити на неке предмете, који ће им накнадити труд њихова читања; постигнем ли то, сматраћу да ми је труд богато награђен.

На Три Јерарха 1879,
у Зајечару.

Д-р Стеван Мачај.

ПРЕДГОВОР.

Из првог предговора види се, да сам опис Црноречког округа још 1878-е године довршио. Од то доба многи су се писци трудили, да упознају свет са тим округом; а имено Г. Г. Драгашевић, Ј. Мишковић, Драг. К. Јовановић и Лозанић.

Ја сам се са њиховим списима тек у најновије доба могао упознати, за то сам се њима нешто и користио. Што се тиче Анализе Минералних вода и ћумура, то сам просто преписао.

Моја је задаћа била, у краткој скромној монографији, упознати читаоце са теренским односима и карактеристиком оне народности, која поред чисто српског народа у овом округу живи. Историјом слабо сам се занимао, почем не осећам довољно спреме и средства у себи да нечим стварним читаоце изненадим, што се пак тиче традиције, познајући личности у мени се поколебала вера у њихова причања. У том погледу изгубих наду, кад не могох докучити ни некадашње име Гамзиграда, тој колосалној развалини, која вековима пркоси зубу уништења, ма да сам се признатим српским и страним историчарима с питањем обраћао. Ја држим, да су још Хуни или Авари, ове тад културне пределе, у тако грозној мери опустошили, да није могло остати трагова позитивне успомене за средњи и данашњи

век. Мрак османске владавине спречио је да се одржи успомена давне прошлости, јер је следствено потирала и саме средовечне успомене, које су народ подсећале на његову славну прошлост, која се у религиозним споменицима—задужбинама—показивала.

Гамзиград не спомиње ни Мајков, ма да су му градови од много мање важности, као што је Равна, Кожељ и Сврљиг у кнежевачком округу познати били. —

Од оног времена, кад сам мој опис довршио, учињене су разне измене како у војном и политичном, тако у просветном и индустријском погледу. То се види из војне поделе округа, по новом груписању општина и новим границама самог округа, због тога, што су две општине, дубочанска и јелашничка додате крајинском округу, а од кнежевачког округа одузета је горњо-белоречка и заграђско-вратарничка општина, што служи за повод да се измени јужна и северна граница.

У просветном обзиру у толико се примећава измена, што се изгореле школе на ново подижу, а од зајечарске полугимназије постала је цела са 8 разреда.

Највећи се полет показује на пољу радиности. Подигнута је у Зајечару велика пиварска зграда Јована Лаловића, до Зајечара подигао је Никола Лаловић велику опекару (циглану), у којој се за печење опека употребљава лигнит из његова рудника у Звездану. По том подигнута су два вештачка млина одмах испод саставака, Уроша Милошевића трговца из Вражогрнца, а ниже овог Андре Генчића и његовог зета Алексе. Трећи је између Вражогрнца и Рготине Љубе Димића и Стеве Најдановића. Овај је млин права благодет за околину, јер је у њој жив промет, зарада и потрошња.

Али сва та предузећа крунише железница, која ће пругом својом везати Прлитски мајдан са Дунавом, на коме се живо ради и скорим ће се друштво њоме почети служити. —

Догађаје од 1883 и 1886 године остављам на опис вештијем перу.

1. маја 1887 г.
у Београду.

Д-р Стеван Мачај.

ЦРНОРЕЧКИ ОКРУГ.[1]

Положај и границе.

Црноречки округ лежи на источној страни Србије; заузима гранични обим од 125 часова, а обухвата више од 2000 четворних километара површине. Од источне па до крајње западне границе има 15 часова; од југа до севера највећа дужина износи $12^2/_4$ часова; средња ширина је $9^1/_2$, дужина $13^2/_4$ часова.

Лежи између 19° 24' и 20° 6' дужине и између 43° 40' и 44° 10' ширине.

Граничи duž целог истока кулским срезом у Бугарској. Ту га од Бугарске дели плот почев од затворничке страже, па преко Вршке Чуке до Тимока. Од Рајкове суваје служи као природна граница река Безданица, која се код тупановачке страже у полукругу спушта до Тимока. Од уласка Безданице у Тимок постаје овај источном границом за округ, до суседног му крајинског округа.

---

(1) Овај је чланак поправљен према напоменама господе оценитеља, на које је и међу тим на жалост покојни писац, у своје време, пристао био. Уредник.

Од југа граничи се књажевачким и алексиначким округом. Међа је са књажевачким округом доља реке Мале Шашке. Отуд прелази Тимок, и пружа се над Грлиштем по Котуђевом вису обухватајући: Карапанџево, Осење, Крунии камен, Манастириште и Лесковац пењући се више к југу на Тупишницу, од које северни део захваћа и косом висова у брдо, Млеко, Маглен, Трећи врх, Убишове њиве, допирући до самог Ртња. Овај је међом преполовљен у целој својој дужини, па се лукавичком косом и даље дели од алексиначког округа до Столице у кривовирском хатару.

Западну границу сачињавају висови, који ћупријски и пожаревачки округ раздвајају од црноречког: Столи, Бреговац, Букур, Тилве, Кумакриш, Курмахура, Бота.

Од севера се граничи крајинским округом, где се пружа од Ваље, — Стрене, Тилве, Тресте, Падуре Фромозе, Кршу — Маре, Црног Врха, Столова, па преко њих Дубочанима, Копривници и Чоконари, где се спушта у Тимок.

Округ црноречки наименован је по свој прилици од Црног Тимока, који се и Црном Реком назива.

Војна подела тимочке дивизије.

Штаб тимочке дивизије у Зајечару располаже црноречким, књажевачким и ћупријским округом.

Војна подела округа. ([1])

1883 г. услед нове војне поделе било је овако стање: Команди XIII-ој пуковског округа у Неготину припадају ова села из бољевачког среза: Злот, Шарбановац, и Су-

---

[1]) Изоставља се, јер је застарела. Уред.

мраковац, остала сва села из среза бољевачког припадају XIV пуковској окружној команди у Кнежевцу.

Села: Грљан, Прлита, Вел. Извор, Никуличево, Рготина, Трнавац, Бела Река, Бучје, Топла, Кривељ, Слатина, Оштрељ, Брестовац, Бор, Метовница, Звездан, Гамзиград и Лубница из среза зајечарског такођер припадају XIII пуковној окружној команди у Неготину.

Леновац, Лесковац, Бор, Горња Бела Река, Грлиште Шљивар, Вратарница и Заграђе такођер среза зајечарског припада XIV пуковној окружној команди у Кнежевцу.

Политичка подела. ([1])

У округу има два среза, зајечарски и бољевачки. У првом је окружна варош. Срез овај има 21 општину, састављене из 25 села. У бољевачком срезу има 15 општина. састављене из 19 села. Од ових је кнежевским указом од $^{10}/_{9}$ 1875. год. Бољевац проглашен за варошицу, а од села Подгорца оцепио се заселак Боговиње, који сад има своју самосталну сеоску управу

Општина леновачка, и то село Леновац и Лесковац $^{17}/_{10}$. 1875. год. прикључени су зајечарском срезу по решењу скупштине и одобрењу његове светлости, а 14. децембра 1878. по решењу народне скупштине у Нишу и одобрењу Његова Височанства кнеза Милана додата је црноречком округу Вратарница из кнежевачког округа, да увећа зајечарски срез.

По пређашњој политичкој подели округа, срезови се зваше вражогрначким и зајечарским; али највише решење од 7. маја 1860 В. №1280 измени стање тако, да вражогрначки срез постаде зајечарским, а овај бољевачким.

([1]) И управна подела земље, после новог устава, претрпела је неке промене. Уред.

ОКРУЖНА ВАРОШ

ЗАЈЕЧАР	НАРОДНОСТИ		ПОРЕС. ГЛАВА	ШКОЛА	СВЕШТЕНИКА	ЦРКАВА
	СРБА	РУМУНА				
	$1/2$	$1/3$	916	1	3	1

СРЕЗ ЗАЈЕЧАРСКИ

	СРБА	РУМУНА	ПОРЕС. ГЛАВА	ШКОЛА	СВЕШТЕНИКА	ЦРКАВА
1. Бела Река	1		266	1	1	
2. Бор		1	161	1		
3. Брестовац		1	339	1	1	
4. Бучје		1	189			
5. Велики Извор	1		769	1	2	1
6. Вражогрнац	1		488	1	1	
7. Вратарница	1		281	1		
8. Гамзиград		1	154		1	
9. Грлиште	1		387	1	1	1
10. Грљан	$1/2$	$1/2$	449	1		
11. Дубочани		1	269		1	
12. Звездан	1		308			
13. Јелашница	1		61		1	
14. Кривељ		1	535	1	1	1
15. Леновац	1		255			
16. Лесковац	1		138	1		
17. Лубница		1	297	1		
18. Метовница		1	239	1		
19. Никуличево		1	251	1		
20. Оштрељ		1	195			
21. Прлита		1	85			
22. Рготина	1		506	1	2	1
23. Слатина		1	339	1	1	1
24. Топла		1	60			
25. Трнавац	1		202			
26. Шљивар		1	120			

СРЕЗ БОЉЕВАЧКИ

ИМЕ СЕЛА	НАРОДНОСТИ: СРБА	НАРОДНОСТИ: РУМУНА	ПОРЕС. ГЛАВА	ШКОЛА	СВЕШТЕНИКА	ЦРКАВА
1. Бачевица		1	180			
2. Бољевац	1		175	1	2	1
3. Валакоња		1	447	1		
4. Врбовац	1		223		1	
5. Добро-Поље		1	142			
6. Добрујевац	1		183			
7. Злот		1	800	1	2	1
8. Илијино	1		122			
9. Јабланица	1		279	1	1	
10. Криви-Вир	1		409	1	1	ЛА-ЗИЦА
11. Ласово	1		280	1		
12. Луково	½	½	228	1		
13. Мали-Извор	½	½	264	1		
14. Мирово	1		122			
15. Осник		1	340			
16. Планиница	1		218	1	1	
17. Подгорац		1	630	1	1	1 БОГО-ВИЊЕ 210
18. Сумраковац	1		269	1	1	
19. Шарбановац	1		344	1		

Ново груписање општина, по коме су Јелашница и Дубочани припали Крајинском округу, а Црноречком округу додата је Горња Бела Река.

НОВИЈА ПОЛИ-

ГРУПИСАЊЕ

У ЗАЈЕЧАРСКОМ СРЕЗУ

БРОЈ	ОПШТИНА	СЕЛО
1	Дол. Белоречка.	Бучје.
	„ „	Доњ. Бела Река
	„ „	Топла.
2	Кривељска.	Кривељ.
3	Слатинска.	Оштрељ.
	„	Слатина.
4	Брестовачка.	Бор.
	„	Брестовац.
	„	Метовница.
5	Леновачка.	Лесковац.
	„	Леновац.
	„	Гор. Бела Река.
6	Вратарничка.	Заграђе
	„	Вратарница.
7	Звезданска.	Гамзиград.
	„	Звездан
	„	Лубница.
8	Грлишка.	Шљивар.
	„	Грлиште.
9	Вражогрначка.	Никуличево.
	„	Вражогрнац.
10	Велико Изворска.	Велики Извор.
11	Рготска.	Рготина.
	„	Трнавац.
12	Грљанска.	Прлита.
	„	Грљан.

ТИЧКА ПОДЕЛА

ОПШТИНА

У БОЉЕВАЧКОМ СРЕЗУ

БРОЈ	ОПШТИНА	СЕЛО
1	Валакоњска.	Валакоње.
2	Злотска.	Злот.
3	Ласовачка.	Ласово.
	„	Добропоље.
	„	Бачевица.
4	Кривовирска.	Криви Вир.
5	Подгорачка.	Подгорац.
6	Луковачка.	Мирово.
	„	Луково.
	„	Јабланица.
7	Шарбановачка.	Сумраковац.
	„	Шарбановац.
8	Бољевачка.	Илијино
	„	Бољевац
	„	Добрујевац.
9	Планиничка.	Осник.
	„	Врбовац
	„	Планиница.
10	Мало Изворска.	Боговина.
	„ „	Мали Извор.

Из старијег табеларног прегледа види се, да у црноречком округу живе две народности српска и румунска. Ма да су у политичком погледу сви Срби, ипак се ношњом и обичајима знатно разликују.

У опису књажевачког округа — «Гласник XIX“ — описао сам и народне обичаје. Рад сам био да избегнем понављање и да се опет не дотакнем српских обичаја, а што сам се ипак упустио у цртеж обичаја Црноречана, оправдаће та околност, што становништво црноречког округа односно језика састављају два елемента српски и румунски. Румунима — Власима — посветио сам особити одељак, као туђем елементу и цртао сам верно њихове обичаје, које сам од чести лично гледао

На овај румунски елеменат вредно би било обратити већу пажњу, да се истргне од моралне пропасти. Број осуђених криваца, који се може ставити на $^{75}/_{100}$ грозан је доказ њиховог моралног стања. Сви родови злочина заступљени су у њиховом животу, који би довољног предмета дали некој криминалној статистици. Све врсте крађе, убиства, родоскрнављења, силовања били би ту заступљени! А узрок? Недостатак васпитања, гроза од науке и лабавост у религији.

Држим, да би узвишен задатак био пронаћи начин и средство, којим би се овај елеменат могао повратити друштву, те да буде достојан човека и часног грађанина!

Просвета.

Са тужним осећајима приступам опису просветног стања у црноречком округу. Ако су поред броја ученика јавне просветне зграде за основне школе мерило тежње за образовање, онда би се црноречки округ са потпуним правом могао ставити међу прве округе Србије. Ну турско варварство, докле је год допрло, потрудило се, да нам уништи

школе, које су сваког страног путника изненадиле лепотом споља и подесним устројством изнутра. Тако бејаху жртве белоречка, рготинска, никуличевачка, метовничка, планиничка, леновачка школа, све нове и красне зграде; а поред ових још и вражогрначка, лубничка, грљанска, велико-изворска и грлишка, лепе ну старијег плана школе, предате су пламену и сад стоје као згаришта до неизвесних времена.

И злотска красна школа лебдела је у крајној опасности. Поред ове има се још поменути бољевачка, ваљакоњска, брестовачка, кривовирска, луковачка, јабланичка, мало-изворска и ласовачка, које су новије и укусно подигнуте зграде. Подесно зидане су кривељска, борска, слатинска, подгорачка, сумраковачка и шарбановачка школа, мада не чине знатан утисак по својој спољашњости. Окружна варош је најлоше заступљена односно школских здања; ну да би и она одговорила према позиву свога предњачења, купила је кућиште и навукла била знатну количину опека, да себи достојну школу сазида. Али на жалост Турци развуку материјал по Краљевици, и тако се и овде стаде на пут узвишеној намери.

Пре рата ширили су науку и просвету 40 наставника; од ових било их је 4 у зајечарској реалци, а 36 у основним школама за сав округ: 6 у Зајечару; међу овим 2 учитељке у женској школи; осталих 30 по унутрашњости округа. У Вел. Извору, Бољевцу и Злоту по 2 учитеља. У овом последњем месту има и женска школа, што иде у част ове румунске општине.

Успех је очевидан, јер нараштај, који се користио школском благодети, одликује се по нарави, по понашању и по моралу од оних, који нису школу походили.

Међу сеоским учитељима било је 13 женских учитељака; 7 од њих свршиле су вишу женску школу у Бео-

граду. Остале су положиле учитељски испит. У колико имадох прилике уверити се, ма да неке учитељке имају мање педагогијске спреме, ипак, према урођеној нарави женског спола, држим, да блажи и питомији ученици излазе из оних школа где су женске наставници. Можно је, да у просветном обзиру не одговарају потпуно свом задатку, особито оне, које су са мањом спремом заузеле свој положај. Ну довољно је постигнуто тиме, што се, под њиховом руком, лакше припитомљавају те бујне особито румунске нарави, које су на разврат склоне. А и саме општинске власти с њима су задовољније, јер се оне не мешају у општинске послове, што обично бива код учитеља.

Пре рата, може се рећи, да се озбиљније била почела ширити просвета, и да је народ био прионуо читању. Доказ за овај факт то је, што су се на више места биле отвориле читаонице, као у Зајечару, која датира свој почетак од 1866. год. и која је отворена на „Оцеве;“ — даље у Бољевцу, Злоту, Кривељу и Рготини. Наравно, да опстанак и живот ових племенитих завода зависи колико од свести и пожртвовања дотичног грађанства, толико двојином од заузимања и предњачења месних свештеника и уз ове од ревносних учитеља. Међу тим је рат учинио, да је свих поменутих читаоница нестало. Зајечарској је пропала доста лепа библиотека. Поред разних страних новина на руском, немачком и француском језику, разграбљена је и уништена лепа количина како научних тако и белетристичких књига.

После рата започета су предавања у реалци 1. маја, у основним школама о Ђурђеву дну 1878. год.; у Бољевцу у месецу септембру 1877. год.

Верониу ствар заступају: окружни прота у Зајечару, намесник у Бољевцу, и 25 свештеника.

Цркве се находе у Зајечару, Слатини, Бољевцу, Кривељу, Злоту, Подгорцу, Лозици, Крепичевцу, Рготини, Грлишту и Вел. Изору. Односно величине и лепоте одликују се бољевачка и слатинска; кривељска је мања, али укусног стила; лозичка и крепичевачка се одликују својом старином. Рготинска, вел. изворска и грлишка стоје у развалинама, попаљене од непријатеља.

Радиност.

Радиност је у овом округу заступљена у овим еснафима:

У еснафу болтаџијском, ком је патрон Св. Тројица, састављени су бакали, болтаџије и бојаџије.

У еснаф абаџијски, који слави Петров дан, иду терзије, абаџије и кројачи.

Ћурчијски еснаф слави Св. Илију.

Папуџијски Св. Спиридона.

Дунђерски еснаф са прославом светитеља Томе груписао се из: зидара, тесача (дунђера), црепара, (ћирамиџија), колара, столара и мазача (молера).

Сапунџијски састављају пушкари (туфегџије), вртари (баштовани), бријачи (бербери), струнари (мутавџије), сапунџије и славе Св. Трифуна.

У крчмарски (механџијски) еснаф долазе: хлебари, кафеџије, крчмари (механџије), са славом Св. Тодора.

Поткивачки (налбантски) еснаф чине: бравари, ковачи, поткивачи, кантарџије, лимари (тенећкари), котлари (бакрачари), са славом Константина и Јелене.

Ма да су сви ови еснафи сваковрсном радњом заступљени, ипак се радиност ограничава само на производе, који се троше у овом округу. Једини су градинари, који својом зелењу снабдевају и оближње округе; они не само

што својом производњом намирују обичне свакидашње потребе, него у својим вртовима негују и таке производе, које траже одличније кухине и изврснији столови. Да остале прећутим, а да споменем само диван каулин (карфиол), који се због своје и доброте и јевтиноће по молбама и наруџбинама разашиље по оближњим окрузима. Тако је и бостан сваког рода одличан.

Да наведем још неке творевине у овом округу. У Кривом Виру је спомена достојно кисело млеко, које се одржава преко целе зиме. Укисели се пред јесен густо овчије млеко у ћуповима, у којима се држи, па пошто се кора на млеку ухвати, залију се грла од ћупова растопљеним маслом. Готово цео Криви Вир слави два свеца, Св. Јована и Св. Атанасија, и тада се износи кисело млеко као одлична реткост гозбе усред зиме.

Тако се и кривовирска вуна свакад скупље плаћа но остала на другом месту. Овде се и фабрикују доста примитивни дулци (мундштикле) и штапови.

Ту су и луковачки коритари, који поред корита праве и котарице. Како се дуж Тимока и осталих река налазе красни врбаци, то би се од врбовог прућа могао створити диван индустријски промет. Ну на жалост тим се занимају само Цигани, а и најобичније лесе за кола, набављају се с муком из даље. У другим државама производна сума од врбовог прућа иде на милионе, а у нас се оно не употребљава ни за најпрече потребе.

Што се тиче грађевине, у овом погледу не показује се никаквог полета ни у јавним ни у приватним зградама. Спомена заслужује у Зајечару јавна зграда Алексе Здравковића крчма, која се својом величином одликује од осталих кућа.

Од 1879 године подигнута су у тимочкој долини два вештачка млина и то први испод Зајечара према Костоцу на Тимоку; својина Андре Генчића и његовог зета Алексе.

Други, на рготској реци, својина Димића и Најдановића из Неготина. Радња је одлична! —

Реке. (1)

Главна река црноречког округа је тако звани Црни Тимок. Извире у Кривом Виру, у подножју брда Церја; излази из Пећуре (пећине, пештере), која је до 2° висока и $1^1/_2$° широка у кречној стени. У ову шупљину може се ићи 15—20°, кад се предузме даље продирање онда бива спречено наступањем дубљих вирова, а и брујање воде изазове страх у испитачу, лишавајући га смелости у даљем испитивању непознате дубине. Вода је готово без измене тако силна, да по изласку у размаку од 4° међу шест витлова, а и једна ваљавица се снабдева довољном количином воде. После кратког пута у самом селу прима у себе јаку воду од два топла извора, и пође, обогаћена водом знатних река и потока, у северно-источном правцу кроз дивне долине, као што је она испод Калафата, она до Валакоња и звезданско-зајечарска долина. Тако пролази кроз непроходне клисуре, као што је она под Малим Извором и она испод Шарбановца до метовничког моста.

Најзнатније су реке, које се с лева улевају у овај Тимок: Радованска, Злотска и Летовничка. С десна прима у себе небројене поточиће и реке, међу којима су најзнатније Мирошница и Бољевачка Река.

Црни Тимок раздваја црноречки округ у две неравне половине: у већу северну, и мању јужну, па после простора од 10 часова састави се испод Зајечара на 700

(1) У овом одсеку нема много приновака после „Хидрографије независне кнежевине Србије", од Јов. Мишковића.

Уред.

метара са књажевачким Тимоком. Књажевачки или Бели Тимок прелази границу црноречког округа код Мале Шашке, у своме току држи северни правац до испод Зајечара, откуд се више истоку креће. Само према Трнавцу заузима западни правац, градећи плодну луку, која је, на жалост Трнавчана, у шакама турског спахије Хаџи-Нурн-Аге. Отуд се опет окрене к северу, где близу Јелашнице напушта црноречки округ.

У овај се Тимок посредно и непосредно улевају све реке и потоци црноречког округа. Одмах с лева прима у себе доста знатну реку Грлишку, потом Лубничку, Николичевачку, тако звани Алапин, и од свију, осим црног Тимока, највећу Кривељско-Вражогрначку реку (Рготска или Бела река); најпосле Макушевац, који код Јелашнице пада у њега.

У десну обалу слевају се ове воде:

1. Мала Шашка, која служи као граница између црноречког и књажевачког округа ([1]). Главни јој је извор у тако званом Богазу. Реку увећавају воде из извора: у Рађилом Билу, Дугачком Билу и Хајдучки кладенац. Западним правцем пружа се на $^3/_4$ часа, и пошто продре Клисуру задњу улази испод Вратарнице у Тимок. Пресушује.

2. Ђелов Поток. Започиње у Лозишту, на се показује преко Селишта крај Ђеловог врха у тимочкој дољи, пролазећи кроз Орешац, спушта се у Тимок. Пресушује. Миков поток и Умље, извире у Вучовом стаблу у који с десна иде Ненов дол.

3. Аврамица извире код Затворнице; обилази малу Чуку, и улева се у Тимок.

([1]) Са придружењем вратарничке општине к црноречком округу престала је Мала Шашка бити границом између књажевачког и црноречког округа.

4. Прлитски Поток. Глава му је у Бугарској близу плота, источно од карантина; прелазећи у нашу земљу, прима воду извора изнад царине, где се већ јачим потоком, — који не пресушује — ствара, дајући довољно воде за купање стоке, која има да издржава период карантирања на Вршкој Чуки. Близу села Прлите споји се са краком Дудој, у њега се улива Михајков поток који започиње у камену равног имена, још прима у себе Бујков поток, који почиње код Затворнице, а воду му увеличавају 2 кладенца Стојков и Копилор; оба не пресушују.

5. Дубоки Поток, који извире између Мале и Велике Чуке; продирући западним правцем губи се у ливадама.

6. Вел. Изворска река. Глава започиње у Шонтолову и тече према селу, у путу се у њу улева Стаменски до̑, који извире у Гунгавој могили, и Цоцов до̑, а близу села зове се Дубоким долом, продирући кроз село, над Косто̑цем се спушта у Тимок.

7. Безданица. Служи крајном северном међом Србије. У путу, који се к северу пружа, прима у себе небројене изворе и потоке и то Рајков суват, Слепчев до̑, Степанову и Младенову падину са обе стране. Започиње код Рајковог Сувата; после два часа тока, пада у Тимок према селу Вражогрнцу, код Тупаловачке карауле. —

У Изворском хатару находи се тако звано Врело, знатно по томе, што се из њега ствара Језава, која се започиње у Умњи, кроз хатар Вел. Извора, пружа се северо-западно до Тимока и губи се у Милосављевом блату. Не пресушује.

Књажевачки или Бели Тимок. Заузима простор од 8 часова у дужину и дели округ на малену источну и велику западну половину. Пошто се састави са Црним Тимоком,

постаје знатном реком, особито с пролећа, кад би се по њој могло и пловити за неко време.

Као што се вода Црног Тимока употребљава за воденице, таке услуге прави вода и овог Белог Тимока. Дуж пролаза свог кроз округ, снабдева он водом млинове, а земље око јаруга употребљене су за баште, од којих окружна варош и околина добија кухинску зелен и красан бостан.

С леве стране у књажевачки Тимок уливају се:

1. Грлишка Река. Њу стварају три крака; од ових је најглавнији Ласовачки или боље рећи Љиљаковачки, који са пет извора у брдима на један сахат југозападно од села под именом: Шопура, Седибраде, Четвртога Врха Сирин, и Свињског Врха започиње, и к селу Ласову под именом Љиљаковачка Река допире и пролази кроз село. У селу прима у себе Братински Поток, а испод села се састаје са Гмитровским Потоком, који се опет више извора из брда саставља, а имено: из Горуња, Трећи Врхац, Оштричевице, Манастиришта, па се испод села улева у Ласовачку Реку и тако спојена продире кроз Ласовачку Клисуру и додирује у Белој Реци књажевачки округ; Г. Бела река прикључена је Црноречком округу а јужно од Лесковца враћа се у Црноречки округ, где се код поменутог села, пошто најпре с лева у себе прима Букурички Поток, саставља са

Леновачком Реком. Ова опет има две главе: Бачевичку и Врбовачку. Њу сачињавају Куси Поток, који извире у Орешачким облазима, а код доњег Селишта спушта се у село. Дубоки Поток; њему је глава у Широком Пољу. Буково, (Мајков поток) започиње у Црвеном Пресеку близу Марковог Камена; сва три се у селу Врбовцу саједине, под именом Виталовац па се у њих још улева и Баношевица, која извире код доњег Селишта, а испод Врбовца се улева Бачевичка Река,

те тако спојене стижу у Леновац, где се у њих улева с лева Рујевица и Бреснјански Поток; а испод села Грлишта умножава воду поток Карапанџа, који се под именом Грлишке Реке после 6 часова свога тока, улева у књажевачки Тимок.

3. Лубничка Река. Њу састављају Планинички и Лубнички Поток; први извире у брду Чешљаји на један час даљине к северо-западу од села. Главу му сачињавају 4 извора; к првом краку се придруже још 2, који излазећи из Појишта и Лешћа примају у себе још изнад села с десна Ковачевац а с лева Голубовски поток, воду потока Турски, планиничких над селом чесама и једног поточића, што поред селске механе у њу улазе. Испод Шљивара сједини се са Лубничком Реком; ова пак извире још у планиничком хатару у тако званом Липуј Рајбању и Подбучини. Свој почетак води од 3 кладенца; у току своме јужно-источном правцу прима с десна воду од Шарене чесме, а с лева Хусејинов поток, који у брду Рудини започињу и, спојивши се са Планинском реком, прима у себе шљиварску реку којој је име у почетку Сатулуј, а с десна улива се у њу Јончин поток ниже села Грљана улазећи у књажевачки Тимок.

У главни Тимок утичу:

1. Дубоки Поток кратак махом сух, пролази поред Костôца источно у Тимок. —

2. Три друга потока а на име Суводолски на западу од Зајечара, коме је врх Гасков поток и у који се слева Попарков поток и Осојна. Никуличевачка Река започиње у Голаји, где се Обрштетуре зове, у њега се улевају Лападатски и Мишљеновачки поток; пошто се са сеоском реком из Старог Селишта споји, сачињавају Никуличевачку Реку, која се под именом Алапина спушта у Тимок.

3. Једна од најзнатнијих река је Рготинска, коју састављају три повеће реке и то Бело-Речка, Кривељска и Слатинска. Све три се састану више рготинског камена, продиру кроз клисуру, па прелазећи кроз Рготину и Вражогрнац јуре у Тимок.

По својој дужини највећа је Кривељска, која започиње из небројених извора Црног Врха, а на име у Великој и Малој Секатђици, Антонијеви, Ђорђеви, Пујанцу, Кирицском, Петруцу и осталим. Тако се скупља и допире до села. Ту прима у себе знатан извор Бањице Кривељске и у даљем свом току још многе мање потоке с лева и десна као што су: с десна Јанкуции, Урзукаре, Царевац и с лева Гужогли, Станулуји примивши, хити кроз дољу до близу рготског камена, где се с десна улева у њега.

Слатинска Река је продужење Борске Реке, која се зове Слечињоре, и која започиње у Кормакошу са више огранака као што је Калафире и полази источно к селу Бору, где у себе прима тако звани Томин Поток, који извире над селом, и до механе се у њу улева. Даље се у њу спушта Фонтана Сарата, која извире поред града и упада у реку. У путу од Бора до Слатине обогаћава се са Огашом Борулуј; започиње у Куцовом пољу; испод ове је Грабар Ражање, а иза ове следује Трњане. Продужујући свој пут до Слатине придружи се овом Руђавица, која започиње испод Кучајне у Брестовачком хатару. Испод села прима у себе воду Кусака, Досула и Грчаве. Те воде се укупно слевају у Кривељску Реку.

Трећи крак Рготинске Реке је из крајинског округа Бела Река, која долази од Луке; до села истог имена с лева спуштају се у њу: Огаш Куртоли, Самарулуј, Петрики, Вељков и Игњатов Поток, Крајмар, с десна Топољска Река, Черет и Микшин Поток. У самом селу даље

с десна Бигрен и Сурдук, који започиње у Ланишту и пролази кроз село; најпосле Крушар. Иза села упути се јужним правцем до Рготског камена, да спојен са Кривељском и Слатинском Реком, продре кроз клисуру. У свом путу прима у себе с лева Градски, Вељковачки и Облачички Поток. Код Толовца Магурски, извире под виноградима код Поповог јаза и слева се у реку, а с десна Лиљачица, која започиње у брду Липовцу и улази код Заграђа, још над каменом у Кривељску Реку. Дудок извире на Саставцима и више села улази у реку. Од Рготине кроз Вражогрнац до Тимока не прима у себе текућу воду.

До Јелашничке реке има још неколико потока што утичу с лева у главни Тимок.

Црни Тимок много је богатији у пријему споредних река и потока, како по броју тако и по количини вода. То је последица бреговитих предела на којима се још шума одржала. Но ипак сваки, који није дубље познат са тајнама природе, мора се дивити Кривовирском и Злотском извору, од куда је кадра земља из своје утробе и у доба године кад је највећа суша, да избаци толико воде.

Становништву, које се налази у таком пределу, где се о овакој тајни очигледно може уверити, лако је доказати шупљикавост земље и у њој опток, који постоји и који се најпосле с тим свршује, да у дубинама нагомилана вода на површини земље тражи себи одушку. Тако Кривовирци кад знају, да Пониквица, која извире испод планине Саманца и после тока од $^1/_2$ часа изгуби се у вртачи водоваља, тако исто и Гарска Река, којој је почетак у Говедаришту, истим се начином губи у вртачама као и Аранђелов Поток, а други, као што је Селски Поток Багревац, Јаворак, који започиње у Црном Врху, Грабовац и Суваја, која извире испод Меког-Камена и после краћег или дужег тока у песку у свом кориту

нестаје: лако ће се обавестити о силини извора, коме је судба одредила, да још у настарија времена постане главом познатој знатној реци.

Црни Тимок обогаћавају у свом току ове воде:

1. Лозичка Река, која извире у Буки; она је увећана богатим извором код цркве. После кратког тока прима у себе крак под именом Дубоког Потока, па крај Калафата тече истоку, и ту, пресецајући пут, улази у Тимок.

2. Лопушански Поток, који започиње близу старе цркве тога имена и тежи у северо-источном правцу к Тимоку. Овај поток служи као граница између Лукова и Кривог Вира.

3. Лукавица. Извире под именом врела у планини Васиљевцу и спушта се низ Козји Грб у луковачку дољу; пре но што би се спустио у равницу, прави водопад преко стене од Бигра. Њену воду увећава Глучински Поток, Измидово и Фирулов Поток, па тако спојен упада у Тимок.

4. У десну обалу Тимока улазе још ови потоци, који се са северне стране Ртња слевају, а на име: Рајков, Свињски, Широка Падина, Дубоки Поток, који пролази кроз горњу махалу села Лукова. Мартин Поток и најпосле Слани Поток. Ови потоци названи су по имену брда из којих извиру. Више спомена заслужује Слани Поток, који улази у Слану Бару и крај Обле се спушта у Тимок. За ову воду мисле, да садржи соли у себи; и кад се са њом замеси погача, да није потребна со̑; испитивање је дало негативан резултат.

5. Од Лукова до Јабланице улевају се с лева у Тимок два потока, који пресушују, и то је тако звано Врело и Коловрат. Ово започиње са два крака под именом Буша и Ћелијац; пролазећи кроз село хити у Тимок.

У Јабланичком хатару находи се још Рача или Понорска Река, која започиње од Појења, а код Валодера се у земљи — Понорске Реке — изгуби. Ђулански Поток изгуби се у вртачи.

6. Средња Река. Ова извире у Курматури, а утиче у Радованску Реку. У ову се Скрајње улева с лева, а Манастирски Поток с десна. —

7. Радованска Река извире испод Мустабаше, по другима испод Брезовице из Циде; тече низ клисуру и утиче у њу. У даљем свом току прима у себе с десна Мирошницу. Глава јој је Ратинска Река, која извире испод брда Правца и допире до Врела, према Јели до Три падине. Ту излази тако јака вода да одмах до извора меље воденица. Испод клисуре прима у себе воду од Осмака, па у северном правцу хита у Тимок.

8. У Мало-Изворском хатару је у реду река с леве стране Тимока Суваја, која почиње у брду Стрењаку и после пута од 3 часа улази у Тимок.

9. Од знатнијих река, које не пресушују, јесте Бољевачка Река. Извире у Добропољским висовима који до Алексиначке и Књажевачке међе допиру. Глава се зове Дреновачки или Кокерњетски поток. Са водом многих огранака постаје све знатнијом реком, с лева утиче у њега Влашко Пољски, Бачијски, Грамадски, Василинци, Даршица. После ових саставака продире кроз село Добро Поље, ту се улева Дрикин, Марецу, ниже ових Тошин, Прекостенски, Јанин, Осојак, Шумин. — Дубоки поток, овај извире у Вел. Јежевици. Продирући к северу стиже у село Добрујевац. Орашички, Пшеничишта, Цигански поток, у овај улази Селишки даље Свињарски. Овај извире у Шљиварском Камену; У селу Бољевцу прима Илијнску Реку, која извире у селу под именом Врело и виноградски поток. Даље тако звани

Нерезнински, Туђински и Лозански Поток, који се прво појављује у Широком Пољу, Дреновачки започиње дреновачком дером; тече источно и више Бољевца улази у реку. Слевски Поток извире у месним странама под Преколовицом. Сви наведени потоци и у самом селу Бољевцу примају у себе још и Баба-Марин и Чунаков Поток, у своме току продире у варошицу Бољевац, где испод Ћуприје мења име, и постаје Арнаутом. Продужујући свој пут, пре но што би се с лева од села Валакоња спустио у Тимок, прима још Нерезину Виноградски или Грнчарски Поток и Туђицу, средња је међа између Валакоња и Бољевца и који извире у Осојин и спушта се испод Бољевца у Арнаут. — Овоме је дужина пута $3^1/_2$ часа.

Пошто се Бољевачка Река улила у Тимок, овај се наскоро пушта у Валакоњску равницу, где с десна прима:

10. Букову или Валакоњску Реку, која је под именом Крачун позната у своме почетку. Поред осталих у овај се Тимок слевају Огаш-Марин, Дрндар и друге; у самом селу се испод механе састају и спроћу Милошевог млина упада с десна у црни Тимок.

11. Боговиња или велика река. Глава јој је у кршу Добромира; прима у себе Огаш-Димитри, Грабовац.

Ваља Ринжи извире под Малеником, утиче у Злотску реку, $1^1/_2$ час, пола се пресушује.

Вала алу Петру започиње у Белцу, иде кроз Сараку у Тимок.

Вала Маре извире испод Мастака у Тимок после два часа.

Ваља Мик у Појани Трњак започиње и улази у В. Маре.

Ваља Микуљ извире у Курматури Сувај, после $1^1/_2$ часа, упада у стену иза В. Маленика. У ову се реку улева и

Вала Бајлор, која започиње у Полому при малој води и у земљу нестаје. У ову пак се улева и при малој води ишчезава.

Вала Појени, која извире у Тилва Хошили. За ове три реке се држи, да се из њихове воде ствара извор испод Гаура Лазара у Злоту.

Вале Радован излази из Тилве Налта.

Вале Брезовик у Гроши Рајков; упада у земљу усред Брезовице.

Вале валка Луц из Полома, после $^1/_2$ часа у земљу.

Потоци: Вала Ринжи, Вала алу Петру, Вала Маре и Вала Мик припадају Сараки или Великој реци, а остали Злотској реци.

12. Сарака. Њу састављају Ваља, Петру, Маре, Мик.

Од свију до сад описаних споредних река најзнатнија је и најбогатија

13. Злотска Река, која, по некима, присваја себи право, као да је она извор и почетак Црног Тимока. Само нашем врсном генералштабном мајору г. Јеши Велимировићу има се одати хвала, што нас је упознао са другом „тером инкогнитом", која се находи с оне стране Злота и Подгорца. Злотска Река се истина почиње из многих огранака, као што су: Огаш-Божулуј, Изворења, Мошулуј, Бигур, Али-Цода, Удурашница, Селиште, Огаш-Лазар и Спорушулуј;ну до извора испод Гаура-Лазара готово се сви потоци пресушују при већој летњој топлоти; а према томе се по себи намеће питање о богатству воде у тој реци. За извештај овога имамо њему да благодаримо, јер нам је објаснио, да се у Злотским планинама тако исто губе поједини потоци у свом песковитом кориту, као што смо споменули и код Кривог Вира. Потоци: Вала-Стан, Војана, Спартуре, Кршиоре, Вала-Сак, Вала-Микул, Вала-Мижлок,

Кленцуш, Појење, Василишулор, Огаш-Кури, Огаш-Ларг, неки се од њих непосредно, а други посредно губе у песку, а особито при малој води. Кад такав поток постане бујнији, он се слева над површином у своје корито до самога Злота. У селу се с десна појављује Огаш-Србн. Започиње у појани Мадаланта, кроз село до попове куће упада у реку. С десна још су Огаш-Цевки, Предин и Ваља-Реж. С лева се улевају Огаш-Крлину путем у Бању. Оскоруш започиње у Огрезу пролази кроз село. Симињешћ извире у Тилви Скумпиној, па тече кроз село у јаз. Још се у њу улевају Огаш-Понжило, Купјатра, Трајлор. У своме путу до Сумраковца још се обогаћава водом Огојличког Потока, који служи границом између Злота у Сумраковца. Даље Дреновачки Поток, који извире у Пландишту. Ни један не пресушује. С десна још прима у себе Стрешњен и тако се улева у Тимок под именом Злотске Реке.

14. Осниђка Река. Ова се саставља као глава реке, која утиче у Буково. Њену воду увећавају Оголи у Ступињу; који извире у Тилви-Ступиње; Огаш-Офири, излази у Пађини Ларга; Шушури из Тилве Сату, Изворуље из Тајша, Скурту и Лунгу, извире у Курдумана. Пушкоње Селиште из Тилве Рошу. Сви ови погоци састављају Осничку Реку, која после тока од један и по часа утиче у Тимок.

15. Шарбановачка Река извире у Кобиљу југозападно према Брестовачкој Бањи. Разни кладенци и мањи потоци, као што су: Калотин, Кулуку, Грујин, Трајла, Бабин, Селишта и Шароње; Випрол, Ђакул, Струнцилe Ка-Албина увећавају њену воду, а у селу прима у себе два топла извора, па се после $2^1/_2$ часа тока, у јужно-источном правцу слева у Црни Тимок.

16. Лупожоли поток с лева, Баба Јонин поток с десна и Лукубужору с лева се још улевају у Тимок.

17. Последња и једна од знатнијих река, која се улева у леву обалу Црног Тимока је Бањска или Брестовачка река. Извире у Црном Врху са 2 крака где се Прупој зове и пролази кроз Брестовачку бању у село истог имена. У ову се с леве стране улевају: Огаш Стењак, Прибој, Карабаш, Трњани, Ружањ, (извире из Кормароша), Кучајински, а у овај упада Ћирамиџијски, Огаш о Пеки, Кржан, Гургулуј. С десна прима у себе: Огаш Србулов, Кржањеви, Ваља Мареци, Тилва, Белчи, Дрики. У Брестовачкој бањи, крак који се прикључава, зове се Пејци, и улази у реку поред сиротињске куће. — Мањи поточићи зову се: Огаш о Раја, Бугарин, Брестац, Дубрава. У свом путу кроз метовнички хатар прима у себе: 1. Кржан, 2. Балчин, који извире у Падини; 3. Соаји, извире из Поља тога имена; Бутурски Поток, извире из Трњака; 5. Баба-Јонин, извире у Голаји; 6. Шарбанов, од свију најзнатнији, извире у Голаји на два крака и никад не пресушује. У њега утиче Огаш о Маре и Јерин-Поток, који чини границу између Метовнице и Звездана. С десне стране улазе у њу Огаш-дрндарев, који излази из Џановог поља: Џанов излази из Кобиља, Муцули у Бугаревом пољу и најпосле Божурски Поток. Све ове воде примајући у себе, на близу до пчелиног камена још се у њу слева Шарбанов Поток, па се улева у Црни Тимок.

Гамзиградска два потока: сеоски извире у Ђокином брду, кроз село пролази у Тимок, а градски тече источно поред развалина.

Јелачки поток.

Липак у који се улива Петков поток и

Стајков поток више Зајечара, сва три се с десна у Тимок спуштају.

Обале Тимока.

У мом опису Кнежевачког округа (види „Гласник Учен. Друштва“ XIX.) служио сам се примедбом, да на оним местима, где Кнежевачки Тимок од југа к истоку тече, да му је лева, односно западна обала, свакад виша од источне. Ја сам још онда ту појаву приписивао утицају кретања земље, на физичко стање наше земље. Примедба моја тад не нађе одзива код мога много штованог пријатеља, који ме је често врло умесним примедбама усрећавао и моје празнине попуњавао; по томе навод мој изостаде.

Ну у разним списима овај се предмет повремено претреса. Бајерова ипотеза тврди: да на северном полукругу земље, код оних река, које у правцу меридијана теку, десна обала јаче страда, но лева, тумачећи, да је узрок овој појави кретање земље од запада к истоку; (види: Bajer. Ueber ein allgemeines Gesetz in der Gestaltung der Flussbetten. Bulletin der St. Petersburg. Tom. II. pag. 1—49 и 218—250).

Даље: Babinet Influence de mouvement de rotation de la terre sur le cours des riviers. Comtes-Rendus P. 49 P. 638. У истој свесци чињене су примедбе и од Bertrand-a, Combers-a, Delaynay-a и Pivbert-a са малом математичком расправом од Babinet-a у 1862—1863. години. E. Suess писао је: Der Boden der Stadt Wien und über den Lauf der Donau.“ Oester. Revue. Исти предмет служио је и Peters-у за предмет посматрања. (Die Donau 1876. у Бечу стр. 350.)

Овакви списи све су ме више убеђивали, да рођење западне обале Тимока стоји у вези са кретањем земље;

јер чим заузме северни правац, западне обале постају више од источних. За ову истину говори лева обала Тимока од Грлишке Реке преко Грљана, Зајечара до винограда Николе Пантелића, трговца из Вражогрнца; а према Трнавцу, где Тимок свој западни правац замењује северним, обале су равне висине до поменутог савијутка, а одатле западна обала постаје много узвишенија. Ја свакад себи представљам Тимок у пролеће, кад је страховит својом величином и брзином, тад руши, рони, а кад се смањи вода, миран је и тих као неко јагњешце.

У равницама, кроз које теку знатније реке, јасно се виђају — у току времена — више створених корита, која су се све више к западу стварала. Тако је корито, у коме је сад Тимок, последње, које је допрло до бреговите обале, а сам строј земљишта спречава измену корита на штету западне обале.

У овој вери утврдише ме списи издати од стручњака, који су при железницама, и који су за дуго били у тами: за што да се размерно више квари она пруга, која је ближе западу? Док најпосле и ову појаву не приписаше кретању земље. (Види Zeitschrift des Architecten und Ingenieur Vereins deutscher Ingenieure).

Црни Тимок од свог извора до села Звездана тече са запада најпре северо-истоку, па од Шарбановца истоку и југоистоку. Овде промени правац к северо-истоку и у путу на $1\frac{1}{2}$ час дужине већ се види, да више рони западну обалу, остављајући спрудове к истоку. Ни саме засађене врбе нису кадре сачувати западне обале.

Ова разлика међу десном и левом обалом Тимока и многих њених приточица, нарочито се огледа у књажевачком округу.

Мостови. (1)

Према малом простору, који заузимају оба Тимока у Тимочкој Дољи овог округа, подржавају саобраћај околине са Зајечарем четири моста. Кад су се Турци, последњег рата, повукли из Зајечара, оставили су 2 моста на Вишњару и Тимоку испод Краљевице, на друму, који води Вршкој Чуки. Један од њих, на ниже подигнут, однела је прва пролетња велика вода 1887. год. Другим се и сад служи народ из тако назване „Нове Србије“ при доласку на Зајечарски недељни панађур. Овај мост је врло добре услуге чинио и нашој војсци при заузећу Кулског предела.

Други мост на Кнежевачком Тимоку је тако звани Томасонов, подигнут од поменутог Енглеза, као што се то види и из натписа, који је утврђен на мосту:

1 8 7 7.

Томасонов Мост.

Саграђен о трошку Џ. П. Томасона из Манчестра у Енглеској, а под руковањем А. Бекера почасн. инџинира и предузимача из Лондона. Отворен у присуству пуковника

Ђуре Хорватовића

Команданта Тимочког корпуса

Месеца Октобра 1877. год.

Дужина овог моста износи 48, а ширина 4 метра. По што мост у присуству г. г. пуковника Хорватовића и Здравковића, потпуковника Катића осталих официра и чиновника би свештеницима освећен, држала се светковина и част у спомен предаје.

(1) Види друмове. Уред.

Бекер вели, да је конструкција моста Енглеско-Индијска.

Кад се из Зајечара полази за Неготин, прелази се преко гвоздене, пређе „црне ћуприје“. Уметничка израда ове ћуприје положена је на 2 зидана стуба у Тимоку. Односно њене сталности за будућност, може се рачунати бар за један човечији век, особито, ако се бар сваке пете године не пропусти обнављање боје. Државу стаје 72.213 гр. пореских. Прављена је у царс. краљев. привилегираној ливници железничког друштва у Решици 1875. године. Од Турака је претрпела мален квар; иначе је остала неповређена од веће штете.

Четврти мост је на Црном Тимоку на друму за у Брестовачку Бању преко Копите, односно на новом друму к Звездану. Плаћено је за њега 63.570 гр. чарш. И њега су оставили Турци неповређеног при своме поласку.

Баре.

У читавом округу нема бâрâ, које би биле знаменитије величине. Највећа је бара између Злота и Подгорца до пола плуга у обиму. Ту се хватају пијавице и расте трска. Над Кривељем има малена барица са трском. У Подгорачком хатару има: Лаку Корњету, Маленићулуј, Белд, Л. Маре. Л. Појана, Лупулуј. Големо блато испод Марковог камена мочарно место, где трска расте. — Милосављево блато до Вел. Извора, воду овог блата дао је г. Андра Генчић трговац анализовати од Фацани Армана у Штајнбруху који је у њој нашао: Карбонат гвожђа, Сумпорног Натриума, Хлорног Натриума, Сумпорне Магнезије, Угљене киселине, Калциума и мало Калиума. —

Планине.

Црноречки округ је махом узвишени таласасти плато, који се налази између највећих издигнутих висова Србије према Бугарској. Од југа нас чува Стубаљ са својом одвисном кречном стеном. Од њега се пружа леп низ брегова до исполина Ртња, који својом косом омеђава црноречки и алексиначки округ. Са Лукавицом свршује се граница, коју чини Ртањ. Иза овог наступају висови, који служе као граница између Ћупријског и Црноречког округа. Измидовац, Здравчји Врх, Наредиште, Мала Вучја Глава, Рчудине, Луди Врх, Јасенова Глава, Саманац. Даље к северу пружају се: Солило, Урошева Ливада, Репушина, Брестови Врх, Суви Горун, Велики Вис, Јерско Говедариште. Црни Врх, Јаворак, Ивањштица, Јасењак, Торовиште, Јанкове Колибе и Космати Врх. Мала и Велика Брезовица, која служи границом између Булана и Гор. Мутнице; Ваљка Луца граничи са Бигреницом, Полом од Жидиља, Курматора Соји од Јеловца. Даље су: Тилва Жункео, Стонајна, Маленик; према Стрмостени Ресава, Курматура и Боша Маре, а према Жагубици Црни Врх, Тилва Тресте, Мошулуј, Лисац, Унке Краку-Ку, Плоши, Мора, Тилва Налће. Према Грљанима: Велико и Мало Корњето, Налт, Појени, Курол-Ол-Маре, Ограде, Дибока, Сибац, Кургоње, Чока Бреазун, Чока Кувицирињили. Према Влаони: Краке-Лат, Чока Крајн, Кмну-Лу-Јанош, Тилва Маре и Миш. Чукаро, Рађи, Чока Шулулуј, Стô.

У средини брегова највећи су висови око Кривеља:

Кршије, Кривељска Чука, Рготски Камен, Обла, у подножју Ртња, Копита.

Правац брегова је са југоистока к северу. У овом се правцу пружа Мали и Велики Ступен. Тако се код Рготине диже Рготски Камен, који се губи у Дели-Јовану, а Белоречки брегови издају се са прелазом у Сго. Код Звездана се започиње вис, који, пружајући се к северу под именом Копите, прелази у Црновршки ланац. Тим се правцем пружају и врхови од Јабланице к северу као прелазници у Црни Врх. Брегови пак од Грљанске Ћуприје до Зајечара подижу се у источно-западном правцу. У овом се правцу диже и Краљевица; Лубнички Вис продужава се косом, познатом под именом Московског Друма, који се на Касаповцу, близу Крстиног Гроба, спаја са главним друмом, који води у Бољевац. Поменутим правцем издиже се Грљански Вис са продужењем Братујевачке Косе, која се пружа између Леновца и Врбовца к Ртњу.

Ртањ. Ретко ће која планина на путника учинити већи утисак но Ртањ у својој купастој форми. Он се усред равнице подигао у таку висину, да се толико пута густи облаци наваљују на његове стране, служећи природним барометром за становнике, који су у његовој околини. Ну уживање у њему наступа тек онда, кад се човек находи на његовом врху.

У Црноречком округу има три пута, којима се може успети на Ртањ. Од села Мирова југо-источном косом крај Леденице, са запада Лукавичким путем, а са северне стране од села Лукова обичном путањом. Два прва пута су и за коњанике; последњим се само пешке излази.

После 5 и $^1/_2$—6 часова трудног пењања постизава се смер, човек се успне на врх Ртња. Перо је слабо да опише утисак, који се у души јавља, кад се са Ртња гледа околина. Чисто појмам, зашто су у старо доба пребива-

лишта старих богова стављали на висове као што је Олимп. На таком вису човек се осећа узвишенији у духу; чисто би усклинуо, кад одатле угледа простор, који се његовом оку отвора и који га изненађује. Панорама, која се не виђа ни у апарату најглавнијег оптичара, панорама, коју само творац природе спрема човечијем оку, да јој се диви.

На југу се уздиже Стара Планина са својим разновидним височима, по боји и по строју Римљанима познати Хемус (*Αἶμος*, Емос, Трачка планина), а Турцима назван Коца Балкан; Даље Озренске планине, Јастребац и крајње таман Копаоник. Југо-источно се пружа у виду беле сјајне траке поноситп Дунав. десно са Раковачким Блатом, а одонуд Дунава пукла равница Румуније, на којој се шарене села и градови.

Окренут к северу издиже се Црни Врх, Кривељски Шиљак, изрецкастог гребена крш, величанствени Стол, Дели-Јован, а у крајњој даљини плаве се ердељске планине. У блиској околини пружа се готово половина Србије. Алексиначки, књажевачки, црноречки, крајински, ћупријски, јагодински округ отворају се оку у виду неке уметничке карте, на којој брегови представљају мајушне хумчиће, а реке модрикасто беле пруге.

По што се путниково око с помоћу догледа наслади диботним пределом, а умор растера једним гутљајем добре шљивовице, може да се запали још по једна скромна цигарица, да би се дражесни мирис духана помешао са балзамичким мирисом, који по ваздуху вечито проспају зелене јеле. Најпосле се баци по који камен у зинулу вртачу лишавајући га на веки сунца и видела, каже се велико „С Богом, дивни пределе!“ понесавши вечиту успомену на Ртањ, и умор ногу за више дана.

Са Стола се у истој мери ужива далеким погледом прекрасног предела; особито је Бугарска одовуд сва отво-

рена. Причали су ми шумари, који по Бугарској лутају, да су им Столови служили као показачи правца, кад су, гоњени од Турака, били принуђени дохватити се српске земље. Ртањ се, према њиховом казивању показује много доцније од Столова, и за то држе да су ови виши.

Долине.

Ма да црноречки округ има вид морских таласа, које представљају издигнута брда, ипак су међу овима прекрасне и плодне доље. Најглавнија је Тимочка долина, која започиње испод Вратарнице а свршује се код Вражогрначких винограда, пуштајући крак к северо-западу, који сачињава прекрасну Вражогрначко-Рготску Дољу. Огранци Тимочкој Дољи су равница, која се пружа с лева дуж Грлишке реке и допире до Грлишке клисуре. Друга је доља, која се такође западу пружа дуж Лубничке реке, свршујући се у селу Лубници. Последња и највећа је просторија на којој је Зајечар и Звездан. Ове три доље су у непосредној свези и као продужења Тимочке долине.

Друга прекрасна доља лежи између села Шарбановца, Сумраковца, Валакоња и Павлове механе. Дужина јој износи два, а ширина један добар час. Њу са запада, текући к истоку, пресеца Црни Тимок, а са севера целу Злотску дољу пресеца Сумраковачка река. Изобилна вода ових река, могла би из ове равнице створити узор од индустрије и земљарства.

Трећа повећег обима доља је тако звано Турско Ливађе, које се простире од села Лукова до Кривог Вира и Лозице, од половине предвојено мало узвишеном косом Калафата. Северну половину пресеца Црни Тимок; кроз јужну продире Лозичка река, која око средине упада

у Тимок. Као продужење ове доље може се сматрати равница од Лукова до испод Јабланице.

Поред наведених доља има више омањих у округу. Тако је она, која се пружа од села Кривеља дуж Кривељске реке до Рготског Камена. Дужина јој износи три часа, али свуда је узана. Даље она до села Слатине, која би се могла сматрати и за продужење Кривељске доље. Од свију мањих, највећа је чаробне лепоте доља Крепичевачка; најпосле равница између Валакоња, Злота и Сумраковца. Ову последњу просеца бујна Злотска река.

Друмови. (¹)

Главни друмови Црноречког округа јесу ови:

1. Кнежевачки, преко Вражогрнца, Рготине и Јелашнице; траје 4 часа.

2. Неготински преко Вражогрнца, Рготине и Јелашнице; траје 4 часа.

3. Милановачки одваја се код Рготине, па се прелази преко Беле Реке за 5 часова.

4. Бољевачки преко Лубнице, Планинице, Бољевца, Лукова и Страже на Честобродици; траје 11 часова.

5. Жагубички Копитом преко Брестовачке Бање и Црног Врха до крста; прелази се за 12 часова.

6. На Вршку Чуку за 2 часа.

7. Пут за Брестовачку Бању води Тимочком дољом преко Звездана, Гамзиграда до близу Метовнице. Одавде опет преко села Брестовца у Бању. Овом пругом везана су 4 села, а избегло се путовање преко брдовите Копите, где целим путем нема капи воде.

Поред наведених главних путова има споредних, којима се лако колима пролази. Таки је: 1° пут из Зајечара,

(¹) Види мостове. Уред.

који води кроз Звездан поред Гамзиградске развалине преко Тајша Павловој механи. Овде се разграпавају путови за у Шарбановац, више западно преко Сумраковца у Злот. Право западу у Подгорац, а више југозападу у Валакоње.

2. Један друм води преко Бољевца, Валакоње, Подгорца, Злота у Брестовачку Бању. Исти пут одваја се на вису пре Бање на лево и води на Црни Врх.

3. Из Бање иде се у Неготин преко Слатине и Рготине, а у Милановац преко Слатине и Беле Реке.

4. Још има да се спомене стари Московски друм. Овај се на $^3/_4$ часа од Зајечара идући у Лубницу одваја на десно и косом води између Лубнице и Гамзиграда преко Руна, где су били турски шанчеви до тако званог Касаповца, где се друмови састављају. Да ли су туда доиста Москови некад пролазили, и да ли је ту на Касаповцу било неко касапљење, не могох набавити позитивних података.

На поменутим друмовима има небројено мостова: на Црном Тимоку два, један преко ког се из Зајечара иде у Вражогрнац, гвоздена грађевина фабрике аустро-угарског железничког друштва, на два озидана стуба. Други дрвени, који води у Бању; Грљански и на Рготској реци. При одступању Турци су на Кнежевачком Тимоку испод Краљевице на Вишњару оставили два моста; један нижи однела је лањска пролетња велика вода, другим ће се моћи служити за дуго.

ГЕОЛОГИЈА ЦРНОРЕЧКОГ ОКРУГА.

од **Михаила Живковића.** (¹)

Геологија црноречког округа исто је тако разнолика и интересантна као и географија његова. У њему су раз-

(¹) Место Мачајеве обраде овога одељка, стављамо овде другу стручнију и савремену, по наредби дотичнога одбора С. У. Д. Ур.

вијене многе и седиментарне и еруптивне творевине, па су, и једне и друге, својим развићем у току геолошког доба, суделовале при стварању онога особенога рељефа, који овај округ има.

„Геолог би требао речити живописац да је, па да може речима описати као што у себи осећа, ону милу слику у величанственоме оквиру Вршке Чуке, Тупижнице, Ртња, Бељанице, Црног Врха, Стола и Дели Јована са низином, која пропушта наш поглед, да се изгуби у даљини Видинскога Подунавља. Али ако му је и тешко своје осећање и уживање речима да искаже, он је срећан, што може да их увећа јасном представом како је та слика поступно постајала.“ (Жујовић: Приступна Академска Беседа).

Ми овде износимо само преглед материјалних представника геологије црноречког округа, према нашем двогодишњем проматрању и према подацима утемељача геологије наше домовине ([1]). По њима ће се моћи саставити слика бар главнијих промена, које су се збивале на овом крају наше домовине, тако интересном у геолошком и географском погледу. Најпре ћемо разгледати седиментарне терене појединих система слојева („формација)“ за тим еруптивни терен, и на послетку ћемо додати прегледни списак материјалних представника уређен по локалностима.

I.

Седиментарни терени.

Од седиментарних терена у црноречком су округу најразвијенији кретацејски и терцијерни терени, како по

([1]) Ј. М. Жујовић. Основи за Геологију Краљевине Србије. (Геолошки Анали Балканскога Полуострва. Књига I. Београд. 1889.)

пространству тако и по развићу својих катова; али су заступљени и јурски, Црвеног Пешчара, палеозојски и исконски терени.

Исконски терен или терен исконских шкриљаца, као подина свију седиментарних формација, у овом је округу мало заступљен, и то само на његовој северној и југоисточној међи.

Прва партија почиње од Д. Беле Реке па се простире границом округа северно од Бреста до Нерезине у Рготини и Смаилове Косе у Јелашници. Ово је јужни крај онога исконскога терена, што у Источној Србији почиње од Дунава ширином од Голубца до Текије, а протеже се на југ, сужавајући се непрестано, док код Беле Реке и Рготине са свим не потоне под млађе седиментарне терене. Терен је овај састављен, док је на међи црноречког округа, поглавито из амфиболита и гнајса амфиболскога и хлоритскога.

Друга је партија на југоистоку. Почиње код Затворничке Пољане, па се простире и шири према југу, и може се промаграти одавде међом овога округа до изворнога предела Шашке. Ово је северни крај онога исконскога терена, што заузима било Ћипровачкога Балкана, па се према северу непрестано сужава док на југоисточној међи овога округа, код изворног предела Шашке и Затворничке Пољане са свим не потоне под млађе седиментарне системе слојева. Састављен је из амфиболита и разних филита.

Трећа мала партија исконских шкриљаца налази се код Вражогрнца састављајући брдо Златију. Овде је иск. терен састављен из самог микашиста са магнетитом а местимице и гранатом. —

*
* *

У песку, што је постао распадањем исконскога терена, налазе се листићи злата и зрна магнетита. Отуда су златоносне све реке и потоци, што утичу у Тимок у пределу северно од Вражогрнца. Отуда се налази и испира златан песак само северно од Вражогрнца, где је управо последњи јужни изданак оне партије исконских шкриљаца, која доминира у С. и Србији под именом „кристаласто срце“.

Палеозојски терен се налази као узан појас и непосредна повлата исконскога терена. Његови су представници модри аргилошист, који се од Беле Реке као какав појас повија на исток поред иск. терена, и опкољавајући са севера кретацејски плато Брест-ов силази у Буковички поток у Рготини, где га са истока наткриљује јурски систем рготског лијаса. Даље се налази северно од Вел. Извора, спроћу Вражогрнца, од Стојићевог Брда до Тупана и јужно од Вршке Чуке од Аврамовог Потока на југ преко Затворничке Пољане.

Терен Црвеног Пешчара се такође налази па границама округа и у малом пространству. Код Доње Беле Реке пружа се уска зона трошнога пешчара интензивно црвене боје. Подина му је палеозојски аргилошист, повлата сенон или терцијер (код белоречких винограда).

Код Честобродице се, од оне велике партије црвеног пешчара у ћупријском округу, увлачи и одголићује једна мала партија између Кривог Вира и Луковице у црноречки округ. Овде је она као и тамо састављена из црвеног пешчара и црвенога песковитога глинца са изданцима угља код Лукавице и Кривог Вира

На Вршкој Чуки, у подини јурских слојева налази се црвени конгломерат, пешчар и црвена шкриљаста глина. Они су уврштени у систем слојева црвеног пешчара, (Гетинг) ([1]).

([1]) A. Götting, Steinkohlen Bergbau an der Hohen Čuka bei Zaječar.

Јурски терен је терен, којим у овоме округу, управо, почињу мезоички системи слојева, развијенији од поменутих старијих система. Он је у црноречком округу развијенији и познатији но у ма коме другом делу наше домовине. Развијен је у његовом источном делу код Рготине, Вршке Чуке и Вратарнице.

Код Рготине је јурски терен представљен моћном серијом слојева пешчара, глинца и лапорца, песковите и лапоровите глине, доњега и средњега лијаса. У њима се јасно разликују три ниво-а: а) ниво грестенске теребратуле (Terebratula Grestenensis Suess). Овај ниво са још неколико карактеристичних фосила (Sima plebeia Chap. et Dev., Rhynchonella belemnitica Quens., Rhynchonella Deffrueri Opp., Spiriferina pinguis Zilt.) бележи доњи лијас. б) ниво нумизмалне теребратуле (Terebratula Waldheimia numismalis Lamk.); и в) ниво великих белемнита и грифеа (Belemnites paxilosus Schloth., Gryphea cymbium Lmk.) бележе средњи лијас. ([1])

Подина је рготском јурском терену палеозојски модри аргилошист, као што се то види у Буковом Потоку, или исконски шкриљци, као што се то види на Нерезини. Повлата му је на северу код Шупље Стене сенонски једри кречњак, а са истока и југа прекривају га терцијерни слојеви.

На Вршкој Чуки јурски је терен представљен шкриљастом глином са моћним изданцима фосилнога угља, пешчарима и конгломератима. Шкриљаста је глина, у којој су нађени фосилне биљке (*Zamites rigidis, Zamites banaticus, Teniopteris stenonocura*) из доба лијаса. У пешчару се налазе многе кефалоподе и неки амонити (Belemnites A. giganteus Schlot., Bel. canaliculatus Schlot) и опомињу на

([1]) Св. Радовановић. Лијас у Рготини.

догер. Овакав терен заузима доњи део Вршке Чуке и сву Малу Чуку. Повлата му је сенонски кречњак, као што се то види на Вршкој Чуки, а подина палеозојски аргилошист, као што се то види у Потоку Аврамовом или Црвени Пешчар, који је испољен код самог мајдана. Од Вршке Чуке јурски се терен простире према југу до Вратарнице уском зоном, коју са запада раставља од Тимока тако исто узак појас кретацејскога кречњака, што је местимице потоцима и рекама испрекидан. Према истоку се местимице наслања на палеозојски аргилошист (ближе Вршкој Чуци), а местимице на азојске филите. — Ред брегова што се поређао између Вратарнице и Заграђе с леве стране Тимока састављен је из пешчара и конгломерата, који ће бити јурскога доба. — Јурски је терен у овоме округу још помињат код Гамзиграда и Метовнице (Радовановић) и код Кривог Вира (Хофман).

Кретацејски терен заузима велики део седиментарног терена у овом округу. Цео кречњачки планински венац, који се скоро са свију страна савио по међи црноречког округа састављен је скоро из самога кретацејскога терена. Шупља Стена, Брест, Сто, Крш, Малиник, Бељаница, Подгорачке Планине, Ртањ, Тупижница и горњи део Вршке Чуке састављају венац једрога кречњака кретацејског доба. Од подгорја његовог увлаче се, местимице поједине партије кретацејскога терена у унутрашњи еруптивни висораван овога округа, или се налазе кретацејски брегови поиздвајани, и као какова острова поређани од С. ка Ј. по еруптивноме масиву. Тако су Комарник, Масура, Магура, Црна Чука, Голаја, Било, Штрков Камен, Стрмен и т. д. један такав низ брежуљака. По петрографском материјалу највише има једрога кречњака, који се већином држи планинских венаца, за тим пешчара, који са југозапада простиру

од подгорја кречњачког венца, и глинаца, који се овде онде изазвани јављају.

Од стања кретацејскога терена, највише је заступљена најмлађа сенонска етажа, дакле горња креда. То се може закључити по фосилима на Шупљој Стени у Рготини, на Столу, на Вршкој Чуци, у Бачевици, Ласову, Планиници, Оснићу, Бољевцу и Подгорцу. Фосили су ти: *Acteonella gigantea* d' Orb. (Бачевица, Ласово); *Acteonella subglobosa* d' Orb. (Рготина); *Cyclolites eliptica* Lam. (Рготина, Оснић); *Sphærulites* (Рготина-Бачевица), *Caprina Aquiloni* d' Orb. (Бољевац). Али као да су заступљене и остале етаже ове серије слојева. Тако су констатовани и чисто неокомски слојеви, дакле доње креде, у Малом Извору ($^1/_2$ часа од Бољевца), Боговини и Гамзиграду; јер смо у свима овим местима налазили лапоровити кречњак са многим примерцима: *Orbitolina discoidea* A. Graas. и *Orbitolina conoidea* A. Graas.

Терцијерни терен развијен је поглавито у Тимочкој долини, али се налази и у, данас, одвојеним омањим басенима западно од Тимока у области Кривовирскога или Црнога Тимока, Слатинске Реке и Беле Реке, по оном дугачком и пространом еруптивном масиву.

Развијене су само три најмлађе етаже терцијерних слојева; млађа медитеранска етажа, сарматска и левантска етажа.

1. Медитеранска етажа је развијена дуж Тимока и то поглавито на његовој левој страни; само у околини Зајечара и Вел. Извора прелази и на десну му страну; али се налази и у данас одвојеном Слатинско-Белоречком басену. Петрографски материјал је поглавито модри и жућкасти песковити морски муљ, а местимице и чист песак и шљунак, па и конгломератски вапнац. На многим местима међу оваквим слојевима налазе се изданци лигнита (Нико-

личево, Слатина, Бела Река). Фосили су све сами прибрежни морски становници, и припадају највише родовима, који и данас живе у Средоземном Мору по песковитим и каменитим местима близу морских обала.

Према петрографском материјалу јасно се разликују две фације развића овдаш. лидит. ката: фација морскога песковитог муља и фација конгломератскога вапнаца.

Фација морскога песковитог муља („тегла“), не само да је много развијенија, већ се и у њеном развићу могу разликовати два типа. Први је дуж источне обале терцијерног басена у Вел. Извору и Сувом Потоку. У њему преовлађују феле из рода *Pleurotoma* (P. Jonaneti Des Moul., P. pustulata Brocc., P. vermicularis Grat. *Conus (Conus fuscocingulatus* Broun. *C. fusiformis* Broun. *C. Dijardini* Desch.*)*, *Murex (M. Sedguicki Micht M. cristatus* Brocc.*)*, *Turitela (T. bicarinata Eichw., T. subangulata* Brocc. *T. Reppeli* Pastsch*)*, *Stronibus (S. caronatus* Defr. *S. Bonneli Broug.*), *Pectunculus (P. pilosus* Linn.*)*. *Voluta rarispina* Lam. *Ancillaria glandiformis* Lam. и т. д. и т. д. Поред овакове фауне одликује се потпуним одсуством лигнита. — Други тип ове фације развијен је дуж западне обале терцијерног басена и у изолованим партијама по андезитскоме масиву (Слатина, Бела Река). У њему доминирају феле из рода *Ostrea*, даље *Cerithium lignitarum* Eichw., *C. Žujovići* η-form. *C. Duboasi* Hörn., *Buccinum limatum* Schemn.; *Bucc. Schöni* Körn. et Auing.; Bucc. *semistriatum* Brocc.; *Arca dilurii* Lam.; *Columbella scripta* Bell. *Lucina ornata* Agass, *L. incerassata* Duboasi, *Melanopsis Aquensis Cerithium nodosoplicatum* и т. д. и т. д. У свима скоро локалностима овога типа (Николичево, Рготина, Слатина, Бела Река) налазе се изданци лигнита. Присуство лигнита, оно развиће поменутих медитеранских церита, многобројним

примерцима једне феле, мешавина фауне, као и данашњи изоловани басени у којима је развијена, бележе овај тип као плићи ниво медитеранскога ката према првом, који одсуство лигнита, а поглавито рода *Pleurotoma* означују као нешто мало дубљи ниво.

Фација конгломератског вапнаца („лајтовца") развијена је у Вел. Извору и Чокањару изнад фације морског муља. Састављена је из конгломератскога вапнаца, који се поред остале фауне одликује присуством феле: *Clypeaster Partchi* Mich.; *Stylophora subreticulata* Reuss. *Ostrea* spec., и т. д.

2. Сарматска етажа је развијена само дуж Тимока и то леве му стране. Петрографски му је материјал песак, песковити муљ, а ређе песковити лапорац ([1]). Одликује се познатом „церитском" једноликом фауном, која се у свима локалностима одликује великим бројем примерака појединих фела. У њој свуда има: *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cerithium pictum* Bast., *Rissoa Mariae* d'Orb., *Rissoa inflata* And., *Murex sublavatus* Bast, *Buccinum duplicatum* Sow., *Columbella scripta* Bell. Фосилоносне су локалности: Трнавац (Бучански и Сланобарски поток), Агапин, Чокањар (Суви Поток), Јелашница и Копривница.

3. Левантска етажа, као најмлађа у терцијерном систему слојева, сталежила се у слатким водама, заосталим по корутинама и језерима, пошто се одлило медитеранско и сарматско море из Источне Србије. Она је у црноречком округу развијенија и познатија но у ма ком крају наше домовине, и то дуж Тимока у околини Зајечара, где су констатовани многобројни фосили у Лубници, Звездану и Вражогрнцу, а за тим у негдашњим језерима андезитскоме еруптивном масиву, у басену Шарбановачко-Сумраковачком

([1]) Лигнита има у Бучанском потоку.

и Слатинско-Бело-Речком. Састављен је из песковитог језерског и речног муља обично зеленкасте или румене боје, вапнаца, лигнита, беличасте глине, а местимице из крупног песка и шљунка, који прелазе у пешчаре и конгломерате (Шарбановац, Слатина).

Фосилни облици терцијерних језерских творевина црноречког округа припадају слатководним родовима: *Melania*, *Melanopsis*, *Hydrobia*, *Prososthenia*, *Planorbis*, *Unio*, *Helix*. Најмногобројније су феле:

Melania Serbica nov. form.
Melanopsis Sandbergeri Neum.
Melanopsis Timacensis nov. form.
Hydrobia Syrmica Neum.
Hydrobia assimineiformis Sandb.
Prososthenia Suessi Neum.

II. Еруптивни терен.

Вулканско стење заузима највећи део унутрашњости округа. Почиње на северној му међи, Црноме Врху, и простире се на југ широким појасом у дужину преко 60 км., завршујући се у подножју Тупижнице у Ласову, Добром и Влашком пољу. Својим пространством надмаша све седиментарне формације образујући црноречку вулканску област, и дајући рељеф целоме унутрашњем делу округа. Ово је учинило, да црноречки округ добије облик ижљебљеног висоравна са многим купастим брдима, главицама и хумовима, који се често нижу у редове, поређане у правцу са севера на југ. Ова је вулканска област најшира у северноме делу око Црнога Брега и јужноме око Доброга Поља. Средина, пак, где је пресеца и дуби Кри-

вовирски Тимок, делимице је покривена млађим терцијерним седиментима, те је за то ту сужена. (¹)

Црноречка вулканска област састављена је из стења племена андезита, мелафира и трахита.

Андезит је најраспрострањенији. Распознате су три његове феле: амфибол-андезит, аугит-андезит, и биотит-андезит.

Амфибол андезит (т и м а ц и т) је највише распрострањен, и то његова одлика са црним (или базалтским) амфиболом. Б р а ј т х а у п т, који је први приказао ову стену, узео је да је ова амфиболова одлика толико различна од типскога амфибола зелене и кестењасте боје, да је може издвојити у засебну фелу, којој је дао име г а м з и г р а д и т, по селу Гамзиграду, где ју је први пут нашао. Андезитску стену са оваковим амфиболом издвојио је у петрографску фелу, којој је дао име Т и м а ц и т по реци Тимоку, наглашујући, да је стена једна од најлепших и да би се могла употребити за дивне монументе. — Налази се у Гамзиграду, Звездану, Брестовачкој Бањи, Слатини, Николичеву, Копити, Црном Врху, Шарбановцу, Метовници, Валакоњи, Добрујевцу, Добром Пољу, Грљишту, Леновцу и Ласову.(²)

(¹) Највећи андезитски врхови пењу се до 800 м., Мечији Врх између Ласова и Доброг Поља 800 м., Јежевица 760 м. Буково 620 м, Старчев Врх 578 м., Нубалаш 600 м. и т. д.

(²) Неоправдана је Брајтхауптова претпоставка да «тимочко злато произлази из тимацита.“ У Кривовирском Тимоку (Црној Реци), који тече средином андезитске области, у којој је местимице дубоко излокао своје корито, нема златоносног песка, као што га нема ни у Бољевачкој Реци, која највећим делом тече кроз андезитску област, нити га има у ма ком потоку у области андезитској. У андезиту нигде нисмо запазили трагове од злата. Они се не помињу ни у микроскопским проматрањима Жујовићевим.

З л а т о н о с н и п е с а к Тимока и његових приточица ствара се распадањем исконских шкриљаца. Томе су доказ 1, запажени трагови злата у исконскоме терену; 2, положај златоносних река и потока. Златан се песак налази у Тимоку и његовим притокама

4*

Аугит андезит је ређи. Распознат је у Бољевцу на Московском Друму, у Подгорцу, Злоту, Брестовцу и Д. Белој Реци.

Биотит андезит је још ређи, Познат је само у Злоту.

Од андезитских стена констатован је још лабрадорит аугитски у Шарбановцу и дацит амфиболски у Грљишту и Злоту.

Племе мелафира по пространству у црноречкој вулканској области долази одмах после андезита. Разликују се две феле: порфирит и прави мелафир.

Порфирит је дијабаз-порфирит. Он заузима прилично пространство, али нигде не утиче на рељеф земљине површине, већ се у свима локалностима налази утиснут међу седиментарне терене, са којима је заједно и поремећен.

Мелафири мандоласте структуре нигде се не налазе у већем пространству, већ у омањим партијама (у Кривељу и Шарбановцу), или у повећим комадима и туфовима (у Оснићу, Планиници, Добрујевцу, Ласову, Д. Белој Реци).

Стене из племена трахита налажене су код Дубочана, Бора и Д. Беле Реке.

*

У црноречкој вулканској области налазе се многи топли сумпороводонични извори, које мештани цене као врло лековите, а чија температура достиже од 22° С. до близу 40° С. То су: Брестовачка Бања, која има до 39, 8° С.;

почињући од Вражогрнца па преко Трнавца и Рготине, Слатине и Беле Реке идући на север. Дакле све поред или у близини исконских шкриљаца јужније од Вражогрнца, где доминирају андезити и мезозојски терени, нема златоносног песка. Познато је даље, да се он налази свуда у области троугла кристаластих шкриљаца у С. И. Србији, где андезита и нема, а највише у Јасиковачкој Реци, Пеку и Поречкој Реци, које су своја корита издубиле у исконском стрену.

Гамзиградска Бања до 39° С. (Хердер), Шарбановачка Бања и Николичевска Бањица. Ови су топли извори последњи одјеци и слаби заостатци некадањих вулканских појава, чије смо материјалне представнике горе показали. Они, са поменутим типовима стена, које се већином рачунају у млађе еруптивно стење, као и тектонским односима ових према седиментарним теренима наглашују да је овде вулканска радња врло млада, и да је најмоћнија била за време терцијерног доба.

III

Списак геолошког материјала
уређен по местима.

Бачевица. Андезит амфиболски. — Пешчар и конгломерат глиновити са многобројним сенонским фосилима, а највише: *Acteonella gigantea* d' Orb., *Acteonella subglobosa* d' Orb.

Бољевац. Сенонски пешчар са Caprina Aquiloni d' Orb. Дијабаз-порфирит у слојевима. Туф порфирита и пешчара са лепим и великим лучењима елиптичнога облика, у којима се могу разликовати мрке, зелене и плаве зоне. — Андезит аугитски. — Хематит, магнетит, лазурит (Марков камен).

Бела Река Горња. Кретацејски једри капротински кречњак и пешчар. Бигар. Пећине. Леденица на Тупижници.

Бела Река Доња. Песковити терцијерни морски муљ са фосилима и лигнитом. — Једри кречњак са многим пећинама и моћним складовима бигра, са отисцима неког врло широког лишћа, којега данас нема у околини. — Бат. — Црвени пешчар. Модри палеозојски аргилошист. Амфибол—

гнајс. — Андезит аугитски. Трахитски туф. Мелафир. — „Црепуљска земља“.

Боговина. Кречњак са орбитолинама. *Orb. discoidea A. Grass.* и *Orb. Conoidea A. Graas.*). Шкриљасти лапорац са сучена-ма и отисцима биљака, који се употребљава за покривање кућа.

Бор. Андезит амфиболски. Трахит амфиболски. Пешчар и лимонит са отисцима биљака. Пирит и магнетит.

Брестовац. Андезит амфиболски и аугитски. Брестовачка Бања са сумпороводоничком водом од 39, 8° C° (Мачај). Гипс. Хематит. Пешчар на Капри. Бруснн Камен (Хердер). Трахит врсте лабрадоритске, анортитске и брајтаунит (А. В. Поповић по Сабоу).

Валакоње. Андезит анфиболски и аугитски. Андезитски туф са елиптичним лучењима. — Шкриљасти лапорац са сучена-ма и отисцима биљака. — Гипс. Сумпор. Хематит на Црвеном Брду.

Вражогрнац. Бео златоносан песак са листићима злата и зрнима магнетита. Песковити румени и зеленкасти муљ са фосилима левантског доба. Конгломератски кречњак (доба?) Палеозојски аргилошист (Безданица, Стојићево Брдо, Тупан). Микашист са гранатом (на Златији).

Вратарница. Једри кретацејски кречњак са пећинама и пукотинама. Конгломерат и пешчар са отисцима биљака. — Мрка песковита шкриљаста глина са многим јурским фосилима (Липачки Поток) и изданцима угља у М. Буковичком Потоку. — Филит, талкшист и хлоритошист, које овде помиње још Хердер. Магнетит и графит.

Гамзиград. Амфибол-андезит („тимацит“). — Лапоровити кречњак са неокомским фосилима (*Orbitolina crassidea* A. Graas., и *Orb. discoidea* A. Graas., и *Ostrea* sp.) Глауконитични пешчар и глинац са многим фосилима (доба?). — Гамзиградска Бања са сумпоровитом водом од 39° C.

(Хердер). — [Трахит (Сабо). Спјенит и спјенитски форфир (Хердер).]

Грљиште. Терцијерни песак и муљ са фосилима медитеранским. Једри кретацејски кречњак са пећинама и пећинским муљем. Бат. — Амфибол дацит.

Добро Поље. Андезит аугитски.

Добрујевац. Андезит. Дијабаз-порфирит утиснут међу слојеве пешчара.

Заграђе. Терцијерни песак и шљунак. — Кретацејски једри кречњак. — Пешчар глинац и конгломерат са јурском фауном.

Звездан. Левантска серија слојева са многим фосилима и моћним изданком лигнита. — Глауконитски пешчар и румени шкриљасти кречњак вероватно кретацејски. Андезит амфиболски.

Злот. Кретацејски кречњак са многим пећинама, међу којима је чувена Злотска Пећина „Гаура Лазар“, са многим сталактитима и сталагмитима, у њој се налазе кости пећинскога медведа *(ursus speleus)*, а и трагови људскога становања, као што су: комађе посуђа и игла од јеленскога рога. — Андезит аугитски и биотски. Дацит.

Извор Велики. Терцијерни морски муљ, модри и жућкаст са многим фосилима медитеранског доба, конгломератски вапнац фасије лајтовца са остреама, морским јежевима и коралима. — Пешчар вероватно кретацејски. Модри палеозојски аргилошист у Безданици и на Стојнћевом Брду.

Извор Мали. Глиновити неокомски кречњак са многим орбитолинама. *Orbitolina discoidea*, A. Graas., и *Orbit. conoidea*, A. Graas.

Јелашница. Модри песак са многим церитима и рисоама сарматскога доба. Песак и шљунак са *Ostea*-ма медитеранским. Модри лесковити муљ са медитеранском фауном. — Гнајс и микашист (Смаилова Коса).

Копривница. Песак са сармат. фосилима. Песковити лапорац са *Rissoa*-ма и отисцима биљака из сарматскога доба. — Стене из племена габра (Бељетина, Скровница).

Кривељ. Андезит аугитски. Мелафир са многим зеолитима и крупним кристалима аугита. Гипс, куприт, малахит, лазурит, бигар у Бањици.

Криви Вир. Кречњак са пећинама. Многобројне вртаче, често поређане у редове. Пешчар са угљем из доба лијаса (Хофман — Лозанић).

Леновац. Аргилошист и глинац са лигнитом доба кретацејског. — Андезит.

Лесковац. Аргилошист и глинац кретацејски.

Ласово. Једри кречњак и глинац кретацејски. Пешчар и шкриљаста глина са каменим угљем доба јурског. Магнетит и хематит.

Луково. Кречњак и пешчар са угљем из доба кретацејског. Галенит (Хердер).

Лубница. Левантска беличаста глина и лапорац са многим фосилима и лигнитом. Глауконитни кретацејски пешчар. — *Mastodon* sp. на Превлаци — (Риолит по Сабоу).

Метовница. Андезит амфиболски. — Левантска Глина и песак. Глинац и аргилошист (јурски ? Радовановић).

Мирово. Једар кречњак и пешчар кретацејски. Мировско врело. Ртањ је сав од једрог кречњака. Пропаст је на врх шиљка; кроз њега бачен камен дуго звекеће; мештани веле, да може да сиђе у Мировско врело у подножју Ртња. Леденица на Ј. З. страни Ртња. Вртаче многе, поређане полукружно дуж јужне стране Ртња.

Николичево. Терцијерни муљ и песак са многим медитеранским фосилима у Бањици (Поток Мишљеновачки), у Николичевском Пољу и у Липовици код Николичевских Пивница. — Једри кречњак на Црној Чуци. Андезит амфиболски Лигнит.

Осник. Глинац и пешчар са многим сенонским фосилима. Андезит амфиболски. Мелафир.

Планиница. Пешчар и конгломерат са сенонским фосилима и облицима мелафира. Мелафирска бречија у Чуковом Потоку. Мелафир (Сабо) у Ђукином Потоку.

Подгорац. Шкриљасти лапорац са *Cyrena*-ма и отисцима биљака. Једри кретац. кречњак. Андезит аугитски.

Прлита. Једри сенонски кречњак. Бигар. Пешчар и конгломерат јурски догерског етажа. Шкриљаста глина са многим јурским фосилима етажа лијаског и моћним складовима каменог угља велике калометриске моћи (у Бојковом Потоку). Црвени конгломерат, пешчар и глинац. Аргилошист палеозојског доба у Аврамовом потоку.

Слатина. Терцијерни морски муљ и песак са фосилима медитеранским и лигнитом. Левантска глина и лапорац (Поток Осоје). Златоносан песак са пиритом и магнетитом. Андезит амфиболски. Еуфотит.

Сумраковац. Левантски зеленкасти и руменкасти песак и шљунак јако слепљен и беличаста глина са фосилима левантског доба. Андезит и мелафир.

Трнавац. „Златоносни“ бео песак. Песковити морски муљ са лигнитом и многим окамењеним пужевима сарматскога доба (у Бучанском и Сланобарском Потоку). Пешчар и конгломерат вероватно кретацејски.

Рготина. Пешчар, лапорац и глинац са многим фосилима доњега и средњега лијаса. Бели и руменкасти пешчар лепо се израђује и употребљава за стубове при грађевинама, а ситнозрна одлика за б р у с н о к а м е њ е. — Једар сенонски кречњак (Шупља Стена). — Терцијерни модри и беличасти морски муљ са фосилима (у Рготском Облачком и Магушевачком Потоку). -- Морски аргилошист (у Потоку Буковачком). — Гнајс амфиболски и хлоритски на Нерезини.

Шарбановац. Терцијерни песак и шљунак јако цементиран са левантским фосилима. Андезит амфиболски. Мелафир. Лабрадорит аугитски.

Чокањар. Терцијерни песак и муљ медитеранског етажа са многим фосилима у Сувом и Дубоком Потоку. — Пешчар и конгломерат (Колатин, Дебели Рг, Соколовица) вероватно кретацејски.

Урвине.

У црноречком округу виђа се на многим местима, како се поједине партије земље разног простора смичу према дољи, која се испод њих налази. Ја ћу само три навести и то оно смицање до Звездана источно од села, које у северном правцу нагиње к Тимоку. Западног је правца спуштање земље до села Вражогрнца са тежњом у дољу реке; најпосле и оно, преке ког се путује за у Лубницу. Смицање ово пореметио је сам друм.

По простору ова смицања по себи нису од важности, али, узимајући у вид физички узрок, заслужују у геолошком обзиру расветљење, да би се таки случајеви у природи могли лакше објаснити. Практични геолог добро зна, какве неприлике стварају урвине особито у тектонском односу слојева новијег сталожења, и како често одвећ спречавају појам, по ком се дознају правци слојева. Ради дознавања појава описаћу подробније урвину до Звездана, а слични појави природе произлазе из једног и истог узрока. Испод урвине тече Тимок од запада к истоку, али одмах испод њега заузима правац к северу.

Урвина на сва три места започиње у облику полукруга. Звезданској је дужина до 150 метара, а ширина 30—32 метра. На спољним крајевима виђа се пукотина од $1—1\frac{1}{2}$ стопе широка. Земља, која се смиче, нешто је

нижа при својим крајевима. Пукотине се налазе у самој партији, која се смиче, а поместимице таласасти хумчићи.

Усправљено стање прорашћа као што су шибљаци и корови доказују, да првобитни нагиб није измењен у партији, земље, која се смиче, већ да је задржала свој водоводни правац. Да бисмо узроку смицања у траг ушли, нужно је, да се упознамо са геолошким положајем места. Лубничка и Звезданска урвина је на једном и истом брегу, само што је прва на јужном, а друга на северном нагибу. Покривало целог брега је јак слој од леса; ну местимице је ипак у толикој мери танко, да испод њега непрекидном денудацијом продиру конгериски слојеви, који се находе до површине. Низ оваких откривених места виђа се у подножју брега у дољи, у кориту Тимока, а особито у ровинама једног нагиба, где је нестало леса, виђају се већ слојеви песка и конгериска глина. Слојеви су махом водоравни. Из узрока тога, као и по тој околности, што се у ровинама конгериски слојеви испод леског покривала доста на високо простиру, држим, да су Лубничка и Тимочка доља биле пре сталожења леса, и тек, пошто бејаху лесом испуњене око конца квартане формације издубише се поново. Водоравну површину брда покрива јак слој леса са повише удубљености, од куд му је и прионуло име Рупа. Јужни је нагиб мање, а северни је знатно стрменит. Помислимо сад, да је после конгериског времена ту већ била доља, коју је за дилувиално време испунио сталожени лес, а после нестајања дилувиалних вода над конгериском дољом заостала је плитка низина, у којој је себи вода, која отиче кроз мекани слој леса, лако могла изронити дубоко и широко корито. Природно је, да овим начином лес, који се находи над коритом реке, лишен свог ослонца, није се могао дуже одржати на нагибном поду од излокане, кли-

заве конгериске глине, већ је морао у смицању свом покрити слој, који се испод њега находи.

Према наведеноме, урвина има два узрока, први је издубљеност реке, којим се начином пресеца доњи крај леса у оштрој ивици, а други главнији је у поду од конгериских слојева, особито у глини, коју кишни талог испод села прави глатком, клизавом, чинећи је неспособном, да даље одржи своје покривало.

Пећине.

Својствено је кречном камену, да се у њему у разној величини стварају шупљине, које се много пута у стени простиру до знамените дубине. У црноречком округу има небројено таких рупчага и пећина. Ја ћу само две као знаменитије подвргнути опширнијем опису.

Гаура Лазара (Лазарева рупа). Северо-западно од Злота са уласком окренутим к југу находи се највеличанственија пећина овог округа. У утроби кречевите планине влада вечити мир и тишина, само се по некад чује звучић од воде, која пада у капљама. Она са врха од сводова са својим одјеком производи шум, који се губи у том вечитом миру. Само лет и цвикот неког узнемиреног љиљка показује за сад траг живота ових јединих присвајача станова некадашњих природних дивова, препотопских животиња. Где се некад, у прастаро доба, пећински медвед са свереном пећинском мачком бораше ради плена, који требаше за живот, а од свију најопаснији првобитни човек са својим каменим оружјем, где се отимаше за господарство на земљи и над створовима њеним, где урликање надвладане грдосије потресаше пећински ваздух, ту се сад само по некад чује топот радозналог походиоца и глас његовог дивљења. Где је некад трвењем двоје дрвљади произвођени

огањ дивљем човеку осветљавао неизмерни простор ове подземне шупљине — сад се свећама и буктињама растерује густи мрак. Каква промена у природи!

Улазак у пећину у толико је отешчан, што у њој зими, а особито лети борави стока, јер је у њој зими због једнаке температуре сачувана од хладноће, а лети опет заштићена од жеге, а нарочито од муха; због тога је при улазу грдно блато. Дубље, под постаје све суши, само се местимице скупљају капи у мање локвице. Пећина се на скоро раздваја на северо-западну и северо-источну половину. Првој је дужина до 200 метара; шупљина је импозантна; ширина је 10—12 мет., а висина 15—18 метара. У ову допире још спољна светлост све до повеликог уласка. У другу половину се већ теже продире, јер се узаном стазом пење преко грдно наваљаног камења. Иза овог места стварају се величанствене шупљине са најдивнијим сталактитима, мислио би човек, да су читаве стране застрте белом кадифом, која се у фантастичним борама групише тако, да је ни највештија тоалетска рука не би могла укусније наредити.

Друге су групе тако састављене, да само недостају свеће код створеног олтара, па да свештеник очита своју литургију. Ту су стубови, као да их је највећи уметник произвео својим чекићем и длетом. Једном речју, сусретамо се са галеријом, у којој се природа прадставља као ненадмашни вештак. На једном месту стигосмо до неке шупљине, која има облик неких двери, окренутих к западу. К њој воде до 20 узаних степена од најкраснијег сталагмита, жућкасто-беле боје. На њима се виђаху скорашњи трагови од помрљаних стопа. Ова појава побуди у мојим пратиоцима страх од хајдука — разбеглих се војника — за које су мислили, да се ту крију; па како несмо били наоружани, бојећи се људи, који нас лако могаху сматрати

за потеру, окренемо се другим правцем к југо-истоку. Нови појави величанствености отворише се и овде нашем оку, нове групе, нове слике излазише нам наизменце. Ја окренем пажњу на под и позовем пратиоце, да траже скривене кости по жуто-црној глини. Не прође ни четврт часа, а преда мном је лежала гомила разних зуба, костију, удова, карлица, вилица и т. д. све од препотопних животиња. Међу костима било је и људских костију из тако древног доба, да по свој прилици надмашају време прастарих Германа и Келта, који су ове дивље људе затекли у овим пределима као староседеоце.

Нађене кости су услед трулежи махом исквварене; готово су све испребијане уз дуж и по преко, а кости појединих удова изглодане су на крајевима. Боја им је угасито-жута, а по нека је и црна. Што се тиче тежине лакше су но кости новијег времена од истог обима, осим оних, које су обложене кором од сталагмита. На многим се костима налазе црне прље, које је д-р Мајер назвао „дентридима“. Кости по себи као да су масне, кад се с поља опипају, а за језик пријањају.

На једном месту нађосмо парчад од стародревних земљаних судова, црне боје са необично дебелим странама; на некима од њих виде се просте првобитне шаре као пруге; друга су без икаквих шара. По чем нисмо били спремни, да дуже времена пробавимо у пећини, оставимо је с намером, да је други пут походимо. Из свега се наведеног види, да се ту отвора широко и интересантно поље за испитача природе, који се бави древностима природе. По свој прилици, да су под слојем земље и сталагмитом скривени ретки остаци костура и алата првобитних људи, који су са овим животињама у друштву живели и с њима се борили.

За ову пећину прича се, да је она у свези са раваничком пећином, јер по старој традицији говори се, да су неке свиње овим подземним тамником дошле из Раванице у Злот.

Друга не мање знаменита пећина, у коју сам улазио 22. априла 1876, находи се у тако званом Леновачком врелу, јужно од села, удаљена на по часа. Ова је од скора пронађена, за то сам се и надао наћи у њој знамените проналаске с погледом на старине. Ну на жалост, грабеж за благом и прича о разним скровиштима преоте ову згодну прилику, у којој би испитач природе на пољу науке могао учинити плодну жетву.

За ову ми пећину причаху, да су они, који су први у њу ушли, нашли као неке природне клупе у једном мањем одељку саме пећине. На клупама лежало је седам целокупних, али порасподаних костура. Ну све то би растурено и побацано. До пећине се допире са већим напрезањем. Излазак је доста тежак. Над знатном провалијом долази се узаном нагибном каменитом стазицом, куда није саветно са вртоглавом пролазити. С поља је висока пространа шупљина. Из ње се у висини од 4 палца отвора неки као на горе скројен одвећ узан гладак ходник, од куд се мора потрбушке увлачити у већу шупљину и праву пећину. Под је покрио јак слој земље од животињских и биљних трулих честица. У њој нађох костију, не више људских, но од препотопских животиња; а и оне су, судећи по степену трулежи, из новијег доба; формација сталактита од мање је вредности.

Ову пећину удостојио сам спомена за то, што близу ње у селу Леновцу нађох секиру из доба камена. Држим, да је она нађена у овој пећини, и као непозната и безначајна ствар бачена, докле мени до руку не дође. Д-р Панчић, који ју је гледао, вели: да је то други егземплар,

који је нађен у Србији. Судећи по цртежима Лубоковим, рекао бих, да је она из друге половине новијег каменог доба. На жалост и она ми је пропала у шакама турских варвара.

Има у овом округу још на многим местима лепих пећина. У Белој Реци, Бучју, Прлити, Ласову, где су нађена разна оруђа, старински новци и сребрне гривне. У Мирову и тако званом брду Панакидин у Ѓготском камену. У Подгорцу Раура-лу-Шурток, Журоњирол и Фечирол. За ову се прича, да је своје име добила од ту пострадалих девојака, које се у њој беху криле, да избегну навалу бесног и страсног Турчина, који их је најпосле, дознавши за место где беху скривене, дао димом угушити. У Оштрељу су 3 и то пад бањицом, у Оцулуј где су хајдуци боравили и у Бигру.

Минералне воде.

У црноречком округу находи се на 4 места минерална вода и то: у Брестовачкој Бањи, у Шарбановцу, више Гамзиграда и до Николичева.

Само се од ових поменутих прва употребљава као купало по лекарским правилима; остале становници обично употребљавају у разним болестима.

Брестовачка бања према нашим односима изгледа као европско купалиште, ма да би се врло, врло много имало захтевати, да се стави у тако стање, да би образованијој публици могла говети. Природа је своје учинила, да човечије вештине стоји, да буде похођена не само српском, но и страном публиком из околних области.

Бања ова изашла је на глас првим походом кнеза Милоша, кад су ови крајеви придружени Србији. Над чесмом у стени изрезан је натпис: Посјети ову плицу Љубица М.

О. Књагиња Српска у 1834. години.“ Да је ова бања прва удостојена походом кнежевске породице, сведочи и то, што је овде прва зграда подигнута трошком кнеза Милоша. Зграда та стоји и данас под именом „Стари конак“.

Цветна периода Брестовачке Бање пада у време похода раскнеза Александра, с којим је свакад тада најодличније друштво састављало сезону. За удобније становање подигао је себи доста велики стан на два спрата. И данас се он назива „Књажевим конаком“. Близу овог има идући к северу тако звани „Ађутантски конак“, са две собе, а к југу је друга зграда са једном собом и пространом кухином.

За пријам гостију, који полазе бању, одређене су две друге зграде „квартири“ са 20 соба. Једна доста пространа зграда са 3 собе сазидана је за сиротињу, која за стан ништа не плаћа. Ова зграда задужбина је Јеврема, брата Хајдук-Вељкова.

Сва минерална вода Брестовачке Бање продире из пукотина трахитних стена. Један део воде употребљен је у виду купала за здравствене смерове. Број купаоница је овај:

„Књажева Бања“ или „прва нумера“ са топлотом од 28—29 степена по Реомиру; „друга“ и „трећа нумера“ са 30—32 степена. Уз ову последњу дозидане су биле три мале бањице, од којих су две крајње 28, а средња 26—27 степена топле. Поменуте три зграде од тврдог су материјала, „друга“ и „трећа нумера“ има предсобник за свлачење и облачење хаљина. Прва је без тога. После долазе:

Две „дашчаре“. У првој је вода топла 25 степена и употребљава се за опште купање, а у другој је топлота само 23° и служи за купање ногу рањавих болесника.

У простору бањском извире топла вода на 17 места, а 4 извора дају таку количину воде, да би се још 4 купатила могла подићи, а на име извор „Старог конака“ са топлотом од 28²/₄°. Александар Лазичић дао је ову воду скупити ставивши јој овакав натпис „Милану Обреновићу IV. Кнезу Српском и Кнегињи Наталији из превелике поданичке покорности подиже се мала успомена од Александра Лазичића из Неготина 21. маја 1875. год.“

Главног шопора топлота износи 29° и тако је јак извор, да би се 12 када слободно могло бар 6 пута дневно пунити чистом водом. Исте јачине и истог степена топлоте је и онај извор испод купала № 3.

Г. Жигмонди, пештански инџинир, у друштву г. Клерића, походио је Брестовачку бању године 1874. Тад је по препоруци в. владе обишао све знатније минералне воде у Србији. Дивио се богатству воде и красном пределу око Брестовачке Бање и уверавао ме је, да би се бушењем артеског бунара могла сва вода уједно скупити, па кад би добила топлоту од 45° стигло би, поред 4 велика хауза, воде за 120 када.

Купало № I.

Температура воде 28—29° Р.

Специфична тежина воде на 18° Р. — 1·00075

Сухи остатак из 1000 г. воде · · · 0·8744 гр.

Жарени остатак из 1000 г. воде · · 0·8345 „

1000 г. воде садржи:

Калијум K · · · · · · · · · · · ·	0·01402 „
Натријум Na · · · · · · · · · · · ·	0·15224 „
Калцијум Ca · · · · · · · · · · ·	0·08000 „
Магнезијум Mg · · · · · · · · · · ·	0·00612 „
Оксид гвож. и Алуминијума $Al_2O_3Fe_2O_3$	0·00140 „

Силицијум-оксид SiO_2	0·05211 гр.
Сумпорна киселина SO_4	0·47787 „
Хлор Cl	0·04970 „
Угљена киселина CO_3	0·03236 „
Сумпор-водоник H_2C	0·00425 „
Сума састојака . .	0·87007 гр.

1000 грм. воде садржи спојева:

Натријум-хлорид NaCl	0·08190 гр.
Калијум-сулфат K_2SO_4	0·03128 „
Натријум-сулфат Na_2CO_4	0·37056 „
Калцијум-сулфат $CaSO_4$	0·26295 „
Магнезијум-сулфат $MgSO_4$	0·03060 „
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·00665 „
Оксид Гвож. и Алуми. Fe_2O_3 и Al_2O_3	0·00140 „
Силицијум-Оксид SiO_2	0·05211 „
Сума постојаних спојева . .	0·83745 гр.
Угљена кис. CO_3 слободна и у бикарбонатима	0·03837 „
Сумпор-водоник H_2S	0·00425 „
Сума спојева . .	0·87007 гр.
Кисеоник за оксидацију органск. спојева	0·00063 гр.

Купало № 2.

Температура воде 31—32° Р.

Специфична тежина воде на 18°Р = 1·00076

Сухи остатак из 1000 г. воде . .	0·874 гр.
Жарени остатак из 1000 г. воде .	0·835 „

1000 г. воде садржи:

Калијум K.	0·01354 гр.
Натријум Na	0·15350 „
Калцијум Ca	0·08102 „

Магнезијум Mg	0·00541 гр.
Оксид гвожђа и алуминијума Fe_2O_3 и Al_2O_3	0·00140 „
Силицијум-оксид SiO_2	0·05500 „
Сумпорна киселина SO_4	0·47818 „
Хлор Cl	0·04970 „
Угљена киселина CO_3	0·03410 „
Сумпор-водоник H_2S	0·00110 „
Сума састојака	0·87295 гр.

1000 г. воде садржи спојева:

Натријум-хлорид $NaCl$	0·08190 гр.
Калијум-сулфат K_2SO_4	0·03020 „
Натријум-сулфат Na_2SO_4	0·37445 „
Калцијум-сулфат $CaSO_4$	0·26453 „
Магнезијум-сулфат $MgSO_4$	0·02705 „
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·00805 „
Оксид гвожђа и алумин. Fe_2O_3 и Al_2O_3	0·00140 „
Силицијум-оксид SiO_2	0·05500 „
Сума постојаних спојева:	0·84258 гр.
Угљена кис. CO_3 слободна и у бикарбонатима	0·02927 „
Сумпор-водоник H_2S	0·00110 „
Сума свију једињења	0·87295 „
Кисеоник за оксидацију органск. спојева	0·00062 гр.

Купало № 3.

Температура воде 31—32°Р.

Специфична тежина воде на 18°Р. = 1·00074.

Сухи остатак из 1000 г. воде 0·872 гр.

Жарени остатак из 1000 г. воде 0·832 „

1000 г. воде садрже:

Калијум K	0·01422 гр.
Натријум Na	0·15166 „
Калцијум Ca	0·07738 „
Магнезијум Mg	0·00644 „
Оксид гвожђа и алумин. Fe_2O_3 и Al_2O_3	0·00110 „
Силицијум-Оксид SiO_2	0·05060 „
Сумпорна киселина SO_4	0.48206 „
Хлор Cl	0·04483 „
Угљена киселина CO_3	0·03300 „
Сумпор. водоник H_2S	0·00128 „
Сума састојака . . .	0.07313 „

1000 г. воде садржи спојева:

Натријум-хлорид NaCl	0·07313 гр.
Калијум-сулфат K_2SO_4	0·03172 „
Натријум-сулфат Na_2SO_4	0·37942 „
Калцијум-сулфат $CaSO_4$	0·25588 „
Магнезијум-сулфат $MgSO_4$	0·03387 „
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·00530 „
Оксид гвожђа и алумин. Fe_2O_3 и Al_2O_3	0.00110 „
Силицијум-оксид SiO_2	0·05060 „
Сума постојаних спојева . .	0·83102 гр.
Угљена кис. CO_3 слободна и у бикарбонатима	0·02982 „
Сумпор-водоник H_2S	0·00128 „
Сума свију спојева . .	0·86212 гр.
Кисеоник за оксидацију орган. спојева	0·00061 гр.

Купало № 4.

Температура воде 26—27°Р.

Специфична тежина воде на 18°Р = 1·00074.

Сухи остатак из 1000 г. воде · ·	0·8436 гр.
Жарени остатак из 1000 г. воде · ·	0·8106 „

1000 г. воде садрже:

Калијум K · · · · · · · · · · · · ·	0·01340 гр.
Натријум Na · · · · · · · · · ·	0·15501 „
Калцијум Ca · · · · · · · · · · · ·	0·08390 „
Магнезијум Mg · · · · · · · · · · ·	0·00260 „
Оксид гвожђа и алуминијума Fe_2O_3 и Al_2O_3 · · · · · · · · · · · · · · · ·	0·00110 „
Силицијум-Оксид SiO_2 · · · · · ·	0·05260 „
Сумпорна киселина SO_4 · · · · · ·	0·48025 „
Хлор Cl · · · · · · · · · · · · ·	0·04792 „
Угљена киселина CO_3 · · · · · · ·	0·03200 „
Сумпор-водоник H_2S · · · · · · · ·	0·00120 „
Сума састојака · · ·	0·86998 гр.

1000 г. воде садрже спојева:

Натријум-хлорид NaCl · · · · · · ·	0·07897 гр.
Калијум-сулфат K_2SO_4 · · · · · · ·	0·02980 „
Натријум-сулфат Na_2SO_4 · · · · ·	0·38266 „
Калцијум-сулфат $CaSO_4$ · · · · · · ·	0·27577 „
Магнезијум-сулфат $MgSO_4$ · · · ·	0·01300 „
Калцијум-карбонат $CaCO_3$ · · · · · ·	0·00698 „
Оксид гвожђа и алумин. Fe_2O_3 и Al_2O_3	0·00110 „
Силицијум-Оксид SiO_2 · · · · · · ·	0·05260 „
Сума постојаних спојева · · ·	0·84097 гр.
Угљена кисел. CO_3 слободна и у бикарбонатима · · · · · · · · · · · · ·	0·02781 „
Сумпор-водоник H_2S · · · · · · ·	0·00120 „
Сума свију спојева · · ·	0·86998 гр.
Кисеоник за оксидацију орган. спојева	0·00068 гр.

У назови парку извире нека вода, коју је исти Александар Лазичић такође снабдео каменом, ну тај је порушен.

Друга минерална вода налази се северо-западно од села Гамзиграда. По топлоти се може упоредити са водом Брестовачке Бање, анализа од професора Лозанића, само је штета, што извире до обале и исред тимочког корита. Кад је мала вода, тад се на десној обали Тимока открива извор и људство из околних села купа се у њој, у нади, да ће се ослободити грознице. Кад би се Тимоку дало ново корито, што би се лако могло учинити, могло би се подићи прекрасно купалиште. Чудо ми је, да се Римљани нису служили овим водама, јер се ту нигде не види траг неке римске зграде, ма да ова последња врућа вода није ни по часа удаљена од знатних римских развалина Гамзиграда.

Гамзиградска бања.

Температура воде 32°Р.

Специфична тежина воде на 20°Ц ·	1·00042 гр.
Чврсти остатак из 1000 г. воде ·	0·4036 „

1000 г. воде садрже:

Калијум K · · · · · · · · · · · · ·	0·00703 гр.
Натријум Na · · · · · · · · · · ·	0·05896 „
Калцијум Ca · · · · · · · · · · · ·	0·06160 „
Магнезијум Mg · · · · · · · · · · ·	0·01751 „
Силицијум-Оксид SiO_2 · · · · · · ·	0·02580 „
Сумпорна киселина SO_4 · · · · · ·	0·03378 „
Хлор Cl · · · · · · · · · · · · · ·	0·08520 „
Угљена киселина CO_3 · · · · · · ·	0.30129 „
Свега састојака · · ·	0·59117 гр.

1000 г. воде садрже спојева:

Натријум-хлорид NaCl · · · · · · ·	0·14040 гр.
Калијум-сулфат K_2SO_4 · · · · · · ·	0·01568 „
Натријум-сулфат Na_2SO_4 · · · · ·	0·01161 „
Калцијум-сулфат $CaSO_4$ · · · · · · ·	0·02448 „

Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·13600 „
Магнезијум-карбонат $MgCO_3$	0·06129 „
Силицијум-оксид SiO_2	0·02580 „
Сума постојаних спојева	0·41526 гр.
Угљена кис. CO_2 слободна и у бикарбонатима	0·17591 гр.
Сума свију спојева	0·59117 гр.

Трећа минерална вода је у селу Шарбановцу; и она извире из трахитног камена, но њена топлота износи само 23° по Реомиру; доста бујно продире из земље, а простире јачи сумпоровати мирис, но Брестовачка. И њу је подвргао хемијском опиту професор Лозанић, и нашао ово:

Шарбановачка бања.

Температура воде 23°Р.

Специфична тежина воде на 20°Ц	1·00027 гр.
Чврсти остатак из 1000 гр. воде	0·3190 „

1000 гр. воде садржи:

Калијум K	0·00845 гр.
Натрујум Na	0·08116 „
Калцијум Ca	0·00504 „
Магнезијум Mg	0·00281 „
Оксид гвожђа и алуминијума Fe_2O_3 и Al_2O_3	0·00040 „
Силицијум-Оксид SiO_2	0·05690 „
Сумпорна киселина SO_4	0·08817 „
Хлор Cl	0·03017 „
Угљена киселина CO_3	0·19249 „
Сумпор водоник H_2S	0.00504 „
Сума састојака	0·47075 гр.

1000 гр. воде садрже спојева:

Натријум-хлорид $NaCl$	0·04972 гр.
Калијум-сулфат K_2SO_4	0·01911 „
Натријум-сулфат Na_2SO_4	0·11483 „
Натријум-Карбонат Na_2CO_3	0·05625 „
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·01260 „
Магнезијум-карбонат $MgCO_3$	0·00734 „
Оксид гвожђа и алуминијума . . .	0·00040 „
Силицијум-оксид SiO_2	0·05690 „
Сума постојаних спојева . .	0·31715 гр
Угљена кисел. CO_2 слободна и у бикарбонатима	0·14856 гр.
Сумпор-водоник H_2S	0·00504 „
Сума свију спојева	0·47075 гр.

Последња је минерална вода у селу Николичеву. Она извире из слоја тресета; топлота јој је 18°Р. Рекао бих да је богата у угљеној киселини. И ову воду употребљавају као купало.

Флора црноречког округа.

Поред обичних шумских древета, имају се споменути јеле на Ртњу и Маленику, тиса у Злотској и Брестовачкој планини, и смрека — вења — до Слатине. Ова је постала читавом шумом и по неко је стабло до 20 сантиметара у пречнику. На жалост семе се за ништа не употребљава, ма да је тамошњи свештеник г. Стева Милошевић једном, покушаја ради, испекао казан красне боровичке ракије, ну свет се није могао са мирисом опријатељити, те је тако најпосле просуо!

По г. Др. Панчићу ове су биљке спомена достојне у овом округу: Alpaiene L. Adonis Vernal — Ranunculus millefoliat. Wahl — branthis Salisb. Delfinium fissum, Peo-

nia coralina, и Peonia decora, — Berberis vulgaris — Malcolmia - Serbica Panč — Erisium helvetic. Erys: commat, Panč. — Arabis Alpina, — и Ar. Muralis Bert. — Cardamina gracca — Allyssum Wierzbicki Hauff — Camelina Silvest Wall — Helianthemum D. C. — Viola pumilla Will. — Silene Splendens Doits и Quadrifida — Dianthus moesiacus Vis. et. Panč. — Linum Capitatum Kit: — Geranium puopureum Will. — Hypericum perforatum читава поља око Брестовца и на Братијевцу, — Trifolium hirtumall. — Obrobus canescens — Rubus idaeus S. на Ртњу и Маленику ваљада му је отуд и име — Sempervivum patens Gris. — Dupleurum pachnospermum Panč. — Helosciadium nodiflorum — Torilis microcarpa Dess — Knautia hybrida Coult. — Inula oculus Christi — Ach. Mea Clypeollata Sm. — и Sericea Janka. — Achil. grandifolia Iriv. — Cirsium Siculum Spr. Centaurea amara, — Hieracius marmoreum Panč — Juniperus Sabina испод Маленика и Communis код Слатине. Himanthoglossum hircinum Rich, око Брестовачке Бање, Leucojum vernum, на Маленику и по Подгорцу. Melica mutans на Маленику, Lolium temulentum — Ramondia на Ртњу и у Злоту више Гаура Лазара.

Овом приликом нека ми је допуштено прозборити коју о нашој — нама наметнутој боци, — која нам смета путовима и оградама и досађује где је не сејеш. Чуо сам од старих људи, да памте време, кад су боцу — Xanthium Spinosum — камиле донеле у кнежевачки округ. Суседи је назваше „српском боцом“, јер веле, да су је српски волови, свиње и овце пренели. Она је права клетва за земљара јер где се она појави, ту постаје непроходиви простор за ситну стоку која бежи од прошиљастог трна од кога убод наличи на ујед осице. Рат за истребљење ове биљке објављен је властима, али њено царство ма да се за тренутак и поколебало она наново ниче, и кад би се

из неког предела и истребила, опет је ситна стока, која пролази, — особито овце, у својој вуни расеју на ново неко семе, и ако не баш право, а оно семе њене посестриме — Xanthium Strumalum — небројено пута се виђа руно оваца од семена згужвано.

Колико је ова биљка нама досадна, јер кад је се морамо по наређењу власти ослободити, ми је бацамо у јендеке на трње и плотове не марећи што из сазрелог семена ветар на близу и на далеко расеје семе, које као зрело испада. Германи се умеју њоме боље користити; они из скупљеног семена поваде мала зрнца и продају место семена од детелине.

Благодетна природа дала је свакој биљци своју намену, а човечијем уму наложила, да својим истраживањем пронађе у биљци скривено благо. Док ми видамо и лечимо много пута доста упорне од боце задате повреде и ране, у Подолији се српска боца као прашак употребљава за лек од колере и беснила, од уједа бесних паса. Тако Dr Grzymala тврди у „Journal-Therapeutique“ да овај лек у више случајева са сјајним успехом би употребљен, кад га други препоручени лекови издадоше. Он одраслима по 0·60 грама даје од листа у праху, 3 пут дневно. Деци или животињама према саставу мења количину дневно у 3 маха са употребом од 3 недеље дана.

Разнесени глас споменуте биљке пробудио је пажњу те је удостојише анализе, тако Dr. R. Godeffroy у Centralblatt f. Agř. chem 1877. 390 стр. после више учињених покушаја у пепелу сагорене биљке нашао је ове саставне чести:

Угљено кисели креч	9·39°/₀
Сумпорно кисели креч	2·84 „
Фосфорно кисели креч	13·18 „
Угљено киселу магнезију	8·31 „

Хлоромагпезије	1·07°/₀
Угљено кисели кали	25·00 „
Хлоркалијума	4·39 „
Оксида гвожђа	15·81 „
Кремене киселине	19·18 „

Из анализе види се у пепелу српске бöце богатство у фосфоро-киселом кречу и угљено киселом калијуму. По анализи П Вагнера и Рупрехта су у пепелу букве, врбе и јеле ови састави:

У пепелу букве фосфор.-киселог креча 1·92°/₀ калијума 6·32°/₀
У пепелу врбе фосфорно-киселог креча 2·05 калијума 4·55°/₀
У пепелу јеле фосфорно киселог креча 6·00°/₀ калијума 4·50°/₀

Богатство двају поменутих саставних делова у пепелу бöце знаменит је појав у очима економа, јер она својом појавом јемчи за доброту земље, а народ кад се буде упознао са коришћу, коју му нуди продаја пепела од бöце пре ће се одати истребљењу, јер цента (44 оке) тог пепела вреди 3—4 форинте, а пепео од букве продаје се за 1 фор. и 50 кр. Наведени саставни делови пепела веома побољшавају изнурену земљу, кад се употребе за гнојење. Тако се исто овим саставинама приписује и учинак у поменутим болестима.

Овде је на месту да проговоримо коју о шумама овог округа. Бојећи се понављања не могу се у овом пространству упуштати у говор о важности шума за кишни талог и по томе за стање вода, које извиру на прелому ветрова и т. д. су чим је у нераздвојеној свези и игијенско стање округа; само ћу толико споменути, да су за време рата, шуме неисказано страдале. Да прећутим пределе, који су ратним потребама жртвовани, особито беснилом непријатеља истребљене су најкрасније шуме у великоизворском, зајечарском и николичевачком хатару. Поред тога небројена

су стабла оборена ради исхране стоке. Закључак на цео округ може се чинити, кад се дозна да је само у Честобродици овога округа нађено 44.000 оборених древета! И у овом обзиру је економна оштета веома осетна.

Шуме и браници појединих државаца још се одржавају у местима, где су неугодни путови за извоз, по удаљеним пограничним планинама. Красна је букова шума у сумраковачком хатару, идући пречим путем за у Шарбановац; тако и у ласовачком, метовичком и врбовичком хатару, ну према лакоумном поступку што се тиче истребљења и нехатости одржања и подизања шума иде и црноречки округ жалосној будућности на сусрет.

Старине (1).

Судећи по нађеној секири из каменог доба, по културном слоју у Гаура Лазара, по бакреним шиљцима у Валакану, као и бакреним копчама нађеним у рготском камену, у пределу црноречког округа живели су људи овде још пре историјског времена.

У најстарија римска времена, спомињу се тимочки народи. Тако Плиније у овај предео ставља трачки народић под именом Тимочана. На другом месту се народи дуж Тимока насељени називљу Тимахима, а до Пека Тиценсима.

Да је тимочка доља некад за време Римљана играла знатну улогу, сведочи и то, што су тад градови, који су били у цвету као Ниш — Naissus, Костолац — Viminatium — Видин — Bononia, Арцер — Ratiaria — биле скопчане кроз тимочку дољу путем, који се ту пружао, као што се то види из овог навода. Vratarnica ubi

(1) Писцу као да не беху познати описи Гамзиграда и Костоца у «Старинару«. Уред.

Romani montem absciderunt ad sternendam Viam in Pontem Trajanum.“ Даље Viae aliae, quae per Nissam superiorem fu runt Taurinum, Pontemque Trajani, Scindens Vallem fluminis Timok ad Vratarnica — Passo Augusto ubi Trajanus nonullos apices montium jussit aequari.

Кад је Justinian 527 г. п. Хр. заузео престо Константина Великог, дао је дуж Дунава обновити и озидати 80 кастела, подижући даље још 60 утврђених места, да би му лакше за руком изишло, да у шкрипцу држи полуострвске Словене.

Као што дуж целе десне обале Дунава Римљани противу Дачана и Гета дизаху римске тврђавице — кастеле — на нашој домовини од Београда до Прахова, тако је и лева обала Тимока или у непосредној близини саме реке, или на мањем размаку од ње начичкана таквим тврђавама; то сведоче развалине римских градова Равне и Вратарнице у књажевачком, развалине над Грљаном, Костолац, Гамзиград и рготска тврђава у црноречком округу.

У целој Европи једва има земље, која је богатија у разноликим старинама, него што је Србија. Особито њене источне и северне области. Ово није само последак и преимућство пређашње културе ове земље, већ се има приписати угодном положају, као парцијалној тачци између истока и запада, која је гониоце и гоњене народе старога доба припуђавала тражити за своје становање пределе, који су богати у природним даровима.

За то су варварска племена тежила за овим крајевима, где су нашли све потребе за опстанак, што је приволело покровитеље света, Римљане, да се ту утврде, те да би са освојеним западним провинцијама у свези остали, и друго, да у својим тврђавама одбију навалу варварских народа, који су вечиту чежњу показивали за пленом богатих римских крајева.

Таква је била тврђава Гамзиград на далеко највећи и најјачи град тимочког предела.

Од села Гамзиграда југоисточно на пушкомет, а од села Звездана на један час југозападно леже величанствене развалине тако названог Гамзиграда, које је удостојило своје високе походе Његово Величанство Краљ Милан 24 марта 1875 год Како се зваше у време Римљана ни Каниц ни г. Драгашевић у својим археолошко-географским истраживањима Гласник XLV. који су с толиким трудом и оштроумљем састављена, нису били у стању тачно да одреде.

Кад се успне човек на вис Магуре, угледају се развалине, које заузимају скромну једну дољицу. Судећи по њеном великом простору, морала је тврђава бити првог реда, међу кастелима у тимочкој дољи, јер по обиму већа је од мени познатих тврђава у књажевачком округу: Равне, Барањице, Кожеља и Вратарнице, с којима је по истој форми зидана, — и с којима је морала у свези бити, неким до сад непознатим, прављеним путем.

Каниц 1864 г. предузео је тачно мерење зидина, колики простор заузимају, на неправилном четвороуглу стоје 4 главне куле; на сваком углу по једна у обиму од 15° у пречнику са дебљином зидова од 2°. Међу овим кулама на источној и западној страни које су $121^3|_4$ и $112^3|_4$° дугачке по четири мање округле куле; а са југа и севера којима је дужина зидова 159° и 158° по 4 мање куле исте јачине, али само $11^1|_4$° у пречцу.

Све споменуте куле измакле су из рејона напред у виду полукруга од главних јаких зидина и то у неправилном растсјању са севера у 15—17°, са југа 14—18°, на истоку 13—16°, а са запада 7—16°.

Најбоље сачувана северозападна кула показује два спрата са 6 прозора, ну наведена висина од 28° претерана је.

Каниц држи да је главни улаз морао бити са истока, али као да је изгубио из вида, да дуж источног зида тече и данас поток, да су ту два богата извора, који у оно доба кад су шуме очуване биле, показују, да су и потоци у водама морали бити богатији. Дуж северног зида био је ископан знатан широк шанац, то се и са запада види. Према томе држим, да је главни улаз по свој прилици био са југа, на којој страни је морао бити и саобраћај са вратарничком тврђавом.

Према конструкцији кула види се, да су на свакој страни света по две куле заузеле готово средину од стране и то на близу једна другој; за то држим да су међу овима била велика врата и то на све 4 стране.

У унутрашњем простору некадашњег града, биле су подигнуте зграде, којима се задатак не да одредити. Држим: да су биле пре приватне зграде, као станови за старешине, но да су продужења тврђаве, као што Каниц вели.

Источно од града на 150 метара пружа се једна узвишенија коса, у правцу од севера 13' југу а од поменутог брега Магурске. Она доминирана целом равницом, која се пружа од села Звездана до Зајечара. На овој коси крајње северно била је нека кула, подигнута на четири озидана темеља. То место зове се и данас Стражом; а даље к југу су три већа утврђења на облик округлих кула, које су као градске вигиле — предстраже — бделе над безбедношћу градских становника.

Ћерамиде, опеке и нађени римски новци уклањају сваку сумњу, да су Римљани подигли Гамзиград, који су у тимочкој дољи имали јаке насеобине; за то су припуђени били подићи тврђаву, која служи на одбрану главног друма, који тамо води. Макерт спомиње Прокопијем наведене тимочке тврђаве, као што су: Durgus Altus, Gombes, Songiniano, Ponteserium и друге кастеле, које су ма и Визан-

тинцима споме映нуте, ипак биле римског порекла. Ове не спомиње г. Драгашевић.

По простору, који у обиму заузима тврђава другог реда, била је позната тврђава под именом Костолац.

Ова лежи северно од Зајечара на по сахата на левој узвишеној обали Тимока. По строју образовала је она неправилан четвороугао. Источни и западни зид био је 50° а северни и јужни 20°.

Јачина тврђаве била је до самог Тимока, где је до 5° висока обала. До воде водио је узани ходник на свод, који се и до данас лепо одржао. Власник његов у друштву неког умно болесног Радула, много је физичке снаге и новаца потрошио, тражећи неко ту скривено благо. Осим неких незнатних римских новаца, прстена и гвоздених парчади од алата, до сад се нађе само један камен са овим римским натписом:

AVRELIVS
ECAECIV
NEP,TISECVQIS
VIXIT' ANOS XXX.C
PAT ME
VIX ANOS
S.

Види се, да је споменик у обиму надгробног камена. Други камен је вештачким начином ископан и показује јонски или дорски стил, добро је сачуван и стоји на углу код Петра...... ткача, газде места Костоца. За сад је готово сва северна половина града откопана, и могао би се снимити тачан план кастела.

Југоисточно од села Рготине виђају се такође развалине неке римске тврђаве мањег простора. У њима је на-

ђен камен са изразом који представља цара и царицу са скиптром у десницама; без икаквог натписа; камен јепескуп, израда није рукотвор одличног каменоресца. Донесен је у судницу и ту се чувао. Још је ту нађено и других каменова са разним натписом и сликама, који су узидани у зид оближњег млина Љубе Димића и Ст. Најдановића.

На самом ртотском камену — кривој коси — налазе се остаци зидина, по свој прилици из истог доба. У њима су нађени византијски новци, од Манојла, Исака, Андроника, неке бакарне копче, игле и старо оружје, врхови од стрела. —

Поред наведених тврђава има још небројених по округу. У јабланичком хатару има на тако званом Градишту, зидине старог града, који је оставио за собом причу о баби издајници. Њу је тако лепо описао Милићевић у својој Србији.

Над Леновцем јужно стоји на једном гребену још остатак средовечне куле. Идући од Великог извора ка Грљану, находи се тако звано „Селиште“ крај извора, где се налазе римске цигле. Ту су нађени стари римски новци и од византиских царева: Исака, Манојла, Андроника, близу 3 оке у тежини и неки прстен, који нисам могао видети.

До села Лукова јасни су остаци града. На врху Вршке чуке после знатније кише, налази се и сад римских новаца; из времена републике, и разних заповедника и царева.

У Дабрујевцу на Вел. Јежевици старе зидине откопане услед виђеног пламена, находе се алати и стари бакрени новци. У Мирову у брду Забрежу развалине човечијег боја високе.

Има тако остатака још и у Бору, Кривелу, Злоту, Бучју, Подгорцу, Боговињи, над Оснићем, на Тилви Роши и др. местима.

Често сам размишљавао о томе, која ли је тврђава овог округа била по важности у превази од многобројних градова и кастела у овоме округу, да ли Гамзиград, да ли Костолац? —

Судећи по простору, и начину зидања принуђен сам свакако Гамзиграду дати првенство, тим више, што је тврђава по себи од осталих највећа, и што су до ње североисточно стајале зграде — ваљда град (варош), као што то сведоче зидине, које су у најновије доба ту откривене, међу њима и једна врло добро сачувана, на свод озидана гробница. У њој су нађена два костура, од којих сам могао видети само дотичне лубање и то у парчадима, јер сам на жалост за пропалазак доцкан дознао и за то се нисам могао са првобитном садржином гробова упознати. Осим опека римског типа, наиђох на прекрхана парчад некога стуба. —

Без сумње из тврђаве овакве важности морали су путови водити преко оближњих мањих тврђава у веће удаљене.

Гамзиград био је окружен овим кастелима: североисточно на час и по размака К о с т о л ц е м, преко Тимока велико-изворским С е л и ш т е м, које је готово у супротном правцу, више к југу на левој обали. Тимока над Грљаном тако званим К р у ш а р о м, где се и сад ископавају римске опеке, још јужније је вратарнички кастел.

К југо-западу морала је водити и данас очувана траса под именом московски друм, који од оближњег виса преко данашњег Касаповца вођаше у Бољевац и Луково. На тој коси одвојно се пут северо-западно к осниђкој тврђави, која бијаше на Тилва Сатулуј, а по том развалинама на Тилва Роши, а одавде боговинској и злотској.

Г. Драгашевић тог је мњења, да је Луково било средиште, где је морала бити нека римска колонија. Без сумње

југо-источно испод Лукова стоје развалине римског порекла, које сам више пута походио. Ма да је камење све разнесено, ипак се трагови јасно виде.

Луково по себи доиста на таком је месту, које са пуним правом може поткрепити мњење г. Драгашевића, јер се из Лукова у зракастом правцу одвајају путови у важне удаљене пределе. Ево како он означава путове за време Римљана: 1. Луково Јошаница Јовановац-Presidium; овај пут везивао је западну Мораву преко Црне Реке са Дунавом.

2. Луково, Врмча, Нерића Хан-Pompei. Овај је пут непосредно скопчао јужну Мораву, Топлицу и Црну Реку. Важност тога пута доказује се тиме, што је за време првог рата обновљен.

3. Луково, Врмча, Бања, Озрен, Ниш-Naïssus.

4. Луково, Врмча, Бања, Нишевац-Timacum majus, Пандирало, Пирот-Turres.

5. Луково, Бољевац, Гамзиград, Рготина, Шаркамен, Прахово-Dorticum.

Данас ови путови воде из Лукова 1. За Криви вир иде стари пут западно, по стеновитој кречној формацији води прављен пут, а близу села Кривог вира има калдрма, али се за турску сматра. 2. Од Лукова дуж реке Лукавице, који г. Драгашевић спомиње под бр. 4. 3. Од Лукова, преко Калафата поред цркве Лозице, скреће југозападу за у Делиград. Споменут под бр. 2. 4. Овај пут води источно испод Ртња у алексиначки и књажевачки округ у Кожељ. 5. Од Лукова преко Јабланице, покрај старе крепичевачке цркве до тако званог „Латинскога града,“ између радованске и средње реке. Г. Милићевић вели, да се под градом познаје велики пут, који је зарастао, а био је

пробијен кроз једну огромну стену. Опеке које се ту налазе из римског су доба.

Из Костолца вића се распутица, један је пут водио к југу до испод Зајечара, ту се раздвојио, једна пруга ишла је на Звездан — Гамзиград, друга пруга, прешавши Црни Тимок, ишла равницом источно од Зајеча. Овим се путем возачи (рабаџије) и данас служе, кад морају варош да обиђу; овај пут, ма да се никад не поправља, и по кишовитом времену стално је добар; овај пут везује Костолац са Крушаром и Вратарницом.

На север водио је пут из Костолца у рготску тврђаву, ту се одвојила једна пруга к северо-западу ка тврђави у Бору, где се и данас налазе многи римски новци, по том у Кривељску. — Друга пруга иде у Прахово, на коју г. Драгашевић рефлектује у 5-ој тачци.

На левој страни Тимока северно према гамзиградским зидинама у звезданском хатару на тако званом брегу Зањевцу стоје развалине источне цркве са јасним живописом. Можно је да и она иде у број оних 7 цркава, за које се прича, да их је у овом округу зидао неки влашки велможа именом Радул-Бег, што се из добро сачуваног натписа могло читати у Лопушној цркви. Судећи по зидовима, која стоје, рекао бих, да је ова по величини и чистом византијском стилу била најодличнија. До цркве су стајале велике споредне зграде. Старији људи, а међу осталима Милија Петровић бољевачки намесник причао ми је, да је у споменутој згради у трапезарији била на зиду сликана косовска битка, као што је у манастиру Раваници, у Фрушкој Гори. Жалосно је, што је немарношћу околних становника коначно морала пропасти; а суседна црква Лозица, која је мање архитектонске вредности, сачувана је, и сад се у њој служи, као у парохијалној цркви Кривог-Вира.

Радул Бегом зидане цркве беху посвећене: Лозичка св. Аранђелу, Лопушно Рођењу Богородице, Луковачка св. Николи, о којој је подробно писао врли и неуморни М. Ђ. Милићевић у свом одличном делу „Србија.“ Даље Кренинчевачка — Успенију Богородице. Ова стоји неповређена на врло романтичном месту северно на један час од Јабланице. На њој још стоје, ма местимице и кварени живописи и натписи. Што ме је у овој цркви изненадило, то је био тесан камен од дебелог мермера, као што има таквих по римским црквама, у коме се држи света водица. Изрез показује вештачку руку. Сумраковачка посвећена св. Аранђелу јужно је на четврт часа од села. У сачуваном кубету види се још остатак слике св. Арханђела. Кривовирска — Благовештењу; њу зидине су готово са земљом изравнане. За седму се раздвајају мњења; неки држе да је Грлишка — св. Петру посвећена, други опет мисле за споменуту Звезданску. Има још на другим местима зидина од развалених цркава, на десној обали Мировске реке, до Осмака, јужно од села Грлишта, до Врбовца.

Путујући по Србији, често се сусрета човек са хумћима у пуклој равници, за које би одсудно рекао, да нису подигнути природом, већ човечијом руком. На другом месту находе се јаруге, нагомилано камење као зидови, а местимице се налази у облику већег или мањег круга издигнуто камење.

На питање о постанку, разним се именом зову: у подринском и ваљевском округу зову се мађарским, у алексиначком округу џидовским гробљем. Величина наслаганог камена буди дивљење, а старина постанка као и тајна, која их окружава, предмет су радозналости.

Да прећутим стара гробља, која се у овоме округу находе, а имено у леновачкој клисури у подгорачкој равници, где се виде огромне плоче без икаквог натписа и

шаре; идући из Злота у брестовачку бању преким путем, на путу од Бора у Слатину, над Грлиштем; само ћу још споменути кругове од издигнутог камена. То је грубо са шиљковима у вис постављено и у кругу распоређено камење. При угледу сећа се човек тако названих „Cromlech-ова.“ Најзнаменитији је био испод Ртња до села Мирова, за који ми бољевачки свештеник Милија Петровић прича, да добро памти, кад је све ово камење у округу стајало не знајући им значаја. Сад је то камење од чести разнесено, ма да поједини стоје још и данас.

То камење је у једнаком размаку размештено; у средини су два три већа камена сложена. Број камена се мења од 12 до 19 могу се у групи избројити, судећи по камењу, које још стоји.

Историја нам не даје упутства о значају ових кругова од камена, ма да се они налазе не само по целој Европи, већ Кохен мисионар језуита нашао је на такове у Арабији, у касимском округу. Путници на северном полу помињу места у земљи Јескима, где су виђали у круговима и уздуж постављено камење. Sguier у Перуанском, Ormond у Аустралији, особито у држави Викторији у подножју слопских брда, видео је такве кругове од камена, са пречцем од 10 до 100 стопа. Величина и облик камена су различити. Из оближњих брежуљака ових кругова бивало је, да су ископали и људске кости.

Да је у прастаро доба ово постављање камена морало знатну улогу играти, види се из разних списа. Тако у Илијади (:BXVIII:) и Одисеји (BVIII:) спомиње се: да су старешине држећи свечани савет, седели на у круг постављеним столицама, ма да се на првом месту изреком помиње, да су столице биле горе глађене. Код нас је камење просто, и по свој прилици служило је оградом гро-

бова, а према броју и величини каменова, било је лице већег или мањег достојанства.

И из самог светог писма могу се подаци црпсти, доказујући да су подизање хумића и камених стубова употребљавали само Израиљци. Тако у првој Мојсијевој књизи 31. глави 45—46 стиху стоји „Јаков узе камен и утврди га за спомен.“ „И накупише камена и сложише на гомилу.“ Даље 51. 52. Лаван Јакову. „Гледај ову гомилу и гледај овај споменик, који подигох између себе и тебе. Сведок је ова гомила, и сведок је овај споменик: да и ја не ћу прећи преко ове гомиле к теби, ни ти к мени, да не ћеш прећи преко ове гомиле и спомена овога на зло. Мојсије на Синајском брду подиже 12 стуба. — Исус Навин.

Кад је преко Јордана превео своје Израиљце у Галгалу подигао је 12 камена говорећи: кад у напредак запитају синови ваши оце своје говорећи: шта ће то камење? Тада обавијестите синове своје и рецете им: сухим пређе Израиљ, преко овога Јордана.

Анан и цела његова породица била је камењем помлаћена, и спаљена; и метнуше на њега велику гомилу камена. Краља Ају сахранише испод гомиле камења.

Семирамида сахранила је свога мужа Нину у огради своје палате, обележивши брежуљком место. Паузаније прича: да је Едип на гроб свога оца Лаје дао натрпати велику гомилу камена. За Тидеја и Лику — јунака из тројанског рата — пише се, да су испод два земна хумића сахрањени. Екторов гроб био је састављен од камена и земље. Ахил дао је подићи над гробом свога побратима Патрокла један брежуљак у пречнику до 100 стопа. Онај брежуљак за који Ксенофон држи да скрива земне остатке Аљатеса краља Лидије и оца Крезуса био је начињен од земље и камена, а обим је износио више од четврт миље простора.

Обичај подизања величанствених гробова од препсторијских времена одржао се и у доцнијим временима; тако се описује огромни гроб који је дао подићи Александар Велики, свом пријатељу Ифестиону. У оно доба стајао је тај споменик 1200 талапата, по нашем новцу 463.000 дуката цесарских. По Виргилу Дерцен краљ Лацијума био је такође сахрањен испод земног брежуљка. Стари историци којима изреку потврђују нова истраживања старина, тврдили су, да су поред многих других народа, Скићани, Грци, Јетрурци и Германци испод хумића сахрањивали своје мртваце.

Горе наведеним радовима хтео сам само пробудити пажњу читалаца на места у нашој отаџбини, где се находе хумићи или наслагано камење. Ако им је дата прилика да могу чинити ископавања, наићи ће на простране гробове испод таквих брежуљака, у којима су, осим телеса, војних оружја и других драгоцености, приложени и убојни атови.

Из 8-ог столећа, међу осталима, забележен је један случај из данских „саіа," где се прича, да је Сигурд Ринг, победивши свога стрица краља Хоралда Хилдетанда и то у браволској битци, мртво му тело дао опрати, положити га у своја убојна кола и сахранити га у гроб, над којим је дао подићи брежуљак. Хоралдовог убојног коња су приклали и тако оседланог заједно са господарем сахранили, да би он по вољи својој или на коњу или на колима могао отићи у Валхалу. Тад Ринг спреми велику гозбу, а при свршетку препоручи својим поглаварима, да у част Хоралдову скипу своје драгоцености и оружје и да баце у гроб. По што би то извршено, гроб се брижљиво затвори.

Откопавање брежуљака предузима се на овај начин. Водоравно до средине брежуљка, ископа се за један корак широка јаружица, и тек ту се копа у дубину, мотрећи на

предмете, који се показују, на чим се пађе на кости, оружје и т. д. тек се онда приступа пажљивом ширењу при копању.

Новој историји немам шта додати. Милићевић у својој „Србији" исцрпао је све историјске податке о војводама српским из овога округа, од Хајдук Вељка који се у Леновцу родио, до Петра Ђорђевића Цоде, за кога вели да је живео у селу Кучајни, у Црној Реци, које је село сад расељено.

Кучајна, у црноречком округу, зове се предео северозападно од села Брестовца, где су њихови виногради, на путу од бање брестовачке идући у Слатину. Неки Брестовљани старци показали су ми и место, где је село било, али му не могох наћи ни најмањег трага.

Обичаји у Срба овога краја.

Пошто су се толики одлични српски писци занимали карактеристиком етнографијом и свиме што се српства тиче, осећам да нисам у стању ништа новог додати, већ сматрајући ствар чисто за исцрпену, прешао сам просто на опис обичаја српских, који су се у овом округу одржали!

Обичаји Црноречана.

Бракови су обично плодни. Новорођено детенце прима и поздравља се свакад са радошћу. Нероткиња се сматра за врло несретну и живи у том убеђењу, да је она жртва душманских чини. Ово се зло, на небројено начина тражи да отклони. Тако нероткиња седне на оно место, где је од породиље испала постељица. Друге пак, ако не би могле да добију такву постељицу, украду ону, која је закопана, па се окупају у води, где се она покваснла. Или украду кошуљу породиљину, процепе је на леђима, па се кроз њу

новорођено трипут провлачи. Невинији и естетичнији је поступак, по ком се налаже оној жени, којој се деца не држе, да од каламљеног дрвета начини 9 кочића и од сађене врбе 9 колутића, па то да скуха и око пола ноћи воду од тога да пије, што се сматра као радикално средство.

Но љубав и чежња за децом код Црноречана најбоље се доказује у самопрегоревању, којем се мајка излаже; јер поред тога, што се реши на раскид најсветије сродничке свезе, кумства, још се и тог средства лаћа, да дете своје да Циганки, да га она прво подоји, или се шта више подмеће и самој кучки ради првог дојења, само да се одржи у животу.

Кад би која жена родила мртво дете, онда се оно закопа близу куће. У случају, ако она не би за 1—2 године опет затруднела, онда се ископају кости сахрањеног детета, метну са земљом од детињег гроба у воду и том водом се мати напоји, да би поново затруднела!

Та жудња за децом богат је извор бајалицама, и која жена падне у њихову мрежу, та се не откупљује лако; она мора да прежали доста и труда и трошка. Тако мора да набави воде са 9 извора. У ту воду се помешају траве, па то онда пију нероткиње. Поход се захтева сваког трећег дана, и онда мора да понесе три гроша, једну сребрну пару и кошуљу једанпут облачену. Тај се новац метне у паницу, где се и траве помешају. Са тамјаном и травом се она сада кади, а марамом с главе трља по целој снази. За време облачења врачарица по чанку вешто меша руком, док прикупи новце и кошуљу, па јој онда препоручи, да понова дође.

Порођај. При порођају заступа бабицу или мати породиљина или друга која старија сродница. Старија женска којој је бабичлук позив, зна више марифета, који олакшавају акт порођаја. Кад бабица дође к породиљи, скинуће

мараму с главе и њоме ће ударити жену по трбуху, или ће махати секиром по њему, ил ће шарати по њему преслицом, као изазивајући тиме на рад ново-очекиваног работника.

Не обзирући се на доказивања, како је шкодљив обичај рађања стојећки, укорењен је он без разлике свуд, при чему се породиља наслони на бабицу, сестру или сусетку пријатељицу. Да би се акт рађања ускорио и одсудни болови наступили, сипа се вода низ врата, и ухваћена у чашу, служи напојницом. Породиља се или напоји том водом, или оном, која је у мужевљи десни опанак или ципелу била сипана, или се напоји водом, у којој се кваси куршум, којим је какав зликовац био стрељан. Ако ови лекови не помажу, пропушта се породиљи јаје кроз недра између кошуље и тела јој. При тежим околностима, позива се муж у помоћ; он тада мора породиљу, која му се о врат обеси, неколико пута да затресе. Бабица шапуће у бајању, да акт порођаја толико траје, колико и обљуба!

По свршеном порођају наступа нов низ врачања. Дете се провлачи кроз дршку оног бакрача, у ком се грејала вода за купање, а косом материном окколи се корито, за време првог купања, па се по том запали та коса, која је окружавала корито. Новорођено се дете још пре молитвења напоји водом, која је угрејана на нижи исушене виновe лозе, па се истом водом окупа.

Да би се деца одржала, провлаче се кроз: прозор, дарак, што се вуна влачи, кроз нито, рашљасто дрво, које је горе опет срасло. Кад би двоје прве деце умрло, па да би се треће одржало у животу, оно се мора пре крштења, метнувши га у зобницу и везавши за зобницу конопац, тринут провући кроз димњак и око куће пронети. Други изнесу дете на раскршће, па свог кума напусте и закуме оног, кога прво сретну или нађу. Неки опет про-

влаче дете испод три поторке ограде, повију га, и са вином пронесу кроз димњак.

У пелене детиње меће се коњска потковица; са њом се дете крсти и остане тако три дана после крштења, да не би дете боловало од падавице. Из истог узрока се запоји од забатаљене кошнице са саћем.

Од заборављене кецеље се направи фитиљ и запали се онда, кад се дете роди, те се прекади породиљин хлебац, а кад поп иде по селу, да освети водицу, сипа се од ње свагда при купању, док се дете не крсти.

Да се мушко роди, последње се женско дете обмота очевим учкуром, и у његовој се кошуљи носи на крштење и онда дете, које има да следује, мора бити мушко.

Кад се роди обамрло или одвише изнурено дете, оно се узме са постељицом, те се ова принесе уз ватру, или се метне у врућ пепео, да би се помоћу угрејане постељице повратило новорођено животу, па се тек онда сече пупак. Или се ноге упореде, а по длановима му се поспе врућ пепео, те се дете под ударцима дланова оживљава.

Пупак се сече српом или ножем. Кад пупак отпадне, онда се баца. Ако је мајци мило, да јој син буде овчар, онда се пупак баца у тор, ако ученик, онда у школу, и т. д. Ако ли је девојка, онда у стан, да радо тка. Ако отац хоће, да му син буде дунђерин, као што је он, онда му се пупак одсече теслом.

Нека се породиља ма у ком времену спасе бремена, умеси се погача, и на њу се метне главица црна лука и мало соли; жене тад поведу разговор, једу и пијуцкају, да не би породиља заспала и у сну била изненађена од крвотока.

Ма да нероткиње неуморно траже лека, како би биле одарене чедом, ипак међу роткињама има их, које се, из разних фамилијарних узрока, или из сујете, лаћају средстава

да више не роде. У таком случају постељица као виновник зачећења послужи за узрок разном бајању. На месту, где постељица падне, метну се на три места по 9 камичака, а после се покупе у постељицу, која се с том садржином закопа; уз акт тај говориће роткиња: „Кад камење иструне тада и да родим.“ Други опет узму постељицу, натакну је на колац да се осуши, па је после сагоре, и кад се тај прах пије, онда се више не може затруднети.

Крштење. Кад се новорођено понесе на крштење, за то време ће мати радити плугом, вртети сврдлом, писати, једном речју привидно ће вршити такав рад, какав је рада, да јој син као будући грађанин, врши у грађанском животу. Ако је дете женско, мати ће за то време шити, плести, ткати и т. д.

При повратку из цркве са крштења, дете мора пољубити говеђу балегу, што служи као лек од урока, а мајка га прима са бабичиним поздравом: „Даде ми Чивуче или Туре, враћам ти хришћанче!“ На то ће мајка дати бабици три зрна пасуља или ориза да жваће, да би дете добило беле и здраве зубе. Бабица те ноћи ту проспава и тек сутра у јутру јави име детиње.

Трећег дана по порођају походи кума породиљу и донесе јој чутурицу вина, шећера, кантицу зејтина, мало пшенице и лист од штира — Amrantha — и тада ће се с помоћу бабице да спреме „трећине“ — лековито купатило. Кума намаже дете уљем, баци коју пару у купатило, што припада бабици као бакшиш, а дан се свршује са малом гозбом, на коју се пријављују и сусетке са честитањем.

После 40 дана иде кумче у походе своме куму. При одласку од кума, добије дете на дар једно јаје или грумечак шећера, а породиља парче бела хлеба (погаче), и соли. Но да би мати имала довољно хране за своје одојче, наспе јој се код кумове куће мало воде у обућу. При ра-

станку ће кума пољубити бабицу у руку, благодарећи јој на труду, а ова, да би сачувала дете од урока, привезаће му о врат бели лук или ситну сребрну пару. Од урока се дете и тако сачува, ако му се нагарави чело.

Навео сам, како се обезбеђује живот и здравље новорођеног , али бабица прима и матер у закриље свемоћног бајања. По порођају окади се простор; бели лук и прстен задене се матери у косу; на јастук се метне црни лук и ватрај, а глава, све до уста, покрива се белом марамом, што служи као средство противу урока.

Шишање. И у овом крају прво шишање детета спада у кумовску дужност. Прве, друге или треће године спреми се отац са бардаком ракије, те куму; а кум свећу — те кумчету. Бабица изнесе дете на поље и хода као да га пасе, тако до три пута, па онда дође куму са речима: „Добро јутро, куме!“ Кум одговара: „Напасе ли шиле то?„ „Напасла сам га, али није брстено“ — одговори бабица; налази му шумицу, даје детету у руке па продужава: „Набрстих га, ама није појено“ — па се врати и напоји га, и тек онда уђе у кућу. Кум узме дете и од воштанице му мало залепи на чело, на слепе очи и на теме; после одсече маказама прамен косе с детиње главе, а у косицу метне чисту, сребрну пару. Мајка почува косу дотле, док дете не поодрасте, па га пита: „одашта је ова коса? Ако дете рекне од овце, онда је ту срећа; ако од свиње, такође; а од пса значи сиротињу. Куму се даје част и дар.

Забаве.

Одраслија мушка деца играју се лопте, рву се, бацају камена, и по пољу прекраћују време у чобанчењу и игри као што је:

Попика. То је једно дрвце до четири палца дугачко, у пречцу, један и по палац широко, а у обиму округло. Оно се у игри положи право одсеченим крајевима на даску, која је косо издигнута од земље. Један, који игра главну улогу, удариће тољагом попику. Ова полети у углу у вис вардлоцима. Сад наступа надметање, хоће ли онај што бије дочепати пре своју тољагу, но вардлоци попике, и чији предмет бацања пре достигне даску, тај одржи или придобије право новог бијења.

Свиња. И у овој игри радо проводи време момчадија. Игра та бива на овај начин. Неколико њих поставе се у круг и наслоне се сваки на своју тољагу. Један из средине, који бајаги представља свињу, обара држак од тикве као своју посластицу, па се труди да ког од околних окачи, те да, за казну, овај постане свиња.

Седељке. До ступања у брак проводе одраслија омладина своје млађано доба у вечерњим забавама, које се зову седељкама." Уочи среде, петка и недеље нема седељака. Момци ће поћи редом по кућама, где су девојке искупљене на приређену седељку, док сваки наиђе на своју изабрану. Наступа борба очима, па и речима. У случају девојачке наклоности, она ће својој другарици поверити своје осећаје, које има за неког момка, стављајући јој у дужност, да га на прву седељку позове. Момак тврди пазар, али за то једва чека да се приближи одређени час, и пошто је зборове изредио, нађе се као случајно на позив.

Таке седељке обично праве имућнији, који имају повише вуне, па не стижу, да је са својим чељадма испреду; зато позивају сроднице и сусетке девојке, те се започне жив рад. Певање девојачко примами момке, који се одазивају у сложном кору, где се обично нађу и одређени свирачи, па се ту тако мења свирка са певањем до неко доба ноћи; одигра се још два три ора, па се незаинте-

ресовани младићи уклоне, а девојке задрже свака свога љубимца, да се „либетују." Момци тад поседају на столице, а девојке се, после извесног околишења, нађу у момачком крилу. Сад се ступа на путању ближег упознавања и према ступњу младићеве корупције и девојачке клизавости, пошто су се руке узајамним притисцима упознале, оне се после постепено упознају и са појединим деловима тела, којим се дотаћи допушта само у најтешњим свезама. Украдени први пољубац са невиних усана, свршује се у простом материјализму.

Но погрешно би било мислити, да је свију момака поступак налик на овај описани. На против на оваким седељкама се отпочну и прве везе познанства, која се завршују браком. У таком случају ће се отимати само цвеће са недара или венац с главе. Тако је исто и прстење и вратна огрлица у опасности; а украдена кецеља сматра се за најсигурнији знак просидбе. Отети предмети се чувају два до три месеца. За то време има задиркивања у говору од стране момака и другарица, док се ашиковање то не сврши браком. А ако се у тешњем упознавању нађе на таке мане, које би ослабиле везу љубави, онда се растају и траже себи друго „либе." Према богатству лепоти и умешности, према физичкој снази и ступњу деморализације, догађа се, да се по неки момак тако упозна са 20 до 30 девојачких дражи.

Женидба.

Годеж — просидба. Избачена котва момачке љубави, нађе чврст темељ на дну мора девојачког срца. Приступа се преговорима. Са босиљком у руци пошљу се жене девојачкој кући, да докуче мишљење оца и мајке. При поласку се босиљак оставља на греду. После тога оду му-

жеви са буклијом и венцем, па развезу говор са родитељима. Ови су ћутљиви или бар врло предохрани у одговорима. Кад се изасланици дигну да иду, окаче буклију о прут, па ако родбина девојачка пристаје, она узме буклију са прута, у противном случају она је баци.

У првом случају дођу после тога опет људи са буклијом, па се отпочне прави разговор. Отац саслуша девојачко мњење, па тек на треће очево питање: пристаје ли девојка да пође за проспоца, и у случају њене наклоности узима она пуђену буклију, пружа је оцу љубећи га у руку, грлећи мајку и т. д. Том приликом се и са једне и са друге стране мењају дарови. Сутра дан се меси свекру и свекрви хлеб; са њим дођу девојци да се госте. Походе трају према околностима дуже или краће време до венчања.

И данас постоји још обичај, да девојка одбегне за момком и тада је зову „пристанушком." Момак са још којим другом изазове девојку, која, и поред најбоље своје воље и одлуке на тај корак, јауче. Кад је доведу момковој кући, онда јој метну на главу белу мараму, коју она, једну или две, у привидном отимању поцепа. Најпосле се преда судбини, и целива руку свакоме који дође, а овај њој подари што воли.

Дешава се, да се нека девојка доиста на силу отме и преко њене и преко очеве воље. У првом случају дође до озбиљног сукоба, а у другом се моли и мити девојачки отац за неко време, па ако баш никако не би хтео да пристане, девојка се онда може и без очевог одобрења венчати.

Свадба. У јутру рано на дан венчања скупе се у момковом двору „својте," те женске шију на дрвљанику „уруглице" барјачиће — и певају. Одатле пођу са барјачићем на чесму опет певајући, а једна млада (скоро удата). која има и оца и мајку, понесе два бела бакрача, напуни их водом, донесе усред кола, па се око њих игра, докле

им не проспу. Отуда се сада пође девојачкој кући, где се ухвате у шарено оро, и ту се истроши тако звана погача, за коју ће се свaки грабити да дочепа бар једно парченце. Сад се полази на венчање.

Пре поласка из девојачке куће привеже кум млади у виду ленте тако звану „забратку,“ која се или у чвор веже или иглом придене. Млада, у најбољем руху, повезе се у колима цркви. Пре но што би свештеник приступио свештеној радњи, млада ће променити обућу, а забратка ће се раздрешити или откачити. На столу лежи колач, на њему босиљак, со, мед и спр. Кад свештеник сврши церемонију, онда ће се млада опет у колима довести до куће, где ће је свекар скинути, три пут око себе обрнути, и на спремљено платно повести, по ком корача до кућних врата. Ту је дочека свекрва са хлебом испод мишке, запаљеном свећом, медом и маслом у руци; тако ће свекрва дочекати снаху играјући пред вратима. Младожења и млада лизну од меда; а она ће два последња прста на руци још замочити у мед и масло и намазати праг на све четири стране и то у вис.

Млада, улазећи у кућу, узима наконче — „понишало“ — трипут га дигне у вис, пољуби, спусти на земљу и обдари чарапама. Уведена млада у кућу мора чарнути огањ и очима пратити варнице, које се при том дижу у вис. По овоме оде у ону собу, где ће очекивати своје дарове, и ту, чувана девером, чека и на ручак. За све време обеда она стоји или послужује; наравно, да овоме претходи опште љубљење руке. Код других је сељака обичај, да се нађе веће понишало, које ће узјахати на седло, па му даду три сита и метну их у копању — карлицу — па у прво успу брашно, које се кроз сва три просејава.

По што се гости разиђу, преда девер младу младожењи, а овај сада приступа уживању супружничког права.

Млада се приближи постељи, која је у особеној згради, и коју су веште бапске руке прострле, давши млади науку, како ће лећи, како ће се прекрстити говорећи: „Сама лежем, сама и да родим," — предавши се по том на милост жеља младожењиних, који немилостиво откине цвет невиности. За све време чува стража; кад срећно савлада препоне ако је таквих било — он ће око поноћи избацити пушку. На звук се скупе бабе и свирачи, те се до зоре веселе, и свекрва, у друштву од више њих баба подвргне младину кошуљу строгом испиту тражећи крваве трагове прве повреде. Ако је млада била невина девојка, свекрва ће крваву кошуљу метнути у решето и са њом по кући играти. Ако ли таквих трагова нема, весеље ће тек сутра дан у неко доба почети и много ће изгубити у лепом расположењу сватова.

Сутра дан иду младенци на реку или кладенац и донесу воду, којом се сви укућани изумивају. Млада је у том већ наложила ватру и почистила кућу, те наступа весеље.

При свадбама тако названи „шалаџија" игра доста важну улогу; њему се предају свадбени дарови, које он за време ручка доскочицама дариваоцу или младенцима приказује. Он оцењује гостима, колико имају дати млади за чарапе, пешкире или бошчалук у име дара у новцу. Он предводи „ракиџије," који обилазе кућу дедину, кумовску и старојкову. Али најгоре пролази девојачки отац, ако је младожења код ње нашао на гажену путању; у том случају бива отац почашћен ракијом из чаше, која је шупља. Рупу на чаши војвода ће прстом затворити, те кад се отац прихвати напуњене чаше, — а ракија исцури; или се почисти ђубре и баци оцу пред кућу. (¹) То је освета и укор, што је тако немарљиво чувао ћеркину невиност.

(¹) То је румунски обичај; има га и у краљевини румунској.
Уред.

Говење. У кућу доведена млада неће ни с ким проговорити, већ ћутећи прима и врши сваку заповест старијих укућана; ни са свекрвом, па ни са самим кумом не говори, док се после учињене части не почну праштати, и тек ће тада проговорити.

Свадбе бивају обично зими. Кад се невеста покрије забратком, онда од оног доба па до Ђурђева дана не скида горњу дугачку хаљину, а од Ђурђева дана до Тројица сукман, зар из невестичке стидљивости, као што примети један од мојих младих пријатеља, да што дуже прикрије последице и слабост услед ране богиње Химене од Аморове стреле.

Било је случајева и то не баш давно у Зајечару, да су неку лакомислену младу понизили у самом ору за време саме њене свадбе, вичући са кућевне стрехе, да „та риба смрди.“ Супружничка верност особена је врлина жена у овом крају; ма и децом оптерећена само ће се у највећој нужди преудавати.

Празновање.

Нова година. У очи нове године сешће домаћин крај ватре, и од сабратих пупољака дреновог дрвета, бацаће по једно зрно у ватру, да дозна судбу оног породичног члана, коме је оно намењено. Ако зрно пукне, пратиће га срећа целе године. Кад би које зрно, намењено неком породичном члану, у ватри тињајући без пуцњаве сагорело, онда се још са три зрна покуша срећа, и у неповољном случају стрепи се за будућност истог члана. Такав дренов пупољак намењује се и свакој домаћој животињи.

Сурвакање. У овом се крају о новој години врши и тако звано „сурвакање.“ Узима се шипчица од каквог родног дрвета: шљиве, јабуке или томе слично, па се уда-

рајући честита нова година са овим речма: „Сурова година, весела година до предне године.“

Св. Василије. У очи овог дана девојке понесу јечам сакупе се и почну певати, а звук њихове песме домами младиће, те ови поскидају своје прстење и спусте га у бакрач у ком је вода и у ком се јечам кваси, те певају даље. При растанку једна од девојака узме све прстење, а свака помало јечма, па ће код своје куће од њега бацити мало до дрвљаника, а нешто ће задржати као чаролију, да те ноћи снива свога суђеника. На нову годину се на ново заори овако певање, прстење се враћа. Ту се чине прва изјашњења љубави и будућег брака.

Богојављење. О Богојављењу младе жене и девојке морају пре сунца захватити чисте воде са реке или кладенца, те ће се њоме сви чланови породице попрскати и поливати. Момци хватају девојке, те па изворима, рекама и кладенцима наступа опште поливање. Људи пак проводе шалу што један другог уцењују, да га не баце у реку или да га не полију. На тај начин изнуђеним новцем пије се и весели целог дана. Тог дана се на реци оперу све иконе и крст са босиљком, и по што се крсти и целива разилазе се кућама.

Бабин дан. Код велико-изворских становника празнује се 8. јануар као „бабин дан.“ Све жене ће тог дана походити своје бабе — бабице — носећи им поклоне, обично мараме, пешкире и киту цвећа, поред јестива. Ту се отвори част. При растанку баба поклања детету повесму од конопље, да му мајка притегне опанке, кад прохода. На главу метне деци белу вуну, да у части доживе ту боју косе на својој глави, а мушком детету метну и наусннце, да би постало бркатим јунаком.

Трифунь дан. На овај дан 1. фебруара међу жито и лукац на раоник, па то преноћи на пољу. Сутра дан нагађа се родност у житу те године и т. д.

Рана. 9. марта на 40 мученика празнује се тако звана „рана“. Тада се у саму зору на брду наложи ватра, те се око ње игра, пева и весели.

Спрне заговенке — покладе. — Домаћин, који има пчеле запалиће на овај дан сламом котницу, с којом деца по авлији трчкарају, носе је и певају: „Шаралије паралије, изгореле попове балије, да се трмке умноже.“ После вечере се обеси о конац јаје, које се гледа да дочепа устима. Мећe се у угљен кудељно семе, да је кудеља велика. Тог вечера се и праштају од старијих, љуби се рука и даје се вино.

Чисти понедељник. На овај дан истреби се мрс из куће. Судови, софре, столови оперу се најстрожије и ретко ће тог дана газдарица наложити ватру ради кухања. То се чини да би воће родило. Тог дана се ништа не ради због врана. „Пожија“ се закопа и узме говеђа балега те залепи на зид, да вране не би угледале кукуруз.

Тудорица је један дан општег весеља. У очи Тодорове суботе, кад петли пропевају, младеж наложи ватру по улицама и око ње се пева и игра до свануће. Момци узјашу коње, projуре пољем и ливадама што гове њиховом здрављу а и здрављу њихових коња. На Тудорицу умесиће жене кисео хлеб, исећи га у ситна парчад, потопити га у паници вина, и тако ће тумарати по кућама и улицама, па кога срету, том дају парче од утопљеног хлеба.

Баба Мартини дни. Од великог четвртка до Спасова дне неће овдашње жене радити; тад почива преслица и игла, нити се разлеже глас буваљке крај реке и кладенаца. У старије доба раденица би се изложила озбиљним последицама, јер би она била крива, кад би град и непогода уништила усеве; њеним радом у те дане проузроковала би она сушу.

Благовести. Овај дан је за Црноречанина као врсног земљара и сточара од велике важности, за то се и њему поклања празновање. По њиховом схватању тад почива цела природа. Само се змије буде и јављају из њиховог зимског сна; за то ће укућани дочекати ватраљ и по кућама треском гонити змије.

Лазарица. На дан Лазареве суботе иду обучене девојке по селу певајући, за шта добивају дарове.

Врбица. Дан дечије радости слави се и код Срба овога краја. У неким пределима походи се гробље, посе се ђаконије, а остаци од ђаконија остављају се по гробовима с тим убеђењем, да ће се дотични мртвац ноћу њима наслађивати! Прутић од врбице чува се, и за време жетве опашу се женске њиме, јер он има ту снагу, да раднике сачува од болова у крстима — грбини. Други плету венац од тих прутића, и ките њиме иконе.

Цвети. На Цвети се искупе девојке на речној води и са буваљке (браклице) спуштају парчад хлеба. Које девојке у томе хлебац претекне остале, та постаје кумицом, и она је обвезана частити другарице, те тако се у певању и игранци проведе дан. Од врбице се узму прутићи и донесу кући против буба стонога.

Велики четвртак. На велики четвртак бојадишу се јаја, којима мајке протрљају образе својој деци с том жељом, да им се образи целе године румене од здравља, а са чорбом оном замеси се погача и њоме се заране свиње да не би боловале од прлице.

Ускрс. На Ускрс се носе кући свеће у горењу, така свећа има ту снагу, да њен пламен, кад се у горењу пронесе по хамбару и кући, очисти зграду од гада, буба и т. д.

Дан Св. Ђорђа. Као победноцу аждахе одаје се Св. Ђорђу особена светковина. Поред економних уговора погађања млађих и других одношаја, овај дан има и своју

сточарску светковину. У зору се први пут помузу овце, те се млеко раздаје сиротињи или по суседству. При том првом походу набраће се сваког рода цвећа, сплешће се венац, којим се украси врат јагњета, које је одређено да у име прве жртве задовољи газдински сто. Ну пре клања метне се јагњету на рог запаљена свећа, па га онда пусте међу овце у салаш и у кућу, а да би му последње часове живота засладили, закрме га мекињама и сољу. Начин клања овог одликује се од обичног утолико, што се јагње закоље над неким судом, бакрачем, коританцетом, да се не би крв по земљи расипала и нека домаћа животиња лизала је, јер она има особиту силу, тако, да кад се њом намаже чело и образи, остају црвени, јер је здравље тад постојано; а навратни крстови нашарани истом крвљу, чувари су од болести, које се поткрадају. Крв, која заостане, баца се у воду. По што се јагње испече, прекадиће се, и по што се за свештеника одвоји плеће, допада својој судбини.

У очи Ђурђева-дана узму девојке једно јаје и струк босиљка, обају то у води и однесу у башту, где ће то сакрити у цвећу селену или трандафилу. При сакривању је врло обазрива. Преко ноћи траже момци сакривено јаје. Ако га не нађу, девојка у зору на Ђурђев-дан подсече селен, да боље расте, а оно што се одсече даје се у мекињама овцама, да не би бабе обирати могле и млеку штете нанеле.

Зајечарске девојке зором ће се на Ђурђев-дан попети на звонару, и куцнути у звоно; то чине, да им се глас њихов у околини пронесе тако, као што се звук од звона шири по ваздуху.

О Ђурђеву-дну рано изјутра пази се где је пала магла, тамо ће тог лета пасти туча, и то брдо народ обрађује без воље.

Први мај. У зору првог маја потражиће болешљиве жене и нероткиње росне ливаде и ту ће се ваљати, да би задобиле здравља и порода. У очи 1 маја напуни се чанак чистом водом и сутра дан се из нападаних предмета у воду чини закључак на будућност; најпосле се бере тако звани „Росем“ трава где је има, и то као лек особеног учинка.

И код овдашњих Срба има „додола“. Да би се небо смиловало и напојило жедну земљу, која је од дуге летне суше испуцала, сиротињске ће се девојчице голе обложити врбовим прућем и другим лишћем, те тако, праћене другарицама обилазе куће очекујући судове воде, којом је поливају и при чему је обдаре. Другарице певањем својим пробуђују пажњу на додолу и изазивају на поливање, јер оне добит деле са додолом, која сва дркће од зиме, која је ухвати од поливања. Овај обичај одржао се код оба народа у овом округу.

У овом округу постоји тај обичај, да женскиње, за време „русалнице“ не ради, да се у рекама и близу извора нико не купа, јер виле нису раде, да у њиховим одликованим местима буду узнемириване.

Ивов-дан који се и „Миљабер“ зове, светкује се тиме што женске иду у планине и поља, купе цвеће, а особито метле, те се њима чисти у кући и око куће. Неке бацају плетене венце од ивањског цвећа у текућу воду; она девојка, чији венац остале претекне, обвезана је да на Петров-дан почасти своје другарице.

16. Јуна у вече, први пут се наложи ватра пред извесним кућама и тад почињу седељке, овај камен спотицања, који стаје доста крви и живота годишње.

Оно што се чини да се деца одрже, то се у овом крају зове „обрицање,“ и није строго везано за известан дан, већ, кад се неко дете разболи. У таком случају ће се замесити погачица; на њој ће се три свеће углавити, а

свака ће бити другом свецу намењена. Та се погача приближи детету и за коју се свећу дете маши, тај је светац детињ хранилац, и тај ће се славити особито кад дете оздрави. По томе се коље црно јагње или кокошка таке боје, те се нареди част за укућане.

Од 15. августа до 8. септембра иду бабе да беру лековите траве.

18. октобра на дан Св. Луке праве сељаци тако звану „овчију свадбу.“ Тог дана се овнови пуштају међу овце, и та околност служи им као весеље.

Вучји празници бивају 11. 12. и 13. новембра. Тих дана вежу жене овчарке ножице, којима стригу овце и козе, као најсигурније средство против прождрљивости курјака. За време означених дана не ће овдашње жене радити од вуне начињене предмете, као што су мужевље хаљине, јер би оне привлачиле курјаке. Ови се дани зову и „Мратинци“ и тада се чупају пернате животиње, а са њиховим перјем каде се болести.

Андријин-дан. И код овдашњих сељака је обичај, да се на овај дан куха жито; само што се овде не баца кроз камин, него у авлију, што значи као мито против грабежи медведа.

„Игњатов-дан.“ На овај дан има тај обичај, да први члан породице, који из куће изађе кад се натраг врати, узме грану од родног дрвета; чарака њоме по ватри, благосиљајући, колико искрица толико било берићета у житу и стоци. Грана се чува до 5. јануара у камину и тог дана се баца за попом, који проноси свету водицу. Ко би на Игњатов-дан дошао у туђу кућу, мора да чучне за вратима да би квочка добро седела на јајима.

И у овом крају влада зебња од караконаца, змајева, од клетих медведа и вукова, који тумарају по шумама и

околним становницима прете грозом. Певају се старословенској вили „Коледи“ песме, у којима се она прославља.

Бадњи-дан. Код овдашњих становника уобичајен је о Божићу бадњи колач. Узима се босиљак као символ здравља, црвени пасуљ као срећа у коњма, пшеница (кукуруз) у усевима, стручак од хрена, срећа у козама; бели пасуљ срећа у овцама, већа пара (новац) срећа у кући, мања, лична срећа; орах и семе од бундеве, срећа у свињама. Све се то вешто промеша у прохицу. Кад се испече, подели се о ручку на толико парчади, колико чланова има у породици и према нађеном предмету у прохи предстоји члану срећа у тој години у оном роду трговине и газдовања, који му је по означењу у део пао.

Ораси, који су се о бадњем вечеру находили на софри, служе као лек противу разних кожних болести; њима се кожа истрља, па се по том бацају на стреху.

Курбан. Празновање „курбана“ бива на овај начин. Ако је мрс, узме се телећа или јагњећа глава, испече се, и са крстом и свећом на глави метне се на сто. Но у пост узме се разна риба; шаран има првенство. По што се очисти, напуни луком, умота тестом и у пећи испече (глава рибља такође се накити свећом и крстом), метне се на сто, покади тамјаном и служи као јело под именом „рибника.“

Ношња.

Женско одело. Овдашњој млади краси́ће лепо очешљану главу према добу годишњем венчић од природног или прављеног цвећа. Коса, која је сплетена у небројене танке витице широко и у виду мреже, новцима искићена пружа се низ леђа и зове се „косатник.“ Зими носи „сукман“, црну од сукна начињену хаљину, која се тесно приљубљује уза тело, а подвезицом је притегнута к струку. Преко овог

је „дреја,“ начињена од белог сукна. С преда се спушта „престирка,“ кецеља, изаткана од шарене вуне. На кошуљу се полаже особита важност, као на рукотвор вештине у шари, која се, на грудма израђена, зове „нагртка,“ а по рукавима „белушка.“ „Навуштама“ (навуће) зову се листови, који у виду калчина од колена на доле обмотавају ноге као обојци од белог сукна и дотичне опанке. У летном оделу има та разлика, што кошуља није везана, што носе јелек без памука, што тканицама опашу спред кецељу (престирку), а по зади је покрива „вуненик,“ који испуњава дужност позадне кецеље. Чарапе и ципеле допуњују цело одело. Удате жене носе на глави „забратку,“ дугачку белу мараму, утврђену на глави и врату, која се пружа до преко половине тела по зади.

Сељанке се радо ките; њихове минђуше од разног метала размерно су велике, о врату манистре, ђердан од дуката или од сребрних, старих, ретких новаца. Пафте око појаса и гривне на рукама биле су уобичајен накит код старих.

Мушко одело сачињавају ови предмети: На глави имају црну шубару, коју зову „тепеније,“ а која је начињена од овчје коже и на површини изравнана. Шару, која је на грудма кошуље зову „мушубаком,“ а која је на рукавима, као и код женске кошуље „белушком.“ Од белог сукна начињена хаљина са рукавима до лаката зове се „долотанка.“ Црна долама са дугачким рукавима, која се пружа до појаса и око које је тканица или вунен, црвен појас зове се „фермен.“ Чакшире од белог сукна „беневреци.“ Навуште (навуће) подврскама стегнуте; на овима су „врви,“ сицимци, који се спуштају до опанака. Други носе калчине, чарапе и ципеле, а чизме нису ретке. Врх свега носе кабаницу од црног сукна са широком јаком, названом „гуглом.“

Лечење.

Као и сви остали народи, тако и Срби у овом крају имају своје народно лечење. Ја ћу у кратко изложити, каквим се средствима и начином лечења служе овдашњи становници у извесним болестима, којих допадну.

Ћелавост. Кад им коса опадне, они се тад лече тако званим „пакалом." То је смеса куханог конопљаног семена, које је скухано до густоће сирупа: тиме се мажу места, која су на глави лишена косе.

Окобоља. Ова се болест вида дрљањем са броћем, или ће изврнуте трепавице трти „туличом" травом, док се не раскрваве. Међу тим бабе врше и савршеније хируршке операције; тако се са изврнутих трепавица малим штипаљкама чупају длаке, које проузрокују запаљења; а још чешће је операција кидање длака ситном златном турском паром; наравно, да се, у след овог поступка, често наносе врло озбиљне повреде рожној кожи.

Ухобоља. Оригиналнији је лек против ове болести. Ту се од танког платна, утопљеног у восак, направи 10—12 сантиметара дугачак фитиљ; тањи крај се удуби у ухо, а други се крај запали, и тако ће до близу уха сагорети. Кад се из уха уклони разгрејани крај фитиља, он ће показати неку разграњену слику, и по томе се држи, да се болести досадило. Осим овог небројени други предмети сипају се у ухо у виду лека, разни балсами, мокраћа, па и сам ћезап. Последице овог последњег лека, лако се могу замислити.

Зубобоља. Против зубобоље најчешће се употребљава семе од траве „бунике." То се скуха и успе у паницу. Пара те бунике пушта се на отворена уста; глава при томе мора бити покривена херметички густом марамом. После неког времена гмижу по таници небројени бели црвићи, који су били проузроковали зубобољу.

Гушобоља. Болест ова, која се и „гуштером“ зове пружа широко поље бапском видању. Пре свега жртвује се неки замашан жабац, који се, распорен, поспе нишадором и веже око врата болеснику. Нишадор се поред овога још сиса и духа у гушу; најпосле се пије сумпор са млеком. Мокраћа и чорба од траве „гуштерице“ пије се у виду теја. У сумњивим случајевима брка се по гуши неким кључем, или за тај смер негованим ноктима. Да ли овај последњи поступак не условљава ширење дифтерије или сифилистичких рана по гушама — о томе не сумњам.

Жлезде. Ове се лече распореном враном, која се болеснику везује око врата. Или се превије око врата нека измољена постељица и држи тако превијена за 24 часа. Но овај лек, од кога је учинак поуздан, има те рђаве последице, што се после на деци оне мајке, чија је постељица развију шкрофуле.

Муцање. Ово се лечи резањем крвне жиле испод језика.

Пробади. Против пробади, или боље рећи запаљења плућа, даје се од зеца зуб, који се сагори и тим се у води запаја болесник. Ако то не помогне, онда се скупе мраморци, ти се сагоре, па се њима опет тако запаја болесник. Умеснији лек је тазе одерана зечја кожа, која се поспе ситном љутом паприком и превије на место, где се болеснику пробади јављају.

Велики кашаљ. Кад децу мори велики кашаљ — „магарица“ — онда се узме парче хлеба и пружи магарету, да га обзине и обалави, и тим се дете после нахрани, што служи као лек.

Хектика. Ове болести нестане кад се цвет од хајдучке траве и „буљка“ куха и свако јутро пије. Даље је изврстан лек од хектике трава „драка,“ од које се корен куха и такође пије.

Болести срца. Узима се, да је за болести срца лек, кад се гута пловчије срце, и кад се пије пловчија крв, док је још врућа.

Далак. Овај нестаје, кад се гњечи рукама, које ваља медом намазати.

Срдобоља. Лек је од срдобоље борова шишарка, која се туче па се њоме болесник запаја. Узме се и сухоземна корњача, закоље се, па се њеном крвљу болесник запоји и табани му се намажу. Према старости болесника узима се извесна количина афијума, замота се у восак, па се тако даје болеснику.

Мокраћна болест. Кад се код детета запре мокраћа, узму се девет мраморaца, измрљају се међу прстима, па се тиме дете запоји. Још је сигурнији лек употреба нишадора.

Глисте. Противу глиста куха се раж и на масти се за тим испржи, па се тим дете нахрани. Даље се узме, друго, зелена љуска од зовине коре, куха се у млеку, па се свако јутро по три ожице даје детету.

Грозница. Лек је од грознице, кад се узимају пића од горких трава, пелена, кичице, линцуре. Али је још сигурнији лек, кад се болеснику у Тимоку — реци — натакне на главу врећа и преко ње се на њега саспе девет тигања воде.

Црвени ветар. У овој болести маже се болесник магарећом крвљу, кремезом и ракијом. Неслан сир у велијама, непрекидно облаган, стаје на пут болести и њеном даљем развитку. Неки мећу, кажу, три жуманцета и устубеч, те тиме облажу место, које је обузето црвеним ветром.

Жутица. Ова се лечи резањем коже на носу болесниковом и то у почетном прелазу чела. Од особитог учинка је камен, који се у жучној бешици находи, истуцан да се у води попије.

Грч у желуцу. Лек је за грч у желуцу, трава „издатница“ и тамјан. Ако би овај лек изневерио, прибегне се другом, који ће сигурно деловати, а то је, да се узме из коњског ђубрета несварено цело јечмено зрно, и да се прогута.

Шуга. Ова болест је код народа у црноречком округу ретка, а лечи се водом од куханог у њој духана и пепела. Крцак се скуха у лугу и тиме се трља ошугављени. Најпосле се готови и смеса од барута, чађи, сумпора и сланине; то се све истопи и тиме се маже.

Клинови. Лечење ове болести достигло је врхунац раздражене фантазије у празноверици. Клинци од разапете животињске мушке коже, за дете мушког спола; од женске за дете женско, узме се, па се разапну на раскршћу и у накрст на руци и нози, и њом се побију клинци; после се кухају и њима се запаја болесник.

Узимају се и орлови нокти, синија-кол (трава?), парица — (трава?) и пусти се крвца Millefolium, па се куха такође ради пића.

Од девет потпорака и девет колаца изостави се по један, а од другог, који се деље, узме се иверје, па се од куханог дрвета даје болеснику вода за пиће.

Отац и мати узму дете, тумарају по шуми и по пољу с њим, док не нађу на какав згодан дрен. Отац ће одмах од таквог дрвета начинити чивијицу. Тада се узме дете за ноге и исправи се ногама на горе, а глава додирује земљу. Ногама додирнута тачка на дрену, пробуши се сврдлом, струготина се брижљиво скупи, у пробушену се рупу укује чивија, а са струготином се дете напаја.

Падавица. Код падавице помаже, кад се са свију ноката одсече нека мрвица, па се ове честице метну у један од девет ораха, који се пробуши. Ораси ови чувају се од софре Игњатовог-дана. Над болесником се пилету откине

глава, орах се скрије у пиле, па се заједно с пилетом закопа на оном месту, где је први пут болесника спашла болест.

Пијанство. Да би се пијанице одрекле ове страсти, дају им да пију мртву кост, кухану у некој течности.

Оток. Овај се лечи купањем, и то кад је смак месеца, мора се болесник у разним травама купати, по трипут на дан.

Ујед од змије. Против овога је лек, кад се месо око ране исече и дотична чест тела веже над ујелом ближе срцу.

Има у рукама бајалица једно страховито средство, којим ужасан страх задаје онима, којима би имале да се свете или, над киме би иначе хтеле свој гнев да излију. Јупитер је морао бити страховит, кад се служио грмљавином и севањем муња, али је он узимао само живот, а оваква бајалица убије створењу дух, поремети му ум, нанесе му лудило. Рецепт је овај: Узми од бесног курјака, који је у хајци убијен, мозак, подај га твом душманину или изабраној жртви — па ће полудети? Шта ли би на то Пасгер рекао? а овај начин освете је вајкадашњи!

Умирање и сахрањивање.

Поред описаних карактера, начина живота и обичаја које у кратко изложих, остало ми је још, да коју рекнем и о томе, какви су обичаји при последњем часу живота и како сахрањују мртво тело.

Небројено пута имадох прилике да посматрам у сељака стојичку решљивост с којом се приправља на смрт. За све време боловања не показује болесник ни искре отимања и енергије, већ се у највећој летаргији предаје руководству лекаревом. Нити га обрадује побољшање његовог

стања, нити му се црта на лицу страх, кад му се болест окрене на горе. Очајни одговори: „така си“ при походи болнога, доводи лекара у врло неповољан положај. Са највећом хладнокрвношћу праштa се болесник од својих, допуштајући своме другу, други брак по смрти овога, и благодарећи му за труд, који је око њега подносио.

Према самртним мукама, ако су ове благе, веле овдашњи бановци да се анђели скупљају око њега. Теже муке које су пропраћене са ужасном мимиком, побудиће сумњу, да је чинио зла дела и да су за то муке као страховита пратња душе у путу на онај свет. У осталим обичајима око спреме мртваца нема разлике, наравно, без свеће умрети, била би пропаст душе.

Чим самртник издахне, сви се судови у кући у којима се држи пиће, изврћу, вода се проспа, јер је опогањена, или се у њој скрила самртникова душа, да заостале узнемирује.

Свећа, при којој болесник умире, држећи је у руци позамашна је, јер она мора горети за 40 дана у свакој прилици, кад се гроб походи, и тек последњег дана изгори сва. Мртвац се окупа и обуче у најбоље хаљине; према потреби склапају се очи и веже доња вилица. Чело главе се запале свеће, а на груди се меће икона, коју целивају сви, који походе мртваца, и који спусте дарове, као цвеће, јабуке, орахе, о Ускрсу црвена јаја и т. д. Наступа лелекање у разним варијацијама, према искрености у изразу бола за губитком, према поетичком развитку онога, ко кука.

Велика се брига полаже на то, да мртваца не прескочи мачка, псето или кокошка, јер би се тад повампирио, па и кући и селу био на досади.

Кад се мртвац понесе из куће, онда се на месту где је лежао, сломи врг, чаша или стакло којим се служио.

У сандук се мећу разне ствари, поред јестива и они предмети, који су му за живота били мили и којима се занимао као чибук, књига, новине, бројанице; мeће се такође и чешаљ, којим га мртва чешљаху.

Поред наведених ствари закопа се са мртвацем и црна кокошка без белеге, с намером да замени једномесечњаке. У сандуку је сакривен корен од печена кукуруза или кравајаче и оканица вина. Ти се предмети на гробљу изваде, закопају се до главе близу крста умрлога и држе тако закопани за четрдесет дана. После тог времена се понесу кући, па се болесници тим вином по потреби поје, и тим кукурузом хране.

Док се мртвац носи у цркву и на гробље, најмљена ће жена почистити кућу и то са запаљеном свећом у руци и марамом или убрусом, пребаченим преко руке. Метла та после се спусти низ воду или се баци на ђубре. Истој жени спада у дужност, да водом напуни испражњене судове, да би се они, који се врате са гробља, могли умити. Иверје од крста узме се и унесе у кућу.

Црноречани искрено жале своје умрле. Жена ће показати своју тугу у томе, што се одриче накита, што за 40 дана не умива главе, нити ће за то време променити мараме с главе. Муж пак у знак туге за женом не ће се бријати за 40 дана. Убеђења је, да покојна и у гробу води рачуна о њему. И кад би се по други пут женио, он ће у зору на дан самог венчања отићи на гроб своје покојне жене. Гроб се овај прелије вином или водом, јер се држи, да овим преливањем изгоре кости мртваца и претворе се у прах и пепео. Обичај, да се деца из првог брака за прву ноћ из куће удаље, постоји и данас, јер њихово бављење у кући у онај мах, могло би их изложити несрећи.

Са мртвацем се врше небројена гатања; ако има једномесечњака, онда ће се то живо лице трипут ударити у потиљак са мртвацем.

Ако би пре навршене године умрла два члана из породице, онда се узме пиле, те се код другог самртника закопа, да буду три мртва тела на броју, тиме се укида тражбина треће жртве.

Кад се неки тешко болестан бори с душом, они га напоје вином, или му под леђа подметну чисту земљу. Поступак овај нагло прекраћује самртну борбу.

Рекао сам, да се мртвацу у сандук мећу новци, предмети забаве, и јела, из чега се види, да се код Црноречана у истој мери, као код свију становника источне вере укоренила празноверица, да мртвац и после смрти живи, и да има светских потреба; за то му се мора хране носити, речју: мора се делом показати, да се њих сродници и даље с љубављу сећају и о њима бригу воде.

Настају обвезе, које се чине при походи гроба. Трећег, седмог, четрдесетог дана, пола године и године. Ну опште походе бивају и у очи великих празника и поклада; а осим тога се држе задушнице у петак и у суботу пред Св. Аранђела, а тако исто и пред Цвети.

Поред преливања гробова вином, палбе небројених свећа, излива чуства лелекањем, често од искрене туге и болова — суза, настаје деоба донесеног јестива; ту се строго не одговара задатку, да се јело подели сиротињи већ полазници узајамно изричу пресуду о вештини и дару куваричином.

Код Црноречана се до данашњег дана одржава вера у повампирење, које означавају именом „липира." Липиром постане, ако мртво тело прескочи мачка или кокошка. Ну и људском пакошћу се може произвести за липира. Тако може зидар, кад какву нову кућу почне да зида, по својој пакости повампирити човека, кад ухвати у пролажењу сенку онога, кога хоће, па је измери канапом, и тај канап узида у темељ.

Ну и они, који би дуго боловали и код којих би се услед дугога лежања отвориле ране на крстима и куковима, као и они, који би се умирући на ново повраћали, све су то кандидати за вампире. Кад би се каква редња у људству или стоци појавила, одмах лебди у опасности мир гроба.

Човек повампирен у непромењеном облику напусти гроб, дође кући, лупа и отвора врата, доносећи жени свачег из туђих кућа. Према природи разна су му дела: или ће само у несташлуку плашњом задавати страх, или ће из кућа људе лукаво измамљивати и ту злостављати. У виду сенке пролеће он поља и гајеве остављајући за собом крваве трагове. Иконе умрља калом; нај јаче момке позивље на двобој, а ови у рвању са невидљивим, ломе кости.

Царовање вампира траје за 40 дана. Тад оживи и далеко у непознатом пределу ожени се. Са женом и свима лепо живи, али ће ноћу оставити постељу, вршиће разне послове, чистиће улице, прождираће угинуле волове и биволе, а кравама које болују исисаће крв. Ну као да црноречки вампир није лаком на човечију крв.

Кад вампиров зулум досади селу, онда слошки пођу на гробље и раскопају гроб умрлог, који је сумњив. Ако случајно гљивице, које производе трулеж, због извесних местних и хемијских околности нису могле своје дело нагло извршити, но су оставиле тело још у целости, онда настаје осуда. Главну улогу игра глогов колац који се мртвацу у срце забије. У старија времена дешавало се, да су тело сагорели, а другом су га зрном из пушака прорешетали. — Где строжвије бди полицијско око над таким незаконим делима, ту ће се на други начин ослободити од вампира. На скривеном месту дочека се вампир у његовом пролазу светом иконом. Пред овом хамајлијом побегне, прелети стрехе и препоне, ну гоњен, сакрије се у неко стакло,

у ком је спремно јело, које је најрадије јео у животу. Ради обезбеђења метне се у стакло парче од свете иконе и тако се са запушачем притвори и преда ватри.

За остареле жене веле, да ће постати вештице, те ће, у облику црвеног лептира исисати крв маленој деци; за то се ови лептири немилостиво гоне и утамањују.

Обичаји у Румуна.

Породиља.

Кад већ наступе болови код породиље, онда неки члан породице у тајности отрчи по бабицу. Ова из своје породице поведе које старије дете, сви мушки и одрасла деца се уклоне, чекајући много пута жељно очекивану приновy.

У случају успорених болова, предузима се бајање. Вода и масло претварају се неким брбљањем у чудотворан лек, па се тиме напаја, да би се олакшао порођај.

Кад се дете нашло, извади се из јарма жагља, и на њој бабичино дете бритвом пресече пупак. Други оштром секиром прерубе пупак или ударцем дрвета. У Слатини метне се новорођено у мајчину кецељу и ту се пресече пупак.

Постељица се баца у авлију у неки кутак, обично где има зелене траве.

Пошто се дете у млакој води окупа, привеже му се око врата нека хамајлија, бели лук, восак, а то се чини од урока.

Мати за три дана једва прихвата дете, већ је остављено бабиној бризи.

Треће ноћи бабица ће крај породиље запалити свећу; доћи ће да намести со, хлеб и вино, да би ови предмети порадили на мајку која спава, давши јој силу да гледа у

будућност и да види судбу свог новорођеног, које ће јој се у сну појавити.

Крштење.

Крштење детета често се и одвећ одуговлачи. Узрок је томе недостатак кумовог дара и недостатак средстава у кући, ради дуже гозбе. Имадох прилике каламити децу од два три месеца, а мати не знађаше правог имена детету казати, јер још не бејаше крштено; и ако се крсти то не следује угошћење кума; име детета не казује се. У бабичину дужност спада позвати кума на крштење, носећи ракију и срдачно поздравље. Сутра дан кум узме босиљак, парче бела платна и сребрну пару те пођу на крштење.

За време крштења мати мора, ако је дете мушко, ножем што да деље, ако је женско, да шије или бар иглом да боцка.

После (крштења) кратких бабина новорођено постане нераздвојним бременом мајке, која га често и за време пољског рада на леђима, у тако званом „лагању“ носи. То је дугуљаста дрвена љуљка, у крајевима округла, са дном. У том лагању свака Румунка носи своје дете на леђима. Сваки младожења сматра за свету дужност обдарити своју младу својим рукотвором таког лагања. При првој употреби прима се исти из руку бабице.

Само онај који је невешт у изради, купиће лагањ.

Шишање. У кумову дужност спада шишање. Кад кум жели ову другу своју дужност извршити, што бива између шестог месеца и прве године, онда једно пре подне кад сунце још напред иде, дође свом кумчету, које се мора истоку окренути. Кум такође стоји окренут лицем истоку; по обичају 2—3 пут се прекрсти, и тад ће ножицама дирнути дете по челу, потиљу с десне и с леве стране главе. и тек по томе се одсече која честица косе.

Кум дигне дете 3 пут у вис са поздравом „крешчеши те трејаска.“ Кум поклања детету фес, накићен белом паром.

Венчање. Код Румуна су седељке на дневном реду. Често дође до крвавих глава између момака и месне полицајне власти, кад би ова хтела седељкама на пут стати. Знам у селу Валакоњу био је појурен кмет, а бирову расцопали главу, што силом хтедоше растерати момчадију испред скупљених девојака. Знам случајева убиства за време седељака у Злоту и Валакоњу и др. местима.

Овим се приликама праве познанства и везују брачни преговори међу младима. Девојку проси отац или стриц момков. Кад се има на миран начин да реши судба младенаца, онда отац девојчин прими понуду у ракији од будућег пријатеља, што је знак пристанка на брачну свезу. Али одвећ често добегне девојка момачкој кући, и тад наступају бурни преговори. Девојчин отац одбије нуђену ракију, особито ако је за неприлику побегла. У том случају се и по трипут покушава срећа, да се девојчин отац склони, али за то девојка пребива код момачке куће. Често полицијом мора да се врати девојка очевој кући, по што је неко време провела у момачкој кући живећи са момком у најтешњој свези.

Ово бива у случају када се деси препрека узимања због сродства. У противном случају после дуге препирке најпосле се долази до споразумљења, јер обећани кожух, дуге чизме, и фес тако су примамљиви и драгоцени предмети, да се за њихову љубав уступа и радна снага у кући.

Иде младожења са друштвом својим у свечаним хаљинама и у накрст преко груди везаним ручницима. Напред се вије барјак начињен од неке црвене мараме, за њим зурле и бубањ. Дође до девојачке куће. Млада у својој најлепшој хаљини пред кућевним вратима дочека госте са китом босиљка у руци; до ње стоји ведрица са водом, у

коју сваки гост по што га млада покропи, баца по који новац. Последњи је младенац; по што се и он покропи, обори ногом ведро и уђе у кућу, а срећна млада скупља добивени новац.

По што се ту по која попије, полази се на венчање. При поласку пољубиће младожења таста у руку, а ташту грлећи је откине јој леву кончу или конац на кошуљи и спустиће јој према прилици већи или мањи новац у недра.

Млада иде у друштву својих другарица, од којих се у томе разликује, што јој је образ копреном покривен. На леву руку натакла је у виду венца умешен колач; у недрима носи шећер, ну обичније јабуку; са овим се предметима венча, а по црквеном обреду поједе са младожењом, да буду нераздвојени као со и хлеб.

У овом округу пада у очи она крајња равнодушност, којом се на венчање иде. У лицу младенаца најбољи психолог неће наћи ни трага радости, шале или бриге. Истина сватови су више досеткама склони, и сматрају свадбу за предмет шале, али у строжијем смислу заслужује озбиљније размишљање. У свадбене радости помеша се и жалост, што млада мора да напусти очеву кућу, да се раздвоји од браће и сестара, да прекине свезу са најмилијим, највернијим драгим пријатељима, да напусти најсрећније дане млађане слободе, и да пође на сусрет непоузданој будућности, терету, бризи, да зависи од ћуди, страсти или племенитости свога мужа.

Овакве мисли њих не узнемирују при походу у цркву. По свршеној црквеној церемонији свадба се враћа младожењиној кући. Гласоноша пуцњавом означује долазак драгих гостију. Пред кућом очекује младу софра, на којој се находи мушка опрана кошуља. На њу ће млада стати, па ће јој се додати сито, у ком се находи хлеб — погача —. Она оберучке у ситу издроби хлебац, бацајући на све стране парчад коју ће сватови грабити. По том бациће сито на

стреху куће. За то време кум трипут окреће младу на софри.

У селу Шљивару зауставе се младенци пред кућом, па се обоје покрију преко главе, а над главама се решетом нешто баје.

Брат младожењин трипут ће младу подићи са земље; то чини и вереник, за тим избаци пиштољ: то и млада мора учинити, па тек онда настула општи пуцањ.

По што се ово сврши, кум ће поводцем свезати младенце, а девер их води баби; у недостатку ове, најближа сродница заступаће домаћицу. Ова седи усред куће; од ње се пружа тканица до софре. Девер води поводцем везане младенце за собом, корачајући по тканици до бабе или сроднице, па се до ње смести. За њим иде млада носећи у суду прохиног брашна и опране вуне; а за њом младожења. Овога мати открије десно недро, које је намазано медом; младожења ће лизнути и мајку у руку пољубити. То исто чини и млада, а кум ће лепим речима обучавати младенце, како сад мора млада свекрву за своју мајку сматрати штујући је и старајући се, да јој дани буду слатки као мед, који је са недра куснула. Брашно и вуну одузму жене. Настане примање дарова, који се у истој каквоћи морају враћати датом приликом. Кад се већ намерава свадба растурити понесу се на улицу, идући кумовој кући, столице, даске и поњава, те се насред пута на неком згодном месту посади кум са родитељима младенаца, да се за тај пар последњи пут почасте. Том приликом ће девер узети младенце за руку и у размаку на 15 корака поздравиће кума овим речима: Ма у које доба ноћи било рећи ће: „Буна демињаца Нанашуље! се опростеш фиње теј, ши ластаре теј, к нуј чепатура дије је, нума јесте дјин Тата адаш, ми мума Јева."

Кум ће одговорити: „Се фије простит ши благословит дела мње ши дела Думњезеу." Прићу куминој руци по-

љубе је, и то се трипут понавља. Приликом трећег љубљења кум ће младенцима саставити руке, последњим обучавањем отклони са главе совон-копрену и благослови. Настане пуцањ из пушака; младенци се упуте кући а никако се не смеју осврнути.

Наступа тродневно весеље. Тек сад се сећају старчеве куће. На прагу мати дочека своју кћер љубећи је најпре, после ударивши је лако по образу са привидним укором како могаше своју мајку за љубав једног момка оставити: „да је за то срам буде.“ Наравно, да се том приликом отвора широко поље разним досеткама, док најпосле мезе, вино и ракија заузму општу пажњу.

Слава. Румуни у Србији имају своје славе. Највише се слави Петковица, њихова „вињера Маре.“ Поред спреме за гозбу, домаћин ће са судом ракије обићи своје пријатеље и сроднике, позивајући их на своју славу.

У очи славе, домаћица просеје у једну карлицу извесну количину чистог брашна, чекајући свештеника да пронесе водицу, без које не сме бити умешен колач. Кад је то извршено, Румуни рачунају, да је све што треба учињено. Од брашна, свештеником покропљеног, умесе се 12 доста повеликих колача, и с њима се врши сва церемонија, која слави припада. На дан славе умеси се један мали као споредни колач, и тај се однесе свештенику, да га пресече. Домаћин, или ако је овај спречен да поздрави своје госте добродошлицом, онда које друго лице из куће понесе у торби колач ка капели или општинској кући где свештеник сече колач. Кад домаћин колач понесе, он носи још и чутуру ракије. Ако је време поста метнуће по које парче рибе, или по који струк празилука, да да своме попи. На овоме путу кога год сретне, пољуби се с њиме, па се измакне два корака натраг, прекрсти се, што чини и онај с ким се пољубио. Ово доста изгледа на српску по-

словицу која вели: „крсти се, да га више не види." Сваки кога сретну, бива вином и ракијом понуђен са поздравом: „Се ажуте Думнезео ла Румун" (Да Бог помогне Румунима). Онај узме чутуру и каже: „Де унђе вење, се фије биње, ши беутура аста ђе унђеј аточите се ну се голаске."

Ако се случајно чешће сусрета са људима, све ће већма нестајати пића у чутури, а наравно уз пиће тражи се и мезе, те се доста често догађа, да свечару пре по што би до свештеника дошао, нестане и колача, те се врати својој кући са усијаном главом а његова слава не би се за то ни најмање пореметила.

При редовном току свештеник врши сечење колача преко среде; полије га вином; окади га тамјаном и онда се склопе обадве наличне половине колача, окрећући се с десна на лево између домаћина и свештеника, и по што се трипут тако окрену и пољубе оба у колач, онда га поделе.

Кад се гости скупе, онда ће их домаћин мало пићем почастити у име добродошлице. Сад настуна церемонија кућевне славе. Домаћин простре према икони ћилимче, поњавицу, али најобичније чисту кошуљу; метне на њу умешену погачу, литургију, со и оканицу вина, запаливши 5 до 6 код куће зготовљених воштаних свећа. Тад ће се прекрстити и 40 пута метанисати, љубећи земљу, погачу, после оканицу вина. По што је овај број метанисања у страхопошти према своме свецу извршио, настуна ред за његову породицу и присутне госте по једно метанисање, спомињући име свакога госта. Метанисање ово простире се чак и за сваку домаћу животињу. За говеда, коње, козе па најпосле и за шарова који му чува овце, јер му је и то Бог дао, па и за мачке, које сатиру мишеве и „ђе аморит шокицеље," и да не прогризе хаљине, „се ну рупе цаље." За све то време мирним ћутањем учествују сви у побожности домаћиновој; само један од њих при сваком метанисању

одломи по једно парче хлеба; парчад та предаду се газдарици, да би их она стоци у мекињама дала на уживање.

Кад се код куће ломи колач, само је та разлика, што се са колача претекло вино, враћа у оканицу. Половина колача остане на софри; једну четврт узме преломач, који заступа свештеника, а четврти део меће се на греду за то да се и медвед као њихов непријатељ захрани, да не би у планини појео које од стоке. Овај се део колача сутра дан потроши.

Сутра дан се изјутра пред истом литургијом још 40 пута клања истим начином, а свеће, које су при оба целивања гореле, носе у цркву. Ту морају горети за време док свештеник не сврши своју молитву и свећење колача.

Трећег дана при свршетку славе прави се неки број малих хлебова, који се на софру наместе. На сваком од њих запаљена је воштаница. Тако се тамјаном прекаде, и по том се раздаду за помен душа умрлих.

Румуне упропашћује мноштво слава, јер код њих је обвеза, да муж мора примити и женину славу, ако му донесе ма какову непокретну имовину. Домаћин, човек у годинама, слави своју и женину славу; али му још живи мати за то и њену мора славити; ако му се ожени син, принуђен је и ову славу држати, и тако иде слављење у бесконачност, што наравно, свакад са гозбом скопчано прогута сав доходак једне куће.

Игре. На старим римским новцима и изрезима — bas-relief виђају се играчице, које, држећи се за руке врте се у кругу. По томе се нагађа: да је садање влашко оро — hóra — њихова наследна својствена игра. Нема народа на широком свету, без своје народне игре, па да не изузмемо ни саме дивљаке. У тузи и радости, пре и после битке, речју у свакој важној прилици служили су се поједини, као

и читави народи игром и свирком, да би изразили своје осећаје и своје расположење.

Да ли се треба чудити, кад неки својствени обичаји и њихове изјаве — као што можемо рећи за народну игру, од памтивека заостале као свети мираз једнородним народима, који обичај има и данас ту привлачну силу и учинак на дотичне народе, као што су и код праотаца имали, кад их је велика радост или жалост и створила?! Народне игре и песме не находе само код својих народа мио одзив; оне су обично и другим народима пријатне. Тако за румунско оро зна се, да својом оргиналношћу многе гледаоце изненађује.

Где се старог обичаја придржавају, ту се овим начином игра румунско оро: Десет до двадесет младића ухвате се за руку начинивши круг, и према свирци започне се игра тихо; корачају неколико корака напред, па се опет назад повлаче, ступајући час десно час лево, двојица се одвоје из ора, и у средини круга крећу се брзим корацима, час стану, па опет игру продужавају.

Глас свирке се убрза и тада ће играчи трипут колом жешће кренути, бацајући изазивне погледе на околне девојке. Ове се узајамно гледају очекујући, која ће се најпре на игру да реши, док најпосле надвладавши стидљивост, новим од њих сачињеним ором момке окруже. Девојачко се коло по том распусти, и постане шареним ором. Сад, ма да настане живље кретање, ипак се никад не одступа од првобитних корака. Сад ће играчи и играчице ухваћеним рукама донекле у кругу играти, али у часу се измени слика игре, те се у очи гледају. Круг се све више смањује те се играчи са побочним суседима огледају, док се опет постепено првобитно оро не построји.

Као што рекох, држи се, да је ово оро од старих Римљана заостало; али вероватније је, да је оро од Срба

узето, јер ко је у римском предграђу Трастовери гледао потомке Римљана, казаће: да је њихова игра страсна и и бурна, пуна дражесног кретања.

Оро игра знатну улогу у румунским забавама, које се под ведрим небом држати могу. У свако доба године о жетви и берби, у сваком ће скромна свирала створити оро, у ком се заборавља на од рада нанесени удар.

Неки странци не изражавају се баш ласкаво о игри ору говорећи: да ту ћутом играјући — дружину сматрају више за скуп робова, који у присуству свог господара по његовој заповести играју, бојећи се да веселим усклицима и живом изјавом свога раздраганог расположења, не би на се навукли његов гнев и укор.

Мушка младеж проводи време у гимнастичком вежбању; скаче један преко другога, носе се на леђима, надскакују се. Оригинална је њихова игра „Каса де дои боји.“ Ту ће 4—6 момака један другоме метнути руке на раме створивши чврст круг; толико исто младића попеће се на њихова рамена, осигуравши се узајамним загрљајем. Тако ће се ова лабава веза кретати, а остала младеж смејати и виком пропраћа ову љуљкаву пирамиду, док који несташко изгуби равнотежу, те би који пут чисто заплакао од бола, кад тресне о земљу, при чему га чека још смех и руга другова му.

Одело. У игијенском обзиру одело Румуна тако је удесно, да у њему може највећој зими пркосити, а летна жега не може му досадити.

Да опишем ношњу неке младе, која се од обичне девојачке ношње само у толико разликује, што девојка нема на глави венац од ситних новаца, већ од цвећа. — Преко венца се спусти Совон, бео рубац (марама), који јој крије образ и спушта се до леђа. На врату носи златну коли-

чин мерџана разне боје и величине. Таким су мерџанима поред гривне од туча и руке оковане. До тела стоји везана кошуља. Преко ове метне тако звану „Рокију;“ то је друга кошуља, горе узана, а од појаса на доле широка, Рокију само младе носе. Преко ове повлачи се З у б у н, који је без рукава, а у бољим кућама и шарен. Врз зубуна долази М а њ е к а р, начињен струк од белог сукна. Око средине се најпре опаше: Б р е у-о м. То је обичан појас од сукна. Овај се покрива Б р а ш и љ-о м; то је узана али подугачка шарена тканица.

На ногама има до колена беле сукнене чарапе које се зову Ш о р е ш, а врз ових до пола листа, опет од сукна, али црвено бојадисане — црвене чарапе, које се К а л ц е љ називљу. Најпосле долазе опанци, који се вежу за црвене чарапе врпцима од козине.

Ношња код жена дуже време удатих само се у толико разликује од девојачке, што оне носе на глави тако звани „П л е ћ е р,“ прави шињон наших дама, само с том разликом, што ове плаћају за лепу косу 4—5 дуката а Румунке се задовољавају кучином. Бела крпа, која је иглама за плећер утврђена, зове се „Ш а п ц е.“ Ова је лепа и шарена, а игле су утврђене за косу на пробушеним старинским новцима.

Летња хаљина је удешена према добу. Жене и девојке носе доста кратке кошуље, мало ниже колена, и две шарене ресама накићене кецеље, једна са пред, друга позади коју О п р е ж зову; обично иду босе.

Девојке се врло фантастички ките, особито у местима где ковиље расте, читава глава окружена је божуром, ружом или другим неким жутим цвећем, некад зреле трешње или вишње заступају накит. Око брестовачке Бање задену за главу читаве перјанице од дугачког ковиља, што гледаоце опомиње на дивље Индијанке.

Старије девојке плету своју косу, а иза уха је утврђују; а млађе девојке везују витице насред чела. Други девојачки накит су мињуше, које се састоје из ситних пара.

У мушком оделу нема разлике између жењених и момака. Горња дугачка хаљина снабдевена рукавима, задржава име „Ајина.“ Испод ове до кошуље носе Зубуне. Зими не носе гаће но само чакшире, које чудноватим начином о куковима држе. Лети се могу на њима гаће видети. Богатији ред људи носи дугачке чизме, остали опанке. Зубун се везује „брецом“ од црне козине.

Као редовно оружје Румуна може се сматрати његов дугачак нож за појасом; после бритва, која виси о узаном кајишу, који је накићен редом великим жутим дугмадима. У кожној кеси на појасу утврђена је ожица, а верни му друг је: од њега нераздвојна секира.

На глави носи белу Качуљу — барле — ова као и све одело његово беле је боје, само у ванредним и ретким случајевима употребљава се црно сукно за ношњу.

Карактеристика Румуна..

Румуни су у опште благе нарави, добродушни, искрени; услужни, дружевни, у кући умерени. Умне подобности не могу им се одрећи. Брзо схватају ствар и кадри су знања и уметност до савршенијег степена дотерати. Као судбинаши смерно сносе неприлике живота, али увређени или оштећени, радо се одају освети, а у приликама могу зверски свирепи да буду. Двема страстима махом не могу на супрот стати, а то је похотљивост и оданост јаким пићима. У том погледу су прави потомци својих прадедова поклоника Баху и Венери. За то се сифилис код њих особито у неколико села јако укоренио и све се већма шири а потребну лекарску помоћ и не траже.

Као грађани узимајући у вид њихово занемарено васпитање, преко очекивања су добри грађани. Малим задовољни, земљарством и сточарством намирују своје потребе, нити се код њих појављује тако јака тежња за трговином. Пред влашћу су скромни, покорни, послушни. Нису парничари, кајишари и варалице. Ну последак једностраног, или боље да речем, никаквог образовања њихова слабост је, што не умеју довољно да очувају право својине, за то су мање крађе код њих на дневном реду, јер он не може да појми, да крађа једног јагњета носи за собом тако озбиљне последице пред судом. За дивно је чудо, да туђу народност штеде од крађе, но више се узајамно штете. Рекао бих, да наши Румуни не мало подлеже иступима. Највећи део њихове патње произлази из чежње за уживањем, и што им је погрешан појам о правом усрећењу. Румуни греше из незнања или у нади да се њихов злочин неће открити, те тако да ће, избегавши казну, само плодове злочина уживати.

Језик свој чувају снагом тако рећи очајном, не може се посумњати, да их на то гони осећање народности, којом би се они поносили; или да се ту бар за сад може посумњати на какву политичку тежњу или страну агитацију. Само овој инстинктивној привржености к своме језику може се приписати, што се овај елеменат у Србији није до сад још више смањио, особито, како их сада нема нигде повећи број у компактној маси, да могу образовати и само један срез за се, а камо ли округ; него живе растркано, у више срезова и округа.

Али има и обрнутих примера. Причали су ми за село Слатину, да је још пре 25 година половина становника од њега припадала српској народности, — прави косовљани; сад су и по ношњи и по говору чисти Румуни. Тако још у два српска села у овом округу стоји српство на коцки

а то је Бела-Река и Сумраковац. У овима, окружени са свију страна Румунима, већ сваки Србин говори румунски: шта више, мушки су већ присвојили њихову ношњу; само треба да узајамно брачне свезе предузму, па ће се обистинити оно тврђење, да једна влахиња целу кућу повлаши.

Да ли се може веровати да у том погледу лабаво стање морала у Румуна има ту силу претварања.

Као војник у мирно доба је изврстан, кретање у редовима и марцијалан изглед препоручује га; чисто бих рекао, да се поноси. Тачан је у вршењу своје дужности. Личи му да буде војник и потомак славних легија, које су свет побеђивале! Али у ватри, као што се искусило недостаје му очекиване храбрости. Међу њима је највише било, који ранивши се у кажипрст, или у други који на десној руци, онеспособише се у време рата за даљу војну службу.

Као муж у кући, Румун своју жену и децу уважава, и готово се може рећи, да жене махом располажу кућевним пословима. Она рукује новцима, она плаћа порезу, речју она је чуварка домаћег блага. Оне су готово са свим еманциповане, ретки су случајеви, да се са женом сверепо поступа; она је више равноправна са мужем. Али мора се признати и то, да она готово цео кућевни терет носи. Што се на супружничку верност баш не полаже Бог зна каква особена важност, то на њих баца тамну сенку и рђаво црта карактер Румуна.

Као хришћанин у свакој се прилици крсти, ма да су одвећ ретки случајеви правилног крштења.

Радо има лепу цркву, што сведочи црква Кривељска, Слатинска, које су чисто румунским новцем озидане, и Бољевачка, где су такође неке румунске општине учествовале у подизању Божјег храма, који одвише ретко походе, тако

да о највећим празницима свакад има више света у крчми, но у цркви, женски спол се у њој никад и не виђа, осим при венчању и опелу.

Од свештеника ипак очекује најсавесније вршење своје дужности. У осталом доста су лабави хришћани, са крштењем му се не хита. Свештеника млађем мртвацу и не зову ради сахрањивања, но тек после 3—4 недеље даном приликом га у гробу опоје. Не тежи баш за тим, да му земни остаци почивају у освећеном гробљу; њему је свеједно макар га труба страшнога суда позвала и од његовог тора или од његове појате, која је 5—6 часова удаљена од гробља. Ну поглавити узрок, што му је милије у својој појати — држави — бити сахрањен, то је одвратност, коју има од општег гробља, где влада вечити немир од искупљених жена. Он и после смрти љуби усамљеност и комоцију; и поглавито је то, узрок, да воли ту да је сахрањен, што му ти гробови служе као доказ, да је то његова имовина, јер му ту као на својој земљи почивају земни остаци његових дедова и прадедова! На самртном часу отац ће свог сина заклети, да га не сахрани у опште гробље и предаће му добро сачувани дукат, да награди свештеника за његов долазак на појату.

Са постом се некако лако намири: само за славу се може рећи да му је права светиња, коју савесно и свечано прославља.

Имао сам небројене прилике гледати Румуна на самртном часу и то сваког доба. Изненадио сам се хладнокрвној оданости, којом смрт очекује. Догађај такав, служио ми је свагда као предмет ближег занимања; и ту слушах идеје, које ми објаснише за што Румун чисто са радошћу предусрета смрт. Смрћу се он ослобођава свију мука овога живота, с њом престаје свака одговорност његова за ово или за оно, престаје грижа савести, кајање, страх, не-

воља, брига за опстанак, свака бољетица. Он сматра, да ће по смрти получити слободу, мир.

Ово осећање оживљава и та мисао, што Румуни тврдо држе, да се у гробу продужује земни живот, за то су њихове помање, за то се ките гробови, остављају јела и пића, као и да му и после смрти угоде. За ту мисао говори и то, што мртвацу дају наруџбине, молбе и поздраве, снабдевајући га новцем и оружјем.

Као да у њима живи идеја Индијанаца, који не познају смрти, но држе, да њихова душа прелази из тела у тело, са звезде на звезду; од бога к богу. Он сматра смрт изменом, претварањем, за њих је непојмљиво, да живот, који је сила, што непрекидно даје, може смрћу ограничена бити, или да у овом бесконачном ланцу у васељени, у ком се један колут за други везује, да се један колут може тако откинути од другога, те пропасти у неко вечно „ништа.“

Сахрањивање. Гледао сам сахрањивање одраслог младића, који је на њиховој седељци дугачким ножем кроз груди прободен, на месту остао мртав.

Обучен у своје најлепше хаљине, са ножем и малом пушком за појасом, лежаше у сандуку обложен цвећем и воћем. Чело главе му стајаше млада, са жилама ишчупана шљива, накићена ручницима, рупцима, тракама, шареном вуницом и разним цвећем. Четири младића узјахали коње. Један од њих узме шљиву и пође напред на коњу; за њим пође пратња; на воловским колима вожаше се отворен сандук с мртвацем, окружен одраслим девојкама са расплетеним косама. У општу кукњаву помеша се и глас од гајада и пуцањ из малих пушака, јер три младића коњаника јурили су на коњима напред у извесном размаку, па враћајући се опет натраг, јурећи, повремено избацују своје пушке. Пред сандуком ићаше и нека жена, која просипаше мекиње.

Стигавши на гробље, једна од жена спустила се у гроб, па кецељом својом као да је чистила стране гроба с десна на лево, трипут обишавши гроб. То се чини, да мртвац буде задовољан својим чистим станом, да не би имао узрока повампирити се. Пошто се гроб затрпа, отац самртников обдари девојке новцем, које се са момцима ухвате у коло и до некле играју оро.

Румуни стојећи на врло ниском ступњу образованости одани су празноверици више но икоји народ. Страх од повампирења укоренио се у сва срца; за то мртваца бабе најсмотреније чувају, да га не би човек или животиња прекорачила; у том случају мора се истим путем враћати.

Нек ми је допуштено мало опширније описати њихова гатања и празноверице, које се чине са мртвацем кад издахне.

Кад човек умре исече се платно од тежине, које мора бити четвороугално, њиме се покрије мртвац. Платно мора бити од две поле и у среди сашивено. На њему је извезен крст од двобојне вунице, обично црвене и плаве боје. Платно о коме је реч, за то је од две поле, што представља крила или моћ мртваца, да се избави из какве беде; то се овако рачуна. Душа мртваца полази к Богу, па је можно, да ће у путу наћи на препоне, на какво опасно место; тад јој требају крила да излети и избави се из опасности. С тога постара жена, која платно кроји, најпре мора метанија чинити. Направи се једна узица од конопље. Док се она гради стара жена метанише. Кад је узица готова, вежу се мртвацу ноге и то преко половине стопале; направи се мали крст од оне воштане свеће, коју је у руци самртник при умирању држао. Насред крста меће се ситна сребрна пара, а то се све чини за то, што се рачуна, да ће он живети на оном свету, па му треба средства за живот.

Гроб представља коња, сандук самар, она узица, што су му ноге везане, узду, а крст од воска, оружје.

Начине се од чистог брашна девет колачића, са рупама у средини. Одсеку се девет парчади кучињавог платна од једне педи ширине и дужине; у свако платно увије се по једна воштана свећа, и то се гробарима даје у име уздарја. Број девет узима се прво за то, да не буде парни број, а друго девет мора бити за то, што толико износи број оних, за које се месе. Први колач са свећом и платном меси се за сунце, други за месец, трећи за Мајку божју, четврти за Господа, пети за св. Јована Крститеља, шести за св. Литургију, седми за св. Аранђела, осми за св. Крст, девети за 40 Мученика.

Запевка и нарицање за мртвацем. Од оног часа чим самртник издахне, па док свештеник не дође да га опоје, жене на овај начин запевају: Устај брале. устај стриче и т. д. по вези у којој стоје према мртвацу, а и према годинама његовим. Ово запевање до доласка свештеника рачуна се код Румуна, да је у свом праву и у дужности. Кад свештеник дође, и отпочне опело, онда запевка најмљених покајница не вреди с тога, што Румуни рачунају, да је до доласка свештеника мртвац био њихов, а после доласка постаје он својина свештеникова.

За време опела покајнице не кукају, но чине сроднице покојникове. Ако кука мати за својим сином кажу: „Смеје се Бог“ „Крава риче за својим телетом.“ Ако жена за мужем кука, још се већма Бог смеје, јер каже: „риче крава за биком,“ ну ако сестра за братом јадикује онда и Бог плаче и од жалости испусти чашу из руке.

Док мртвац још у кући лежи, пободе се поред његове главе вретено; то се чини за то, да се мртвац не би повампирио, што они Моројом означују и да би се вазда око свога гроба врзао, као што се жица око вре-

тена врзе. Узица од непране црне вуне служи за меру, којом се мртвац од темена до пете измери, па се после окачи споља о кућну стреху, и то за то, да не би кућевна срећа отишла са мртвацем у гроб; особито ако је дотични човек био добар домаћин. Ово се исто чини са клипком кукуруза, и неком количином соли. Узме се клипак кукуруза и провуче се кроз десни рукав мртвачеве кошуље, па се после чува док време не дође, да се посеје, јер се држи да су така зрна врло плодна. Узме се парче соли и опет се то исто чини и накрми се стока. За то, ако је мртвац имао срећу у одгајању стоке, да се не би с њиме сахранила.

Сандук је прост рукотвор суседа и сродника, без дна и правилног поклопца. Поред сандука мора се одмах и нова столица направити, на коју се смести карлица пуна воде. У карлицу је углављена така цев, кроз коју вода отиче у капљицама. Тако мора капати вода за све време ручка или вечере по сахрањивању. Кад се гости дигну, свако седиште попрска се водом из чабрице, а остатак се сручи усред места, где је софра.

Кад се мртвац из куће понесе, разбије се јаје чело његове главе, а сви укућани ухвате десном руком за сандук са оне стране, где је глава самртникова и вуку сандук на поље говорећи „се ће тарацем кој пећине, а се путрац теј пеној.“ Кад се већ мртвац из куће изнесе сви се укућани врате у кућу, затворе врата, и метну што у кључаницу, а то за то, да би му се затворио пут повратку. Тиме се завршује радња са мртвацем, док је још у кући.

Колико се год пута прелази са мртвацем преко неке воде до гроба, све се кади тамјаном. Кад се пратња приближи гробљу, онда покајнице наричу: „Скала ујка, скала! јака ње пропијарем лонга каса ријеша, ши неагра аста нопће се дорми, фар ђе фок, фар ђе лумина, ши сингур, фар ђе дор, ши фар ђе мила.“ („Устај ујко, устај! приближујемо се усам-

љеној кући рђјешиној, у тами спаваћеш ове ноћи, без огња и светлости, усамљен без бела и милости.)“

Кад се самртник у гробље донесе, стави се до гроба и ту, ако има ко од његових сродника, који је раније сарањен, онда од сродница жене кукају, пређу на гроб ранијег сахрањеног и кукају зовући га по старешинству: „фраће се порц неаста не унђе мерџ ту, нума пе друмуа ал ђирепт ну ла алстрахт, ка јел акума а венит, ши њима шул кункошће, ши сел дуч унзес ушеле ђешкиса, факли јен а принса меселе ал ћинса.“ „Брате, поведи новопристелог, и води га твојим путем; држ' се правог пута, а не странпутице, јер који сад долази, никог не познаје. Поведи га, где су врата отворена, где су запаљене буктиње и где је софра прострта.“

Док је мртвац још поред гроба, дође нека постара жена, додаје мртвацу у руке свећу са по једном китом цвећа, говорећи му, да однесе свећу и цвеће умрлим, сродницима и осталим из околине. Таке се свеће шиљу стотинама. Даје после свећу и колач мртвацу, и то чини у том случају, ако је ко из оног села и од сродника на један дан пре умрьо. Овај, коме се свећа и колач даје са аманетом, да му овај други, што се сад сахрањује, у руке преда, то чини за то, што рачунају, да онај што је пре једног дана умрьо, још није примљен где треба, и стоји још на страни између мртвих и живих, и гледа, да ли ће се ко од његових сродника за њега побринути; па кад му овај колач и свећу преда, он иде на небо, а овај што му је свећу дао, остаје на стражи.

Радња са црталом. Кад се мртвац сахрани, и пратња се разиђе, она женска која је мртвацу свеће и киту цвећа давала, узме цртало из плуга и почне с лева на десно опкољавати гроб, говорећи: „Јуначе, (назове га именом) био ти добар или рђав, ја сам те опколила и образ-

дила гвожђем, од сунца и месеца, сродника, пријатеља и целог света.“ Ово чини трипут. Тако га исто кучином опколи, градећи круг у наоколо. Узме ону свећу што је мртвац у руци држао, кад се са животом растављао и запали од крстаче кучину, те тако она у кругу сва изгори. За то време ће говорити: „Јуначе, (име) био добар или рђав, ја сам те гвожђем опколила, твоје путове искварила; црталом образдила и кучином у наоколо опалила.“ И ове се речи трипут понављају.

Кад је све извршено, онда она жена узме неку кебу — стару бритву — и направи од глога три кочића, па их тим ножем зашиљи, и то са врхом окренутим к земљи; узме и мало ситне соли у крупицу. Први кочић побије на гробу, где је чело мртвачево. Други у средини према срцу, трећи према ногама. Поред сваког кочића метне мало ситне соли, говорећи: „Јуначе, био добар или рђав, ја сам те гвожђем опколила и образдила, границу поставила и кучином опалила, ту да живиш, и да се окрећеш у обележеном кругу до пола ноћи, док заспи дете уза своју мајку, теле уза краву, ждребе уза кобилу, јагње уза овцу и прасе уза крмачу. Од пола ноћи, ако ти се месо прохте нож сам ти оставила, ражањ дала, и со спремила. Ножем сеци од овога меса одакле ти је најслађе, рибе имаш на расположењу од главе до пете; одакле ти је најмилије оданде сеци. Сољу соли, на ражањ мећи, да се гостиш, да се храниш и да се веселиш, ну само у твом гробу. Од пола ноћи доћи ће вук са вучићима. Вук нека ти буде отац, вучица мати; с њима да се састанеш, с њима се разговарај; од њих гини, они нека те прождеру.“

У разним селима где Румуни, мање више изумиру, ови се обичаји, према продирању светлости ума и образовања губе; ну ипак и ту се коље кокошка и са њеном крвљу се попрска мртвац. Са крвавом главом праве се крстови

по сандуку и на вратима. Над главом мртваца сломи се врг; са метлом се нешто за вратима мрља и ради; а средства противу повампирења ограничавају се, што се намаже коса растопљеном смолом, што се мртвацу даје по који новац, и што се са мртвацем сахрањује неко црно пиле или кокошка; она треба да замени из породице неког члана, који још има да умре. Мушки чланови породице па и суседи за време седам до четрдесет дана иду гологлави у знак жалости за мртвацем. Од овог обичаја неће га одвратити ни највећа сунчана жега ни најжешћа цича зиме. Поред тога пустиће браду. Женске изјављују своју жалост тиме, што се одреку сваког кићења, што занемарују своје тело, једва се у 20 дана чешљају, а чапцу не мењају за читаву годину дана кад већ добије изглед угарављеног лонца.

Отац неће своје прво умрло дете жалити, јер се вели: да ће му се будућа деца боље одржати.

Крст на гробу, ако је мушко, изгледа на врху као чалмом обмотана глава, а на врху главе утврђена су од дрвета направљена три ножића. Код женске на врху крста утврђује се дашчица налик на капу — чапцу.

Помања. Румуни особито поштују и жале своје мртваце. Ни један се народ тако често не занима спомeном упокојених као они. Поред уобичајеног одласка на гробље, готово се за целу годину сваке суботе, а и других дана поста, иде на гробље. Редак је скуп, или и друга каква светковина, а да се у њу не помеша и помана, била то слава, био Ђурђев дан, Привела, или друга каква светковина. Љубав к умрломе желела би, да у иструлим остацима нађе неки траг живота. На његовом гробу се моли плаче, и говори, као да су вреле сузе, топле речи, и очајно кукање кадро пробудити неке осећаје у давно умрломе.

У очи дана кад се одреди помана, најмљена девојка носи у 50—100 кућа тестију или у другом суду воде;

после пође на реку и из реке захвати воду чашом. Крај обале, на сухом месту, простре крпу, на коју ће просути 40 чаша воде. По свршетку тога, узме се штапић, који се преломи, метне се на њега залепљена свећа, па се то веже у клупче кучине, и пушта се низ воду.

Из куће узеће жена дренов штап и позвати к извору или чесми девојку, која носи воду и која је за свако ведро морала по један каменчак спустити у извор или кладенац.

О годишњој помани жена трипут пита девојку сведочиш ли? Сведочиш т. ј. да је Трајлу или Јанку по правилу дата помана. За време питања мућка по води, па ће штап пустити низ воду са речима: да се и овај штап шиље њему, да би своју помању сачувао у одбрани од иноплеменика, који такове немају. За све то време нико не сме захватити воде са чесме, извора или кладенца.

Код куће се скупи родбина и суседи. Простре се сено или ново платно. На њему стоји софра, струком кукуруза црвене паприке или босиљком накићена. По себи се разуме да без извесног броја запаљених свећа не може бити. Обично се коље јагње или овца. У очишћену кожу метне се плећка коју газдарица пружи преко софре једном суседу или сроднику, који све то однесе. Домаћица ће комад хлеба умакати у сва јела, која се доносе на софру, и то у јанију, кисео купус, и њихово најдрагоценије јело, зготовљено од црева са пшеничним брашном; и кад она то поједе, онда се започне вечера, пошто напитком ракије или вина призове своје госте. Од значаја је, да се на сто наједанпут сме уносити само по једна чинија и сва се јела морају потрошити.

Кроза све време вечере девојка стоји крај софре са штапом у руци, који је вуном накићен. По свршетку вечере даду се две буклије и две свеће онима, који седе у зачељу, те ови започињу напијати са свећом у руци а са

речима: „бог да прости“ и примају свећу и буклију један с леве један с десне стране редом, док се сви не послуже; а поменута девојка примиће буклију и свеће. С тим се свршује за њих тако штована светковина, јер је за њих ужасна увреда дирнути им у помању.

Сарандар. Овим именом се назива помања, која се живима даје. Или ће дати један за себе, или више њих у друштву. У првом случају по што се софра застре, остане празна једна трећина, која је живо-мртвом намењена. У таком се случају позове свештеник, а дотични легне под сто, те се тако чита молитва као над мртвацем. То се чини из смотрености, јер се Румун боји, да у случају његове смрти, могу наступити таке околности, које га могу лишити помање и тад му не би душа угледала раја.

И ту се меси колач, забоду се запаљене свеће, и покрај свећа стоји учвршћено дрвце са крпицом као заставица. Ово последње има то значење, да крпче представља рубац, којим се мртвацу ваља бранити од муха. За све време ове светковине не сме се Циганин приближити, јер се лако може товаром батина усрећити. Налик на то је тако звани

Привег. На велике покладе ће неки од грађана, коме је мио члан породице скоро или те године преминуо наложити велику ватру, од тројих или четворих кола сухих дрва. Крај ватре скупе се људи и младеж. Док се старији вином или више ракијом занимају, искапљујући чашу по чашу у спомен мртваца; за то време младеж у веселом ору окружава ватру. Ако се случајно нико не нађе, ко би привег приредио, момци ће из сваке куће узети по цепаницу и тако запалити ватру за свој рачун.

Тако да наведем обичај православља:

Ђурђева дне, који се поред своје особености, свршује са помањом. На Ђурђев дан се умеси округли колач

кроз који се морају први пут овце мусти. Узме се чисто ведро окружено венцем; на њега се метне прстенаста погача, и кроз њу се од сваке овце прве капи помузу. Кад се овце тако обреде, онда два детета на прагу трљака преломе колач тако, да један комад с једним дететом мора ван, а други комад с другим стајати у трљаку. Венац се пусти низ воду на првом потоку или реци. Од млека узме се колико је нужно, те се направи качамак, од кога се по која честица удроби у паницу с млеком. Оваке се панице с млеком разашиљу у име помане, па тек после те церемоније почну уживати млеко те године.

Жој верж. „Биљним четвртком“ зову четвртак, пред велику недељу. Тад девојке у друштву с момцима иду у планине, да траже лековите биљке. Тада полежу младићи на земљу а девојке ће их прекорачити покривајући их својим зубуном љубећи се и играјући се са момцима. То се чини наизменце док све девојке редом не помилују и не изљубе све момке.

Мутκалео. У други уторник после Васкрса, скупиће се девојке близу неке реке у селу, или око села. Свака девојка носи по једно шарено јаје, које за ту цел још од Ускрса сачува своме момку. Сад ће момак девојку око врбе вијати, да јој отме јаје, и то се продужава до извршеног задатка. По том девојка вија момка, докле га не улови и јаје не поврати. То се тако редом чини од стране девојака и момака у више пута, па кад се тако насите играња, сваки ће момак отпратити девојку њеној кући.

Том приликом надевају девојке себи разна имена, остављајући своје право крштено име, послужиће се међу собом новим именом.

Жој маре. На велики четвртак уобичајено је, да изјутра пред сваком кућом морају ватре горети и то у непарном броју 1, 3, 5 и т. д. Поред обичног горива меће,

се на ватру и осушени бурјан, који је прав и није струком својим земљу додирнуо. То се такође чини у име помање.

На Ускрс — Пашће — имају Румуни свој особити обичај. Цела породица обучена у најбољим хаљинама опкружаваће редом по једног члана, који пред кућом на зеленој трави стоји, држећи у левој руци паницу, у којој има рујна вина, надробљеног хлеба и цвета од дрена. Стојећи према сунцу трипут се прекрсти и кусне једанпут од садржине из панице; тад ће се окренути око себе и опет према сунцу, трипут се прекрстити и опет куснути. Ово се трипут понавља. Тад га други члан замени. На зелену траву полаже се велика важност, јер у случају њеног недостатка пред кућом, копаће се травом обрасли слој земље, ма она у каквој даљини била, и донеће се пред кућу за горе поменути смер.

Начин живота. Да би се начин живота у Румуна могао тачније одредити, потребно је да се с њима, њиховом кућом и храном упознамо.

Румуни су у опште средњег стаса, више високи, крепког телесног састава, са добро развијеним костуром и чврстим мишићима; више су смеђи но црномањасти; плави људи у њих доста су ретки.

Између жена находи их се доста са правилним цртама које би се могле испоредити са старим римским лепотицама. Особито мора сваком посматрачу у очи пасти, што Румунке имају мале руке, а ноге су им, у опште, мале, табани обли као да су вечито високе потпетице носиле — са правилно развијеним листовима. Доиста је за чудо откуда та аристократска својства ногу, код ових планинаца, код којих би требало, да се са вечитим пешачењем и пентрањем по планинама, ноге сразмерно још развијају. Додајте још лепоту здравих зуба, са правилно стројеним носом, устима

и очима, које су пуне ватре и живости, па нам ето типа старих Римљана.

Али на жалост код њих лепота неисказано брзо вене; чим два трипут роди, постаје правом бабом. По што је и код њих обичај, да младићи много старије девојке узимају за жене, што ваљада и служи као повод, да мужеви у најлепшој мушкој снази, траже код млађих девојака да задовоље своје страсти.

Поред стања душевне образованости, на друштвени живот јаког утицаја има начин живота. До њега стоји имућност, сиромаштво, развратност и злочини. Из ових се рађају друштвене и телесне болести.

Ако је кућа углед образованости, чинилац друштвеног, и управник здравствених односаја, онда су куће Румуна рђав доказ против ступња њихове цивилизације.

Цивилизација у кући иште извесан степен угодности, са напредовањем образовања, у човеку се буде жеље да набави погодбе за душевно и телесно задовољство: ово постаје узрок нових потреба, али и одвратности од оног, што му вређа задовољство, па ће се и трудити да га уклони. Така кућа, која у себи садржи погодбе таког задовољења, биће мета тежње њеног господара, а уједно и показач оних погодаба, које су својство образованог друштва.

Кад бацимо поглед на развиће људске образованости видећемо да су станови били верни показивачи ступња човечијег развитка, у ком се који народ находио. Од прастарог човека, који се рупом у земљи — пећином задовољио, па до огромних зграда Вавилонаца, видимо да у становима угодност и уметност корачају заједно са образовањем.

Погледајмо на кућу наших простих Румуна у XIX столећу! Она је махом од дрвета склопљена, праве брвнаре. У подизању исте не обзире се Румун на пад и правац поднебља. Односно простора одвећ су мале према броју че-

љади, која у њој живи, а и без светлости је. Кужни ваздух у њој увеличава се још нагомилавањем животињских и биљних честица, које се у врећу находе и које прелазе у трулеж, а које су за зимовину у ту кућицу стрпане, јер се у недостатку подрума и комора, ту чувају. Често се овај просторчић још и са неким домаћим животињама дели, које испарењем и изметима својим не причињавају ни мало чиста ваздуха. Према оваким околностима, да ли је чудо, кад неке епидемије у грозном сразмеру косе своје жртве из њихових редова? Да ли је чудо, што морал код њих стоји на тако лабавом темељу, кад се радозналом дечијем уху отвора широко поље да се упозна са свачим, па и таким злочинима и преступима, које осуђује и породична светиња и морал људства! —

Кад разберемо, да је ваздух у коме човек живи, знатнији чинилац здравља, него што је храна и пиће; Румуни су за свој опстанак једино томе дужни, што они више бораве по пољу и по планинама, но у својим становима. — Код оних, који су околностима упућени на пребивање у својим кућама, довољно се види утецај од недостатака чиста и здрава ваздуха, јер им је кожа увела, а боја је жуто-бледа, особито у деце. Под им је у кући земља, а поред тога не пази се ни на то, да се бар вечита влага избегава. У недостатку прозора ветрење замењује само отварање собних врата, које у кухину воде, а отуда опет продире дим и нечист ваздух у собу. Квар ваздуха још већма потпомаже годинама нагомилана множина ђубрета око куће, коме би — у добри час — место много боље било на изнуреним њивама. —

Поглавита храна Румунима је њихова мамаљуга — качамак — смеса кукурузног брашна, које се у бољем случају са додатком масти или сланине готови у доста укусно јело. Квасни хлеб познат им је само из крчме; погача је у обичном

животу ретко виђена ствар. Колачи су о слави и о поманама једина дика столу.

Месо употребљава се само као печење, било то јагње, прасе или перната живина. Чорбу Румунка ретко прави, а за јуху — супу и не зна. Зеље им се ограничава на боранију и купус.

Празноверице у болестима. Да би се болести опростили, особито за време неке веће редње, тражи се спас у тако званој:

Мути. Скупе се сеоски младићи и млади људи, отиду у гробље, ту се поскидају, сви наги, голи, па наоружани батинама, звонцетом, дрвеним чекићима пођу у село, оставивши два до три од најсмелијих момака на гробљу ради чувања њихових свучених хаљина. Стигавши тако у село, својим ће оружјем у сваки плот, капију и зграду лупнути, мрмљајући при сваком ударцу „Хм.“ Може се мислити какав је последак оваког ноћног узнемирења, особито како је онима, који за „муту“ нису чули. Лавеж паса увећава гунгулу, али ни у том случају, кад би који од смелијих паса хтео лист неког голог јунака да опроба, он не сме јаукнути, или изустити други глас осим „Хм.“ Овим се начином истерује редња из села, да чувари хаљина по гробљу тад обично „нешто“ виђају! — Овај обичај готово са свим ишчезава.

Други начин истребљивања редње стоји у помањи, која се даје редњи. У том случају скупиће се жене на раскршћу ван села; ту ће насред пута или друма положити своје колаче, који су снабдевени свећама, и тако оставити их птицама или псима, ако се случајно који трезвенији не нађе, који, напунивши своју торбу колачима употреби их или за себе или за своју живину.

У неким местима се употребљава „кратка кошуља.“ Скупе се једне ноћи 7—9 баба, скину се голе, са распле-

теним косама, и започну свој рад. За једну ноћ мора се испрести, основати, откати, скројити и сашити кратка кошуља, која је тог чудноватог својства, да провлачећи се кроз њу бива сачуван од сваке заразе, која прети, била то чума, колера, срдобоља, природне богиње, или ма каква друга болест. Наравно, да се за то свакад по нешто прилаже у корист бабама, које су таким трудом стале на пут ширењу таке опасне болести. —

Бајање је у свима болестима обична ствар, ну то је строго сачувана тајна чувених бајалица, којима се из далека прибегава, као светом храму. Између многих навешћу да се нероткиња мора напити воде из ципеле с десне ноге њеног мужа, ако је рада да свог мужа обрадује жељеним чедом.

Кад породиљу јако узнемирују болови, она мора лизнути крупицу соли, која је скривена под прагом и коју свештеник ваља да прекорачи, кад на богојављење проноси свету воду кроз село.

Кад која млада не жели одмах да роди, средство је за то, да, док се венчава, броји листове од књиге из које свештеник на венчању чита. При сваком превртању листа мора у мисли наговестити, да за толико и толико времена неће да роди.

Особити је начин, којим истражују крадљивца или паликућу свога имања. Нађу се две још недозреле девојке. Једна од њих мора се обућм у хаљине неке младе, у којима се венчала, са целим накитом па и самим огледалом; узме се од свештеника бакрач, у ком водицу проноси, па ће овај на струку босиљка носити импровизирана млада; друга гола девојка умочиће младино огледало у котлић и под водом у огледалцету се покажу крадљивци, убице, и паликуће.

Чукавцу се приписује ванредна моћ, да кад би га нека жена лишила чмара, и у виду неког јела своме мужу пружила, он би према њеним махнама, — као чукавац — окрећући главу постао слеп.

Стана, Станојка, Стојка обична су имена женске деце. Надевају се за то, да би се деца задржала, застала родитељима, а не као што се у опште мисли, — да мати престане рађати! —

Кад коме умре прво дете, отац са матером мора трипут обићи кућу, с десна па лево, и затворити се у кући, а не би смео отпратити у гробље своје дете.

Ни сама природа у својим појавама, није се могла отети од врачбина Румуна. Дуготрајна киша уклања се тиме, кад се жива мачка закопа; али јој најпре морају концем зашити очи и уста; — а недостатак кише приписује се врачању ћирамиџија, који употребљавају мађије, да небо буде све ведро, да им киша не спречава и не квари израду. Тако у селу Кривељу пре неких година у мало што један не паде као жртва празноверице. Већ су га били спопали да извуче злоставу занесених људи, да га после нису разборитији спасли. Кривица му је била што је за свој рад скупљао говеђу балегу по путовима и пољима, а злобне бабе беху познале, да је он заклао псето; од коже његове направио тулум; изјутра покупио сву росу, везао је у тулум и закопао под своју пећ, па тиме спречио пад кише. За то навали на њега светина, да раздреши тулум и да киши отвори слободан пут, али му и попрети, да по мало пушта, да не би проузроковао провалу облака и поплаву.

Тешке облаке и град растерују пуцњавом из пушака.

Читава би се књига могла напунити оваквим заблудама, које у необразованој души ствара празноверица. Питање је, има ли начина и средстава, да се стане на пут овом злу, које понижава човека! Једино је средство овоме

наука и образовање, јер екзатној науци и разуму мора уступити тама и празноверица. Поред сваког сумњичења и покушавања једна је само ствар непоколебива, а то је: да је ум, који светом управља једина стварна истина! —

Принуђен сам још додатнћи се таког предмета, који дубоко засеца у народни и веровни обичај.

Позната црта, како српских тако и румунских становника овог округа јесте оданост и верност својој православној цркви. Али кад се у обредима црквеним находе моменти, који су у лекарском погледу за народ убитачни, држим, да је сваком свесном човеку задатак, да против таких датом приликом војује. Ограђујем се противу мисли, да живим под утецајем веровне нетрпељивости. Штујем веру сваког поједином човека, у којој он находи свој душевни мир. Само један услов познајем, који у веровном закону не сме недостајати, јер га за темељ вере сматрам, а то је: љубав к ближњему, у најширем, најплеменитијем и најистинитијем смислу те речи.

Што сам науман говорити извире из наведеног осећања, а то нек ми служи као извина, ако би гдегод нашао на супротно убеђење.

Целивање у нашој цркви, игра врло важну улогу. Да прећутим целивање мртваца, само ћу споменути целивање крста и иконе. Кад помислим какве се усне приљубе крсту и икони, остављајући за собом отров, који онај што следује са својим уснама прима у себе, са свете иконе као дар, за своју побожност и тако га незнано у себе пресади.

Ко је пажљиво мотрио на боју иконе на оном месту, где се усне иконе дотакну, морао је приметити угаравлени слој, који је остао иза уста, која су га целивала.

Као лекар небројено пута имадох прилику сукобити се са болесницима, где ме је млађано доба му морало убедити,

да је зараза морала пренесена, пресађена бити на овај или на сличан начин.

Треба ли да споменем љубљење после венчања, на славама. крштењу, и бог те пита у којим небројеним приликама. Да се тим путем заразе шире, нико ми неће одрећи ма да морам признати, да и други у народу укорењени обичаји служе као ваљан повод за распростирање грозних болести; међу ове бројим и употребу чутуре, шулета, једне исте чаше и ожице.

Дечица се једном истом кашичицом причешћују; једном се ожицом служи кољиво; из једне се чаше пије за душу. Да ли се и овом приликом не преноси зараза? Без сумње; јер небројено пута долажаху к мени болесници са одвећ сумњивим ранама по устима, који ме најсвечаније увераваху, да болест на њима не може бити последак заразе од сумњиве обљубе.

Да је отпре уобичајени чибук служио носиоцем заразе, без икакве је сумње. Употреба цигара у том погледу благодетан је пропалазак.

* * *

Од 10-ог Јуна почело је наступати оно раздражено, грозничаво стање, за којим су толики родољуби чезнули, приближавао се час, да се огледа српски јунак са клетим непријатељем, да старе рачуне пречисти, да му риком из силних топова јави, како је дошло време да се укине петстогодишње сверепо господарство над Српством.

Све се више виђају нижег и вишег чина официри, велики број административних чиновника са својим златним огрлицама, убрзава се час овамо час онамо. Час пролази мимо тебе делијска слика неког одличног добровољца, сад друга једна адраповачка са јасним доказом, да ову не зове свети осећај патриотизма на оружје, као ону прву, већ

очајничко бесхлебно стање и уздање у пљачку; ниска себична грамзивост. Какве народности их нема! Ово живо кретање и жубор људства занима тутањ, у виду вештачког потреса. Свет се угомилава и жељено очекује са запада трус, који се приближује. Иде тешка батерија, под њеним теретом ниха се помост (калдрма), а који је камен упорнији тај прсне. Да ли се ова судба спрема непријатељу? Пројђе низ топова, кара са својим официрима и ваљаном војском. Изглед показује, да ће се храбро борити и Турету испраћати громовите „селаме."

12-ог Јуна уз веселу трубу скупља се батаљон по батаљон, заузимајући равницу испод Краљевице тако звано сајмиште („Вашариште"), где је сва војска у околу распорeђена. У Зајечару се живо обучавају болничари, уређују болнице, прикупљају лекарске спаге. Поред начелника санитета, мајора Др. Стевана Недока, приспели су санитетски капетан Др. Јулије Пенк и Др. Јован Данић; последњи као шеф пољске болнице. Ту је Др. Папакостопуло са београдском и Др. Милан Младеновић и Илија Јовановић браничевском бригадом. Спрема са свију страна за озбиљне догађаје, који ће да наступе.

17-ог Јуна подигнута је на сајмишту трибина. Небројене тробојнице поносито се лепршају као накит зграде, са девизом: „овај знак носи победу." Сва се војска упарадила око трибине на којој чинодејствује владика неготински г. Евгеније са многобројним свештенством. Освештавају се заставе, заклињу се заставници, да ће заставу на победу носити и до последње је капи крви бранити. Заклетву су полагали батаљони један за другим, најпосле ескадрон. Са одушевљеним усклицима поздрављаху војници први пут добивене заставе. Најпре је његово преосвештенство говорило беседу, по том пуковник Лешјанин. Беседа обојице односила се на смер, коме је претходница

ова свечаност. Позиваху се војници, као и сваки Србин, на верност владару, на љубав к отаџбини, на пожртвовање како моралне, тако и физичке снаге, да би српски народ могао под руководством свога владара приступити извршењу своје мисије. Да се поново у победоносној походи понесу српске заставе на она места, где су се негда Душанове славно виле, с том разликом, што се под закриљем ових застава носи једноверној и једнородној браћи ослобођење од ропства, уживање и права слободна човека, живот иза петстолетне политичне и религиозне смрти.

Ну као да је судба хтела да утврди свечаност првом проливеном човечијом крвљу. И сред редова пуче пушка, поремети се фронт, и зачуше се гласови за лекарску помоћ. Неки редов из Грлишта несмотреношћу својом окине пушку, а метак му однесе на руци четврти прст. Одјурим и превијем првог рањеника од оног великог низа, који имаде следовати.

19-ог Јуна општа узрујаност. Породице се махом иселиле. Мајор Пера Топаловић и официр Шпенглер, у мало што не беху заробљени приликом рекогносцирања, јер их је неки Бугарин, управо Турцима на сусрет водио, који су код Рајковог сухата прешли били границу.

21. Јуна. Друмови су пуни породица које беже из Вел. Извора. Прошле ноћи после крваве борбе заузет је Вел. Извор; браниле га три чете! Који су се спасли причају с каквим јунаштвом су се наши борили против двадесето-бројног непријатеља. За овдашњег зидара Едварда Гроса тврде, да је кундаком помлатио једно једанаест Турака, докле га најпосле бајонетом не прободоше. У боју први је рањен Стојан Петровић из Рготине.

Пошто је само артилеријска борба била између наших батерија код Алапина, управо винограда Николе Пантелића из Костоца, где се др. Дашић находио, то смо ја

и др. Ленк узалудно тумарали. Дими се Вел. Извор дуж целе доље, у којој се налази; до крајњих јужних кућа простире се пламен и густ дим. Доведено је неколико бегунаца. Јављају за велику и добро наоружану турску силу. Именују погинуле, међу осталима и честитог зајечарског грађанина Перу обућара.

30. Јуна. По наредби кренуо сам се у 1½ час ноћи у Грљан, где ће у школи бити завојиште. Моју болничарску чету дочекао сам код колнице. На скоро чујем топот коња и познат глас мајора Хорстига, коме би поверена судба данашње битке, као управнику и извршиоцу ратног плана, по коме се има прва погрешка исправити, да се Турчин истера из Извора и отера иза српске границе.

Ту се са Ђергом Лилићем из Извора подуже разговарао, а ја пођем у Грљан. Ту нађем Илију Јовановића и Милана Младеновића, докторе. Кад су пошле трупе, одвојим довољан број болничара, на батаљон по осам људи са десетарем, и оба лекара пошљем за трупама. Сунце се тек рађа, а ето, пуковника Лешјанина са читавом својом пратњом, мајором Топаловићем, капетаном Франасовићем и другима, иду са инспекције трупа чак од Вратарнице.

Чују се топови, чује се прасак пушака, али далеко од нас, према Зајечару. Близу 11. часова, нема рањеника. Пошљем докторе, да на колима обиђу предео борбе. Тек ето првог рањеника Ргоћанина, погођен у леву мишицу. Чисто се отимам, да жртви за ослобођење и независност, покажем своје штовање и топло учешће, чисто би га загрлио, да му олакшам бол. Рана је била у продирању лака, без прелома кости. Упутим га по жељи у зајечарску болницу. Почињу рањеници да учестављу, а ја сам са неколико мојих болничара браничевачке бригаде. Де, де, превиј рану, вади куршуме, заустављај крв, обнови везе, товари на кола, па шаљи у Зајечар! Не имајући ни-

сара, грљански учитељ Коста, син Живана Петровића, који је богослов, би импровизиран за писара, те једва стиже да прибележи имена рањених. Попео се број на 300. Напрезањем мојим и штованих другова, изађе нам за руком, да у неко доба ноћи отпратимо и последњег рањеника у зајечарску пољску болницу.

Имам да споменем да је грљанска школа била уређена за завојиште тако, да осим сламе по поду, друге припреме није било. Не могу пропустити а да не споменем породицу учитељеву. Са највећим поштовањем трудио се младић услужношћу својом, да притече рањеницима у помоћ, а тако исто и учитељка, нудила је рањенике пићем и погачом.

5. Јула. Од последње битке до данас био је буран живот у Зајечару. Добровољачке чете беху наоружане и испраћене; међу странцима одликовала се лепа мушка слика Руса Киријева, који је наименован за вођу добровољаца. Ту је и мој стари познаник Иља Цека, и многи други. Ну од свију нада српске славе и будућности Чернајев, који ми је гост, јер су га код мене настанили. Прошле ноћи стигоше три депеше и две бејаху ноћу отправљене. Данас је пошао за Кнежевац али његово место у стану замени црногорски војвода Маша Врбица са својим секретаром Стијепом..... али и он, по што је само преноћио, пође пред вече пут Кнежевца. — Ври, жубор је, тумара се, види се да предстоје озбиљнији догађаји, али још нема извесности. Тек у неко доба стиже налог да се рано опет нађем са мојом четом у Грљану.

7. Јула. Једва одахнух душом. Тог врелог дана! што га јуче имадосмо, близу 500 рањеника! Имао сам веће друштво, докторе: Стејића, Петровића, Попса, осим оних при првој битци. Раније долажаху рањеници, али опет први Србин Ргоћанин. Ну највише ме је дарнуо долазак

мајора Топаловића, који се са везаном главом, блед, колебајући се мени приближио. На питање где је рањен? одговори ми гранатом „у главу“. Скинем завој и уверим се малим прстом, да поред знатне ране са цепаним ивицама, кост лубање није повређена. Свршим привијање и упутим га у Зајечар.

Пред вече добијем налог да један одељак болничара пошљем у Вратарницу, где су лекари одређени. Пред мрак се смањивао број рањеника, те оставивши два лекара са болничарима, са др. Стејићем, упутим се у Зајечар, да бисмо у помоћи били др. Данићу и Ленку, али у тај мах дође од команданта налог, да се одмах вратимо у Грљан!

Грозно је било гледати велики број рањеника, који у пространом болничком дворишту лежаху и чучаху чекајући ред привијања и смештања у постеље. Ту јаук и лелек, ту стењање, псовка и проклињање непријатеља, а мање рањени доскочкама стишавају своје другове.

Окренемо руду, те у Грљан. Ту до два часа по поноћи натоварисмо неколико још заосталих рањеника, те у јутру пођемо и ми у Зајечар.

Положај завојишта био је доста критичан. Школа од Тимока није даље но 250 корака; од оне стране Тимока не бејаше више војске, а и ова овуд бејаше тако растројена, да ни најмањег реда не видесмо. Да су случајно Турци, ма и са малом силом на нас насрнули, ужасан би се перед створио. Ноћ је била тамна и њихов симбол — месец — био је сакривен, за то и они не смедоше да наставе борбу.

11. Јула. Полазим за Злотску резервну болницу као шеф, где ми је одређено 300 болесника, које рањених, које дисентеричних. Придата ми је опет ваљевска пољска болница. Кућу и све имање остављам на милост и немилост прија-

тељима и непријатељима; кључ предадох Д-ру Ленку а све имање њему у аманет.

13. Јула. Примио сам и уредио болницу. Да нисам син српске земље, ја бих у најцрње црнило проније умочио перо и описао болничка средства, и стање у коме се находила моја војна назови-резервна болница у Злоту. Односно завијања рањеника имао сам доволно прибора, јер је опет уз мене била ваљевска пољска болница, са целим персоналом и Д-ром Холецом, дивно уређена.

Прекрасна злотска школа, две велике крчме и једна општинска зграда биле су претворене у болницу. Од постеље ни трага; прострта слама све је, на ком легалу морају лежати тешко рањени, тифозни и дисентерични. Доиста лабава брижљивост за оне, који пре неки дан живот жртвоваху за одбрану отацбине; но хвала Господу, лето је, врућина је, а моји војници, с малим изузетцима задовољни су, та и код својих кућа нема много боље, и да му се може, не тражи Бог зна каку угодност!

Помоћник ми је Бугарин, неки Ненчов у чину потпоручника, дивно му стоји сабља; руке беле са дугачким ноктима, брижљиво чуване беле манщете на кошуљи, са свим феш младић, но чини ми се слаба ће бити вајда, он је требало да путује и допрати болеснике, а он последњи стиже, одоцнио је спавајући у Сумраковцу! лепа нада за помоћ при вршењу дужности од 300 рањеника и болесника!

18. Јула. 1876. Због неких околности био сам принуђен упутити мога помоћника у Зајечар, надајући се бољој помоћи.

20. Јула. Добих доктората Лазу Илића у помоћ; код овог са свим друго заузеће око болесника, други начин опхођења и неге. Биће ми десна рука, а болесницима и рањеницима пријатељ и узданица.

27. Јула. Синоћ добих од Др. Ленка писаљком нашараних неколико врста, у којима се најхитније позивам у Бању. Дам упрегнути и одјурим тамо. Скамених се, кад видех пуковника Лешјанина са целом пратњом. У неколико речи достави ми се, да је Зајечар напуштен и да ми рањенике и болеснике ваља распустити, а тешко рањене у Бању довести. После поноћи вратим се у Злот; распустим све болеснике, чекајући тражена двадесет четвора кола за превоз тешко рањених. Сав прибор дао сам сместити у цркву. Апотекара, са апотеком, испратио сам у Луково. Болничаре сам задржао на окупу док заостале рањенике не натоварим. Забуна је била неисказана, док сам са болницом у Злоту био. Нико од грађана дотле није страховао, но чувши, да се болница сели наступи страх и ужас; бежао је куд је који могао. Тек око три часа по подне стигоше десетора воловска кола са маленим лесама, као да су хтели креч товарити, а не рањенике. За време чекања десио се комичан случај. На један пут се разнесе глас: иду Турци! ја уздајући се у „женевску конвенцију“ дам једноме храбром болничару, болничарску заставу, да бајаги иде Турцима на сусрет, а остали се сви наоружали острагушама, да се у случају невоље очајнички бранимо и рањенике одбранимо. Ту се Ваљевчани показаше као свакад храбри и неустрашни. Ова неизвесност трајала је до по часа, кад се на једанпут дознало, да је то наша извидница била. Око пет часова би и последњи рањеник у кола стрпан; растанем се од својих ваљаних Ваљевчана, те пођем са својим јадним карваном у Брестовачку бању, у друштву мога помоћника Д-рта Лазе Илића.

Путем смо стизали и претицали бежунаре, који су се сви к Бањи, као некој светој води, упутили били. Пред мрак стигосмо и разместимо рањенике. Ту нађох поред

Др. Ленка још два лекара: Дедица и болесног Перушу Шљивића, који беше пропљувао крв.

Ту сам доцније дознао, да ми је у Зајечару све, што оставих и пропало, лаку поћ библиотеци, апотеци, збиркама, намештају, речју целој имовини! Тако моју двадесетогодишњу тековину прогута рат!

29. Јула. Код некога добровољца нађене су пљачкане ствари у Сумраковцу; међу њима и зимна свилена капа моје старије кћери. То ме убеди, да је и оно пропало, што сам мислио ту спасти, и тако могу рећи, да сам с мојом породицом само голу душу спасао! Ипак велим спаси и усрећи Боже милу домовину, и дај живот и здравља, па ће се опет кубурити!

31. Јула. Јутрос стиже из Злота, управо из збега Лаза Илић докторант, који је био тамо послат, да још на двојим колима донесе болеснички заостали прибор. Прекјуче су га затекли Черкези у селу, и само има да захвали вештом скривању по корову што му оста глава на раменима. Двоја коморџијска кола натоварена болесничким прибором, однели непријатељи, и моја путничка кола из крчме.

3. Августа. По налогу начелника санитета врховне команде, Д-ра Владана Ђорђевића, позивам се брзојавом у Луково са налогом, да ме мајор Недок употреби где будем најпотребнији. Предео између Брестовачке Бање и Лукова од наших је напуштен. Зна се да Черкези облећу напуштена села, као Шарбановац, Сумраковац, Злот, Подгорац. Овде су једног нашег коњаника стигли и посекли. Телеграм је на моју личност; али се не тражим од команданта Лештанина. На моје колебање односно личне безбедности, он слеже раменима и упућује ме преко Црног Врха на опредељење, казујући да не ће да зна за мене, но што ме од њега нико не тражи.

5-ог Августа. Поново се са пратњом тражим у Луково. Сутра полазим па шта Бог да!

7-ог Августа. Јуче при поласку праштао сам се са пријатељима, са мало наде до виђења. Истина уверавао ме је Лешјанин, да у колико му је достављено, нигде нема непријатеља на путу. На срећу полазила је у Луково једна чета пешака бегунаца, праћена једним водом коњаника. Придружим се њима, ослањајући се на добру срећу и судбу; стигох у Злот. Видех изгорелу крчму газда Јовину, бившу моју болницу. У селу где-где по који човек. Причају, шта су Черкези и шта су добровољци урадили. Посечен је поп Анта, и мој пијавичар Цветко. Први у својој кући, а други на мосту. Општинска гвоздена каса лежала је у дворишту обијена, акта и хартије у наоколо. Уђем у двориште крчме Црног Вељка, да видим шта раде моја заостала кола, нигде им нема трага. Клети варвари нађу на тавану сакривену руду и однесу кола. Стигнем у Подгорац, нигде живе душе у крчмама све порушено, поломљено, разбацано; а до крчме с поља велика мрља крви од посеченог механског газде, зајечарског грађанина, Стојана Убеновића, немоћног, од капље дарнутог старца. Ту затеков други вод коњаника, који вођаху формалну хајку на живину. У згради Ђорђа крчмара, цинцарина, била је растурена козетина. Јечам се узимао на јагму, словом пустош у сваком погледу.

Где се одваја пут на Боговиње, растанем се с пратњом јер се тим пречим путем није пролазило на пнтову и сам продужим пут преко Валакоња. У овом селу бејаху неколико Влаха, ну начин којим ме гледаху и сумњив шапат њихов принуди ме, да се што скорије одмакнем од њих. Дођем у Бољевац, варошицу. Нигде живе душе. Одморим коње и разгледам по крчми и дућанима. До варошице нису допрли Турци, али грознијем газдовању не бих се ни од њих надао. Еснаф бакалско-болтаџијски разбацан, прекршен,

сломљен. Тезге поизвртане, једном речју страховит крш и лом у предметима, који нису однети. У крчми Кола Ватковића покрио земљу пасуљ, брашно, мекиње и пшеница. Бурад разбацана; у подруму блато од вина, упадају ноге. Трагови правог варварства, а то су учинили наши. — Чисто са клонулим духом продужим пут и у неко доба ноћи срећно стигнем у Луково.

10. Августа. Од синоћ се креће војска са Калафата к Бољевцу. Сумња се испуни. Имасмо битку на Лубници. По налогу начелника санитета остадох на завојишту до Ђукиног Потока, очекујући рањенике, али на скоро дође налог, да се са болничким прибором и апотеком вратим. Худа нас срећа послужила. Заузесмо старе положаје.

26-ог Августа. Готово наступа поноћи. Не спава ми се. Душа ми је узнемирена од данашњих догађаја. До мене лежи у импровизираној постељи руски капетан Малаховски коме извадих куршум из левог рамена. Добио га је у данашњој другој борби на Лубници. Опет је Ђукин Поток био одређен за превијалиште, али данас смо као на поуздано пошли, да ћемо од четири стране нападнутог непријатеља не само са лубничких висова потиснути, но Зајечар освојити, и непријатеља преко плота појурити!?

То ме је принудило, да се до самог бојишта приближим, а мајор Недок пође са командантом потпуковником Лазом Јовановићем још ближе до саме Васићеве батерије.

Ја себи изабрах место јужно од Лубнице, крај једног браника, наслоњен на грм гледах сву бојну операцију. Са неисказаним задовољством гледах дивно пуцање и напредовање батерије мајора Угричића, који са московског пута нападао беше турске опкопе. Као громовите муње сипаху своје смртоносне гранате, а турска ватра све више заћуткује. Наша пешадија, вијугајући се од жбуна до жбуна, од грма до грма као змије, све се већма приближавала

вражјем гнезду, тако, да мишљах, да ће освојење опкопа следовати јуришем у најскоријим тренуцима. У тај мах угледам руског капетана Миртенбрена, кога један трубач више ношаше, но вођаше. Притрчим му на сусрет, знајући да је турска граната у његовој непосредној близини прсла, и услед тога је сав изнемогао. Последице наскоро наступише, поче обамирати, с муком се повраћао животу и то услед вештачког дисања. Неколико гутљаја рума произведоше сталнију свест. Пођох да нађем кола ради транспорта. У тај мах припуцаше пушке иза наших леђа, а са наше бојне линије зачу се грдња; тутњава се приближаваше; видех Васићеву батерију, како у највећем касу измиче са бојишта. Кад ме угледа рече: „Кад сад не изгубих батерију, нећу је никад изгубити," — и projури крај мене. Кад погледах око себе, то је страх и ужас! До мене постављени ражаљени батаљон беше се одао дивљем бегству кроз блиски кукуруз и браник, бацивши трнокопе и мотике; они су били најсрећнији, чије су ноге биле најбрже. Ту комордије изгубише и побацаше сандуке са муницијом; ту јури коњаник враћајући са голом сабљом пешаке из бегства. Поред мене пролази топ за топом, боље да речем кара за топом. Ја пешке хитао бих, али ме стид да убрзам кораке док један коњаник Зајечарац викне последњој кари да стане, и да ме прими. Нисам се дуго размишљавао, но као некадашњи гимнастичар успнем се на кару, а труба непрекидно свира: кас, кас. За то време измаче наш топ до 60 метара, ну кад се кренусмо, као да лећаху наши коњи, и за час беху стигли свој топ. Иза Ђукине реке застадосмо, и ту се наскоро скупило цело десно крило, које је одступало. Ето и мог шефа, мајора Недока. Близу његовог коња пуче граната. Усправљајући се на задње ноге, збаци коњ збуњеног јахача, те се сиромах сав изгруха по глави, раменима и

лактовима. Пођемо у највећем реду као са неке смотре у наше Луково, где близу једанаест часова стигнемо.

5-ог Септембра. Горун, брежуљак северно од Ртња под тако названом Облом, играо је знатну улогу у нашем првом рату, јер он је био тако утврђен, да би много турске крви стало, да нас из те позиције истисне. По свима правилима војничким утврђен је, а и природом је са југоистока заштићен. Ту смо знатну снагу усредиштили. Живот је био доста буран, јер ту беше доста знатан број руских официра, а где се они налазе, ту се у сваком погледу весело живи. Ну данашњи дан имађаше политичку свечаност.

На горунском висоравњу импровизирана је била пољска црква; рукотвор наших врлих пионира. Околна села приношаху цвеће, којим се свети храм украси. Доиста је дирљив био призор овог склопљеног лишћа и огранака, из којих ће се одушевљена молитва пењати Вишњему. Одежде свештеничке много угледније, сјајније бејаху у овом зеленилу, но у белим пространим зидинама цркава; а и саме свеће, као да су јаснијим пламеном гореле у овој отвореној цркви но у затвореном загушљивом ваздуху обичних цркава. Певачке се снаге скупиле беху у назови-певницама, и доиста како служба свештеничка тако и хармонично појање чинили су особени утисак на присутне. После службе божје изговорио је бољевачки свештеник поп Маринко беседу, која је одговарала свечаности и по том следова акт заклетве.

Војска беше око цркве формирана, каре накићене зеленим грањем. Заставе се весело вијаху у ветрићу. На лицу војника видела се озбиљност са радошћу скопчана, што су дочекали да се испуне очекиване народне жеље, да се кнежевска круна претвори у краљевску. У средини стајало је чиновништво са кнежевским комесарем г. Николом Христићем. Сви са дигнутом десницом на заклетву

изговорисмо речи свечаног акта. Сто и један топ огласи факт нашима иза Ртња и на Делиграду. Шта су Турци мислили, слушајући грмљавину наших топова о томе се нисмо могли известити.

Размишљавао сам о догађају при повратку у Луково, не разумевајући цел ове политичне демонстрације. Доста ми је непојмљиво било, да се у уставној земљи без учешћа владара и народног представништва може овако важна ствар свршити.

Нехотице се сећах римских легија, које су своје вође у провинцијама и на бојиштима извикивали за императоре и за цезаре, правећи заплете силноме Риму. А ти поступци често су изводили крваве последице. Све једно био краљ или кнез светли наш владар, нека га Промисао потпомогне у извршењу његове свете мисије, да увелича и прослави Србију и да усрећи свој одани народ, који га љуби.

....Грухају и ричу топови. Од силног звука тресе се ваздух, и као да се и сам Ртањ колеба. Одонуд Ртња час из ближе час из даље допире грмљавина топова. Да ли ће ратна срећа бити наклоњена светој српској ствари? Та није излучива својина турског оружја да одржава победу у свим бојевима. То је сјајно доказао бојак на Белој Реци 16-ог Августа о. г. где је храброшћу својом, капетан Пера Вељковић Смедеревац, улио неустрашивост у своје војнике, који су са својим предњацима хладнокрвно дочекали навалу непријатељску, а оловом својим десетковали, до онда непобеђене, победиоце. Шаренило се поље од непријатељских лешева и многе турске главе бијаху натакнуте, као страшила по плотовима Беле Реке. Кад освану 17-ти Август нигде трага Турчину. Повлачење њихово личило је на срамно бегство. Ту је наш ваљани Карапешић показао, да нису кадри само крупови топови да решавају судбу неке битке.

Неравна се снага, неравно се оружје бори; само је света ствар на нашој страни, а надмоћност је у непријатеља. Да ли ће пожртвовање и љубав к отаџбини остати ненаграђени, безуспешни?

8-ог Марта 1877. год. После дуге паузе суђено је да мој дневник у Зајечару опет продужим и довршим. После осам месеца вратих се у пређе европску варош, која је сад савршено изгубила свој пређашњи лик. Али нек ми је допуштено редом пратити догађаје и утиске, који су душом мојом владали, док у Зајечар дођосмо.

Г. Владислав Вујовић, одређени Кнежевски комесар да прими Зајечар, имао је доброту примити ме у своја кола, да га у Зајечар допратим. Ја за то највише наваљивах са молбом, да га пратим, јер се дочуло, да је кућа у којој сам у Зајечару становао остала неповређена, да стоје жалузије, и да је ту морао неки старешина бити смештен, јер је по казивању стајала стража пред кућом. Ова околност улила ми је пријатну наду, да ћу нешто од мојих ствари наћи, те похитам, да бар затечено сачувам.

Прођосмо демаркациону линију, нигде жива Турчина; али наскоро нанђосмо на њихове трагове. У Планиници стајаху згаришта од изгорелих зграда. Најжалоснији углед беше красна школа, на којој се димњаци високо издигли над зидинама без крова; крчма и околни домови изгорели до темеља; а као за дивно чудо оставили су скромну капелу.

Стигосмо у Лубницу. Од кућа ни трага. Да хумићи од ћирамида не показују остатак домова, нико не би рекао, да је некад село било. Само од изгореле школе и крчме беле се зидови а зуб времена на обема зградама показује свој учинак, којим уништава. У оба села ни живе душе.

Око четири часа стигосмо до Зајечара. Ван града (вароши) нас зауставише страже. Скидосмо се, казавши им,

ко долази и по каквом послу. Неки Османлија, који као неки старешина фигурираше, приближи се колима, те га запитамо, да ли зна српски, бугарски, француски, немачки, мађарски? Издизањем главе, сабирањем чела у боре и познатим звуком језика, даде нам познати, да је асли Турчин. Само су речи: „Комесар Бег Милан“ измениле ситуацију, те један одјури у варош. Ми међу тим па сред друма запалисмо цигару, почашћени друштвом које имађасмо у Турчину. После неког времена, стиже неки старији по чину, те нас одведе у једну од крајњих кућа. По што се у мрачној кући, после уобичајених поздрава, сместисмо; домаћин одмах примаче ђезвицу к ватри у лименој пећи. Али не би суђено да будемо и почашћени, јер одмах за тим уђе официр са изјавом, да г. комесара чека паша. Седосмо у кола. Дванаест коњаника опколише кола, а официр, у касу напред, води нас пашином стану, који је у кући Ристе Лазаревића трговца. Скинемо се с кола. Поред куће стоји упарађена чета низама и поздравља поред гласа трубе са пред прси — Кнежевог изасланика.

У првом тренутку поздрав с пашом био је дипломатски — церемонијалан. Сама личност г. Вујовића, са његовом урођеном озбиљношћу, учинила је жељени утисак на господу Турке, а нарочито на Селами пашу, као врховног команданта зајечарске војске. Али на скоро се разви више друждеван разговор, јер смо ми код паше затекли мајора Топаловића, окружног начелника Девића, среског начелника Милисава Симића, којима се придружио и поштар Стојилко Димитријевић. Пре нас они су водили живу и пријатну конверсацију.

Међу Турцима био је и Хусеин паша, заповедник над коњицом. Човек европског изображења; говори француски, румунски, бугарски и турски, и он је готово и био тумач узајамног споразумевања и дружења.

Како да цртам Селами пашу? Човек средовечан, до 45 година, средњег стаса, црномањаст са кавкавским типом. У колико је у војничкој науци зналац, ко би то знао оценити, по што никакав стран — европски — језик не говори, и по том, као да за доказ служи, да му је изображење скромно, или да је Турчин фанатик. Ступањ његовог образовања доказује и то, што се у овакој дипломатској мисији заборавио, те са огрнутим капутом и у папучама провео вечеру, са изаслаником Кнеза српског.

Пуковник Хрватовић послао му је јагње и крајинска вина, те се према околностима зготови луксузна гозба. Поседасмо за сто, ну место вечере испаде ручак са говеђом јухом (супом), говеђином и осталим небројеним јелима, међу којима су била нека турска јела врло укусна и примамљива. Ја слушах, да је у Турака адет, да се најпре изнесу на сто најбоља јела, као што је печење, по том по доброти и каквоћи, која је приближна доброти јела, а најпосле чорба. За овај обичај веле, да је у живот ступио од времена, — не знам које — битке: кад су Турци из ненада од непријатеља нападнути били, баш кад су чорбу појели. Остали ручак принуђени су били прекинути, у жалости за непотрошеним печењем и ђаконијама Чисто сам био гневан, што су се држали европског реда, те јагње остаде недарнуто.

Хусеин - паша не окуси вина; али Селами паша заборавио беше на Алкоранску забрану, те је напијао здравице и испијао чашице. Да није Хусеин - паша као неки Ментор бдео, над њиме, би прошао као његов драгоман, који се једва држао на ногама.

Здравице су намењиване Султану и Кнезу Милану; храброј турској и српској војсци; али најинтересантније је било слушати г. Вујовића, који се у својој здравици изразио,

да чезне за приликом, да у оваким околностима вратимо гостопримство Турцима!!

После вечере дође у друштво и Хасан-беј, који је први напао на Вел. Извор. Мајор Топаловић га је поверљиво запитао са коликом је силом ударио на Извор. Он нас увераваше, да је имао 7000 људи. Он је врло лепо говорио грчки, и на овом језику се са г. Девићем проводио. Пријатна личност, чисто би посумњао, да је турског порекла.

Још имам да споменем као пријатну успомену једну турску личност, Бошњака из Алај-Беговићеве породице. Капетан у турској војсци; дивно је говорио српски и видело се, да жељно тражи наше друштво, можно, да је по вери столећем одвојен, ну по језику, остао је Србин, и љубитељ српског језика.

Дође време растанка. Према налогу требало је, да се изасланик Кнежев споразуме о претрпљеној штети у Зајечару и околини од стране српскога становништва, На то ће Селами-паша намргођен турски рећи: „Зајечар да, јок чак зијак“, и тиме се почео праштати изразивши жељу и наду, да ћемо поштовати турско гробље које се находи до самога Зајечара непосредно до друма. Одосмо у одређени конак.

Пред зору почеше трубачи својим сигналима будити војску, да се за полазак спреми и ми се дигосмо да гледамо како одлазе немили гости. У Зајечару је све врвело од Турака. Пијаца дупком пуна; са Краљевице су милели као мрави, а одлазак из вароши трајао је читав час. Избројисмо у турској војсци како је пролазила деветнаест застава разне боје: црвених, белих плавих, зелених. Ту смо се уверили, да су лажне вести, које тврђаху, да су Турци голи и боси. На против ни у чем не оскудеваху, јер је сваки имао кабаницу па и рукавице. Изненадио нас је велики

број официра, који су јахали прекрасне коње. Око осам часова пође и последња коњичка патрола. Ми за њима пословмо „Срећан пут у неврат!“

Насред зајечарске пијаце стајао је крст између два дуда ограђен филаретама. По одласку Турака приближимо се огради. Унутрашњи простор био је очишћен, а на огради горело је кандило; на дуду вишаше котарица, у њој бакрени новац, а на свакој летвици небројени завежљаји откидака вунице разне боје. Ту су се клањали; наравно да од крста ни трага не бејаше.

Обиђемо град да се уверимо о истини Саламијиних речи. Куће стајаху, али у кућама нигде браве, пећи, прозора ни врата, осим у оних зграда, где су им биле болнице или станови старешина. Цели град личио је на неку коњушницу; ђубре у кућама и ван кућа у неисказаној мери. У многим кућама проваљен беше под, да се од подрумова направе проходи. Собе претворене су у коњушнице, или су са подрумима прериvене, као да су свиње риле. Пред једном кућом стајаше висок орман с обе стране пробушен, служећи за стражу. Тма божија угојених паса, правих рундова, да је човека страх мимо њих пролазити; сукобљава их на сваком месту. Нигде ограде. Прозори на кућама махом су опекама зазидани, само на мајушни просторић улази светлост и излази дим. Око 160 кућа и преко 200 економских зграда нема нигде. Многи су студенци затрпани. Местимице се Зајечар тако изменио, да се у први мах не би могао човек у њему наћи.

12-ог Марта 1877. Данас обиђох зајечарско гробље. Тамо имадох шта видети. Седох на један преломљени крст и размишљах, да ли фанатизам, да ли себичност, да ли пак беснило и несташност могаше тако оскрнавити ово место мира, ову светињу свакога иоле образованог човека и народа. Гробље је личило на место где хијене и шакали бесне.

Страшљивци и полу-зверови, који нису кадри у борби за само одржање надвладати и постићи плен, већ као ноћни грабљивци и отимачи раскопавају гробове да се лешином нахране. Већ што су покрхани и однесени мраморни крстови, што су покрадене гвоздене ограде и крстови гробова, нек им је просто, јер грамзивост, користољубље и себичност не познаје граница ни мере; али што су сами с гробови и гробнице разваљене, мртва тела извађена и разбацана, за то их мора осудити сав образовани свет, било да су свој варваризам вршили из фанатизма, освете или грамзивости, тражећи у гробовима остатке скривенога блага. Сетих се молбе и наде о штовању турскога гробља. Имаде образа молити за таку ствар, за њих важну и штовану, а није био кадар сачувати, да се наши гробови не оскрнаве, да се њиховим варварством не ужасавамо, не грозимо....

Био сам и на Краљевици. Ту се подигао мали градац; зграде су састављене од зајечарских великих и малих врата, од посиданих дасака из подова и тавана. Начинили су зимовнице, у којима су могли пркосити непогодном времену.

15-ог Марта. 1877 г. Изравнао сам турско гробље. Не види се ни траг од гробова. Дао сам над лешевима посејати раж, и тим поступком стао сам на пут кужењу ваздуха из отворених турских гробова.

НЕКИ ПОДАЦИ О ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ.

од 1845 до 1861 год.

Од

д-ра Милована Спасића.

Писцу историје народне потребно је пре свега знати просветно и културно стање оног народа и оне периоде, времена, о којој пише. Ово колико му је потребно у опште знати, још му је потребније сазнати односе оног народа, који је некад био на већем ступњу просвете, па је после несрећним догађајима пао под јарам туђина и више векова у његовом ропству проживео, борећи се за свој живот и опстанак. Ово, што је у опште речено, односи се без сумње и на наш народ. За то држим да је нужно нашем потомству и писцима историје оставити што потпуније и поузданије податке о стању и развитку наших школа, међу које спадају првенствено основне школе, о којима мислим овде и говорити. ([1])

---

[1]) Милан Ђ. Милићевић писао је доста опширно о свима нашим школама (види XXIV свеску Гласника ученог друштва). Но како сам приметио, да у том опису основних школа има неисправности и празнина, то сам предузео овим подацима, колико ми је могуће, исти допунити за оно време, у ком сам био непосредни радник у просветној струци, особито, што се основ. школа тиче.

Да је српски народ имао неке школе и пре св. Саве, тврде неки рукописни, стари документи. Али, као први и прави оснивач школа у српском народу, мора се узети св. Сава, јер поуздано знамо, да је он подизао школе при манастирима и црквама, а у духу православне вере. Ове школе напредовале су док је и српска држава напредовала и док је српска патријаршија постојала. Ну са опадањем државе, особито укинућем српске патријаршије, опадале су и школе. Истина, дух је св. Саве и свети споменици наших предака провејавао кроз наше калуђере и свештенике, те су они и после подржавали школе, колико су када прилике дозвољавале. Али, пошто је српска патријаршија потпала под власт цариградског патријарха, овај почне шиљати грчке владике у српске пределе, који нису знали српски језик, па су српске школе утамањивали и старали се, да по коју грчку установе. Шта више, ове владике, поред глобљења народа и продавања парохија, принуђавали су калуђере и свештенике, да се грчким језиком, колико је могуће, у цркви служе; и ово је трајало до новијег времена и док кнез Милош није захтевао, да се Срби за владике у Србији постављају. ([1])

Народ наш паднув под јарам османлија и владике туђе народности, није могао ни мислити на просветне заводе,

---

[1]) Кад сам основне школе 1845. год. посећавао, нашао сам једног старог свештеника при цркви јаребичкој у окр. подринском, који је једва знао по нешто читати црквене књиге. И кад сам га запитао: где је књигу учио? Одговорио је: Ја сам био сеиз код владике грчког у Ужицу, па ми се од ајлука задужи 100 гроша. И кад га Патрика позва у Цариград, он да ми не би платио, натера неког ђакона те ме научи, да могу на памет очитати „Оче наш“, па ме запопи, а парохију ми не даде. Сад као поп, а не знам читати ни црквене обреде свршивати, одем у манастир Рачу, и ту сам, послужујући манастир и калуђере, научио читати црквене књиге и обреде црквене. За овим, како је нужда била за попове, добијем и ја нурију. —

јер је сву своју снагу трошио и бригу водио за одржање живота, тражећи склоништа у планинама и селећи се у стране државе. Но и при овако бедном стању, наши су калуђери и свештеници, опет одржавали неке школе при манастирима, узимајући младе људе, као послужитеље и поучавали их у читању црквених књига, а по негде и у писању. И кад су ово, колико толико свикли, постајали су калуђери и свештеници.

Овако стање трајало је непрестано до устанка Карађорђевог 1804. године. Од овог времена па до 1813. г., била је Србија у непрекидном рату са Турцима, и она изрека има овде места: „Где оружје звечи, ту музе ћуте.“ Али, колико је могуће било, опет се старало о просвети народној. Велика школа, која је постојала у Београду оног времена, претпоставља, (а зна се и онако) да је било и нижих, особито основних школа. Но колико је и где ових било и како се и шта у њима предавало, немамо поузданих података. Али људи, који су ове школе подизали и у њима се учили, окусили су плод и сласт науке, па су и после пропасти наше 1813. год., кад је сила Азијата попустила, а после устанка кнеза Милоша, почели о школама мислити и ове подизати, како су знали и могли.

За време од 1815. до 1830. год., нико није могао озбиљно мислити на просвету народну. Кнез Милош заузет великом бригом око народних послова, није се могао старати о подизању школа, а народ и ако је жељан науке, није био кадар и слободан веће издатке чинити на школе и учитеље. У овима тако је велика оскудица била, да су људи, који су школе оснивали, принуђени били свакојаке личности за учитеље примати. Неки су знали само црквене књиге читати и свештеницима у неколико помагати при обредима црквеним; неки опет нису знали свештеницима помагати, али су знали, поред читања, писати, и по нешто

рачунати. Шта више, често су узимани и они за учитеље, који су какав занат знали, па су, поред своје радње, и учитељевали.

Колика је тешкоћа била у набавци учитеља, још је већа била у набављању потребних књига за учење. Обичне књиге биле су: буквар, часловац и псалтир, и ове су допошене из Аустрије и Русије. Буквар, као за први почетак учења, био је „будимски или московски“, но први је претпостављан другом за то, што га је било лакше набављати и разумевати. (¹)

За учитеље примани су: ђаци манастирски и свештенички; или они, који су за време Карађорђево у школу ишли; или бегунци (1813) преко Саве и Дунава, који су тамо нешто учили, па се после у Србију повратили; или Срби из Аустрије, који су се тамо у основним или каковим вишим школама учили. Способност ових цењена је према приликама и потребама свештеника и старешина села и општина. Где је школа била при цркви, ту се поглавито гледало па то, да учитељ зна у цркви певати, а где није при цркви, обраћала се пажња и на то, да је учитељ писмен, те да може у помоћи бити старешини села или општине. Према оваким потребама о спреми учитеља, у првом случају свештеник је био меродавна личност за избор и погодбу са учитељем, а у другом кмет или они људи, који су школу желели имати.

По наведеним приликама, могу се школе поделити: на црквене, општинске или селске и приватне. Здања нарочитих за школе није било. Негде су биле смештене у црквеним кућицама или каквим општинским зградицама, негде су узимане приватне куће, а негде су се селиле из

(¹) Мој отац, кад ме је у школу дао 1825. год., набавио је «Московски буквар». Но кад му је учитељ казао, да је бољи «будимски», онда је овај набавио.

куће у кућу оних људи, који су децу у школу давали. У прва два случаја, учитељи су обично у школи становали, а у последњем, учитељи су се селили са школом из куће у кућу оних људи, који су учитељу плаћали, па су их према погодби и хранили. ([1])

Колика је плата учитељима била и од кога су ову примали, зависило је од погодбе. Али прилике оног времена говоре, а и савременици казују, да су ђачки родитељи учитеље плаћали. Да је овако у опште било, може се тим пре узети, што општине и села нису имали својих прихода, откуда би учитељима плате издавали. У осталом зна се, да су учитељи у приватним школама добијали обично по један цванцик месечно од сваког ученика. —

Општег и нарочитог надзора од стране власти није било над школама и учитељима, нити су ови имали каквих упутстава о школама и настави у њима. Сваки је радио онако, како је знао и умео. Но зна се, да се је сваки старао, по својој способности, да децу научи: најнужније молитве, читати словенски и српски (славено-српски), певати у цркви, писати по плајвазу и прегледалици и рачунати по казивању без печатане рачунице. На морално васпитавање деце, особито на прилежање, обраћена је такођер пажња. Да ово последње потврдим навешћу овде једну прегледалицу, по којој су деца учила писати и која ми је до руку дошла, а датирана је 1824. г. Она гласи:

„Прељубезно чадо, охотно се труди; во училишч прити, свакома чест припети; лексије учити, труда нешчадити; јербо тако каже србска пословица, да се тјело гоји од мпогог спавања, а разум добија од великог труда; који

([1]) У овакој школи која се селила и ја сам се почео учити. Зими и кад је рђаво време било, седели смо са учитељем око ватре у кући, јер соба није било, а лети и кад је лепо време, под какувим дрвѣтом у хладу.

сваког слуша и свачију сматра, па се од зла клони, а сваком добра твори; хватај се истине, срећа ти не гине."

Од 1830. године настало је боље време и за просвету. Турци су се почели из вароши исељавати, а и народ се од спахијских обвеза 1832. год. ослободи. У исто време и власт се почне боље старати о школама.

С концем 1830. год. почело се радити на томе, да се гимназија у Крагујевцу оснује. Ово остварити није лако било. Нема способних људи за професоре, а још мање спремљених ученика за гимназију; али се морало отпочети па ма како било. Тврда и постојана воља, у сваком, па и овом предузећу, све незгоде и сметње побеђује.

Да би се речена оскудица, у спремним ученицима за слушање наука у гимназији, отклонила, установи се 1831 и 1832 год. школске тако звана „велика школа" у Београду, која није друго била, него виши разред основне школе. Обичне школе у оно време састојале су се из три разреда, т. ј. буквараца, часловаца и псалтираца, па у њима нису се могла деца за гимназију спремити, за то је она „велика" установљена. И кад су ученици ову свршили, онда је она са учитељем и ученицима пренета у Крагујевац, 1832. год., и тада је гимназија основана. ([1]).

За даљи развитак гимназије, тражени су спремнији ученици шиљући учене људе да постојавше школе прегледају, испите у њима држе и најспособније и бистре ученике побележе, који су после, може се рећи регрутовани за ученике гимназије. Осим ове мере, „Управитељни Совет"

([1]) Да је гимназија 1831. год. основана, као што неки држе, она би 1835|6 год. школске имала пет, а не само четири разреда. Ово тврди и тај доказ, што је Лицеј основан у јесен 1838. год.; дакле, кад је гимназија имала шест разреда и ученици је свршили.

под 3. Октобром 1835 год. наложено је „Исправничествима“ да народу објаве: Када треба децу у гимназију шиљати. ([1]). На овај начин успело се у толико, да је 1835|6. год. школске било ученика 85 у сва четири разреда гимназије. Али, што се њине спреме тиче, цељ није постигнута. Учитељи основни школа неспособни, а због мале плате нису се хтели способни ни примати учитељске дужности. Поред тога, много је чинило и то, што није било надзора од државне власти над школама и што није било прописано, шта се мора ученицима у основним школама предавати. Ове незгоде отклонити требале су нове мере, а те су учињене 1835 и 1836. године.

По наредби Кнеза Милоша буде установљено 26 основних школа (по две у сваком округу) о државном трошку и учитељима истих одреди се плата 100 до 150 талира из народне касе. Оволика плата за ово време била је врло велика и могло се наћи прилично способних учитеља. А да би се имао ко о овом старати и школе надгледати, установи се звање Директора, и за таквог буде постављен 22 Марта 1836. год. Петар Радовановић. Од овога времена почео је Директор за набавку учитеља старати се и плату општинским у договору са општинама одређивати и исте у дужност уводити. А учитеље за државне школе представљао је „Управителном Совету“, и по одобрењу овога, уводио их у дужност, назначивши, колика је ком плата, према важности места, одобрена. Ове државне школе боље су и надгледане, него остале, јер један човек није могао све школе обилазити, особито оне по селима и врлетним окрузима.

([1]) Обичај је постојао код народа, да децу у школе дају «на чисти понедеоник, или о Ђурђеву дне.»

Ради више управе и надзора над школама прописане су дужности Попечитељу просвете јошт 14. Фебруара 1845 год., а Попечитељ постављен је тек 10 Маја 1838. год., имено Стефан Стефановић (Тенка). У круг овога спадало је између осталог и то (по тачки 11): Да се стара о подизању школа; да се фондови за просвету установљавају; сиротни ученици потпомажу; школске и друге књиге израђују и да се награде писцима књига одређују. — Формално пак уређење овога Попечитељства ступило је у живот 29. Маја 1839 год.

За поправку материјалног стања школа и учитеља старало се такође. „Управителни Совет“ предложи Кнезу 1836. год. да се установи прирез од једнога цванцика годишње на сваку пореску главу за издржање школа и учитеља и за оснивање фонда школског; но ово није одобрено. Али указом од 11 Јануара 1837. год. наређује се, да се од сваког „женика“ наплаћује при венчању по један цванцик за оснивање „фонда“ школског и болничког. Но и ово није се могло дуго извршивати; према чему фонд школски установљен је тек 1841 год. за владе неумрлог Кнеза Михаила, а прикупљен је из добровољни прилога и завештања. Овим начином није се могло кроз врло много година доћи до тога, да учитељи плату из фонда школског добивају, за то се морао други начин наћи.

Да би се учитељи боље могли награђивати, обраћена је пажња на то, да општине до извесних прихода дођу, како би могле своје школе и учитеље боље издржавати. Ове намере ради уступе се општинама неки приходи, који су дотле у државну касу утицали. Ово је учињено, које раније, а које 1839. год. Но, како су ови приходи мали и незнатни били, то су неки учитељи прирезом, а неки државним трошком издржавани до Ђурђева дне 1841. год.;

а по највишем решењу од 14. Септембра 1840. год. Вбр. 1576 ово је укинуто.

Као што се из напред реченог види, вођена је брига о унапређењу школа. Али овоме много је сметала борба између Кнеза Милоша и великаша до 1839. год. За овим, кад је Кнез Милош удаљен из земље, настале су династичне распре, које су се у неколико свршиле 1842. год. када је Кнез Михаило земљу оставио. Но и после овога, борба се продужавала између изборног Кнеза и Вучића с једне, а владе и привржeника Обреновића с друге стране. Овај нов режим под Карађорђевићем, да би се код народа омилио и популаран остао, спустио је порез од 6 на 5 талира. Ово је народ тако разумео, да ни прирез за школе и учитеље не даје. Оваке изјаве од највише власти и овако схватање од народа, нису дозвољавали кроз више година прирезе установљавати за школе и учитеље. —

За време од 1835 до 1845. год., број је школа прилично нарастао [1]. Ове се могу поделити, по њином издржавању: на државне (до 1841), општинске, општина црквених и приватне. У првим и другим примали су учитељи своју малу плату месечно; у трећим на неопредељено време, када је које село цркви припадајуће могло и хтело, или када је добровољни прирез за плату учитеља прикупљен; а у четвртим по погодби између учитеља и оних људи, који су своју децу у школу шиљали. Овако прибирање и издавање плате учитељске, њино стање не само да није побољшало, него је у нечем и погоршало. Ово се потврђује прикупљеним датима, јер је 1835|6. год. шклоске на сваког учитеља, једно на друго узевши, долазило по 70 $^1|_2$ талира годишње, а 1844|5 год. по 69 талира и 6 гр. чар.

([1]) Види моје: «државописни податци школски заведенија» свеска IX страна 162. Гласника ученог друштва.

Односно способности учитеља није боље било ни у овом времену, него пређе. Истина је, да су од установљења богословије, примани за учитеље и богослови, али са њима није школа скоро ништа добила једно за то, што за учитеље нису ни спремани, а друго, што су учитељско звање за мост сматрали, преко ког ће до чина свештеничког доћи кад се прилика покаже.

Надзор над школама и учитељима био је слаб, јер су надзорници често мењани и своју дужност вршили су површно. По наредби Кнеза Милоша ишао је једанпут и сам Попечитељ (Тенка) да школе прегледа. 1836. год. буде за директора школа постављен Петар Радовановић, но после је премештен за професора Лицеја, а доцније у судску струку. За овим шиљан је по школама Коста Бранковић, а за директора, место Радовановића, постави се Глигорије Зарић, 1838. г. од кога не налазимо никакав извештај о стању школа и учитеља. После овога 1841. год. постављен је за директора школа, Тимотије Милашиновић, од кога такође немамо извештаја о школама (но нашао сам један његов акт у ком се јадикује, како није могуће по Србији путовати, јер нема чистих станова, па су га разни инсекти и (лаудес) јели)! —

Звање инспектора школа установљено је 1841. год. и за таквог буде постављен Димитрије Исаиловић. Но овај није ишао по посећавању школа у унутрашњост Србије, и само је неки надзор вршио над свима школама у Београду. Из овог узрока, буде 1843. год. за директора опет постављен Петар Радовановић. Па како су међу тим школе биле подељене у два круга „источни и западни", то је требало инспектору и директору, да све школе, у оба круга, посете. Но, како Исаиловић због старости и слабости. није могао путовати, то је 20. Октобра 1843. год. од дужности „инспектора" разрешен с тим, да се занима

писањем школских књига, а Радовановић добије налог од Попечитељства просвете, да све школе у оба круга посети. Али како ово није могуће било, то је он само извесне школе, на главним друмовима, прегледао, а за остале наређивао да му полицијске власти извештај о њима подносе. Но по што овај начин надгледања школа није одговарао циљу, то је на основу новог устројства основних школа од 1844. год. подељена Србија на два круга школска „источни и западни.“ Први дође под надзор Петра Радовановића, а за други будем ја постављен 22. Фебруара 1845. год. Ови директори звали су се „главни“ управитељи основних школа и радили су сваки у своме кругу независно један од другога. Имали су сваки за себе канцеларију и по свршетку године школске подносили су извештај Попечитељству о стању школа са списковима школа и учитеља.

За ближи надзор над школама, постављани су „месни надзорници.“ Ове је општина бирала и свој избор директору достављала, који је исте предлагао Попечитељству просвете на одобрење.

Односи између општина, месни надзорника, учитеља, директора, полицајних власти и Попечитељства просвете нису били прописани, нити је одређено, како ће се међусобно односити. Тако н. пр., неке су општине или полицајне власти, кад су хтеле ког учитеља узети, или му плату одредити, обраћале се директору, а неке непосредно Попечитељству, тражећи од овога одобрење. Ако су се директору обратиле овај би чинио предлог Попечитељству, које кад предлог одобри саопштава га општини преко полицајне власти, а директора извештава о томе ради знања. Ако су се пак обратиле Попечитељству, то оно није тражило мишљење од директора, него је, ако му што треба знати, питало полицајну власт, па је по том предлог одобрило и преко исте власти, коме треба, саопштило, а ди-

ректора о том у знање поставило. Овако, и на овај начин сви су школски послови вршени без обзира на то, што се тиме вршење послова често отежава и излишна преписка води, и што је дата власт директору, у многим питањима, поништавана.

Исто тако није било никаквих сталних, законодавних, прописа и правила за директора, учитеље и месне надзорнике школа, него је ове прописавало Попечитељство просвете, како је кад за добро нашло.

Књиге, из који би се деца учила, нису такође биле прописане нити напечатане, осим оних, које су напред поменуте и које су са стране набављане. Но установом државне печатње у Крагујевцу, почеле су се и ове печатати ([1]). Искључно пак право школске и црквене књиге печатати, добила је државна печатња 12. Јула 1835. год. Али, како није било писаца школских књига, то је за овим врло споро ишло при свем том, што је у изглед постављено било, да се писци књига награђују. Ово се види и отуда, што је најпреча књига за почетак учења „буквар" тек 1838. год. напечатан. Осим буквара, часловца и псалтира, учила су деца: Свештену историју, катихизис, писати, и четири проста вида рачуна, а по негде у варошима и граматику.

Продаваца школских књига није било нигде по окрузима, него је ове продавала државна печатња. И ако је који дућанџија из округа већи број књига од печатње купио, он их је много скупље продавао родитељима ученика, из којих узрока тешко их је било набављати па су многа деца без књига била и учитељи се па ово тужили. За то, између осталог, 30 Јула 1845. год., предложим Попечитељству просвете (Пбр. 971) да државна печатња по свима

([1]) Прибор за печатњу набављен је 1831. год. из Русије, но кад је отпочела радњу, нисам могао дознати ни у штампарији.

варошима повери продавање школских књига извесним трговцима са условом, да их по куповној цени продају, а и њима да се извесан проценат даје. Ово буде примљено и народу објављено, где ће и код кога књиге куповати. А да не би трговци ипак скупље продавали књиге, нареди се доцније те је на свакој школској књизи цена напечатана.

Што се здања школских тиче, ова су била бедна, као и пређе. И ако је које ново подигнуто било, оно није цељи одговарало, јер по школским правилима није зидано. Исто тако није било ни најнужнијег прибора школског, а где га је нешто и било, тај је био незграпан и неудесан, као што су: клупе за седење ученика, табла за наставу у рачуну и писању, и том подобно.

Кад се све наведено у обзир узме, и кад знамо, како су учитељи неспособни били, онда не може се ни мислити, да је каког рационалног начина било при обучавању ученика. Све је ишло потпуно механично, и ретко је било наћи у којој школи, да деца, идући и по две и три године у школу, и само читање природним гласом врше. У гомили и у глас учећи читати, науче на памет читав буквар или читанку, па кад би их упитао где је то у књизи, што читају, не би знала показати. — Овако је ишло и са другим предметима, па и при самом рачунању, где се изискује, да деца колико, толико схвате оно што раде.

Дисциплина школска и поступак с децом био је, скоро у свим школама, врло суров, због чега су деца врло често бегала из школе и по шуми се крила тако, да често ни родитељи нису знали, где су им деца, па су их од учитеља тражили, а овај опет од родитеља! Клечање, па и на зрнима од кукуруза или пасуља као и шибање (фиргазом) по голом телу, биле су обичне казне, да о бијењу на дохват и вучењу за уши и не говорим. Шта више, било је учитеља, особито у варошима, који су ученике кажњавали обешеним

пањем о врат, који је на једном крају за ланац утврђен, а на другом крају ланца има алчица. Кад се овај састави са другим крајем баш до пања и локот се удари, онда се пањ не може никако с врата скинути, док се локот не отвори. Овако наоружано дете, морало је често ићи из школе кући и натраг у школу доћи! —

Многи су учитељи, ради неке своје користи, заводили штетне обичаје за наставу, здравље и морал ученика. Тако су сва деца у школи морала ићи са учитељем: на пратње умрлих; носити о божићним празницима „вертепе“; доносити учитељу сваког четвртка „реграцију“; кад постане ученик „часловац или псалтирац“ донети учитељу чарапе или убрус; и т. д.

Све до сад речено, односи се на основне школе до 1844|5 год. школске, а у неколико и после; за то ћу прећи, да побележим дата од ове, па до 1860. године.

„Устројенијем јавног училиштног настављенија“ од 1844. год., постављен је бољи основ за унапређење школа и наставе у њима. Ово садржава уређење свију школских завода; но ја ћу побележити само оно, што се односи на основне школе и што спада у напред постављени задатак. А да би лакши преглед радње око унапређења основних школа био, навешћу овде неке тачке из реченог законоустројства. Оне у главном гласе:

„Општинама се ставља у дужност: школе подизати, здања за њих градити, са свима потребама снабдевати и учитељима плаћати. Селске школе састоје се из три, а варошке из четири разреда и сваки разред траје по једну годину дана, а подељен је на два полгођа. Година школска почиње 1. Септембра, а свршује се последњег Јуна. Предмети за предавање подељени су, у сваком разреду, на

полгођа са назначењем, шта ће се у ком и докле предавати. Предмети су ови: учење молитава на памет, читање српско и славенско, писање, црквено појање, рачун, свештена историја, општа знања, краснопис, катихизис, изчислителни и јестествени земљопис, граматика српска, отечествена историја, стилистика и грађански земљопис. Поред овога ставља се у изглед обучавање деце у пољској привреди и то практично и бар једанпут у недељи дана, за коју цељ треба свака школа, где прилике дозвољавају, да има башту."

„Млађа се деца од навршени шест година у школу не примају, а женска деца до десет година иду у мушке школе, док се не би за њих нарочите школе установиле. За учитеље ће се примати само богослови, а доцније и гимназисте, који педагогику и методику узуче. Учитеља бирају општине и предлажу дотичном главном управитељу, а по потреби и сами их управитељи бирају и постављају, но плату им одређују општине. Учитељи потврђени не могу се са свога звања кренути док дужности своје тачно испуњавају и добро се владају, а и главне су им дужности прописане. Опширна пак правила и настављења, нарочито за предавање предмета и поступања с децом, прописује за учитеље Попечитељство просвете."

„Надзор и управа школама и учитељима поверава се месним и главним управитељима. Месне бирају општине и представљају их главним управитељима а главне (двојицу) поставља Кнез указом на предлог Попечитељства. Главне дужности и права, односи према властима, и круг радње прописане су, како за једне, тако и за друге." (1)

---

(1) Да би главни управитељи дуже времена имали остати у својим звањима ради већег искуства у надгледању школа, дато им е право законодавном одлуком од 27. Маја 1855. на периодичне повишице плате, сходно уредби оа 29. Новембра 1852. год. за професоре Лицеја прописане. Но ово није могло дуго остати, што

На основу законодавног овлашћења Попечитељство просвете прописше једно кратко упутство за учитеље основних школа, у ком се напомене и начин, како ће учитељи учити децу у читању. При писању овога, поведе се реч (као и пре три године што је у једној комисији било говора): да ли да се деца уче читању, као и до тада, или да се само са гласовима писмена упознају, па одмах читати отпочну, спомињући само гласове? Овај нов начин, са мојим садејством, буде у начелу примљен, да деца не уче имена писмена: аз, буки и т. д. него само гласове: а, б, в, и т. д. Али ово у дело привести тим је теже било, што немамо способних учитеља; што треба опширна упутства за ово написати; и што би требао и буквар за овај нови метод учења удесити. О овом начину, само гласове писмена употребљавати при учењу деце у читању, говорићу доцније.

Да би се могло речено устројство школско извршивати и просвета унапредити, особито школске књиге написати, установи се под 3. Јулом 1845. г. „Одбор просвештенија." Он се састојао из девет чланова, од којих је један био председник, а чланови су редом били деловође и имали су сваки по 180 талира годишње плате. (1) Састављен је био из научених људи, који су се у оно време по свом занимању, науком бавили и они су се својски заузели били, да својој дужности одговоре. Но, како је § 7. установом одбора, дата велика повластица „Одбору просвештенија" т. ј. да он има право иницијативе у свима питањима што се школских завода тиче и да све предлоге Попечитељства расматра и своје мњење даје, које је за

су управитељи изложени великим теретима и што би морали више месеци путовати, да све школе, које су се намножиле, обиђу, а то није могуће.

(1) Види Зборник III. стр. 77.

њега обавезно било, — то је оно у самом почетку било противно одбору. Из овог узрока догађали су се често сукоби између Одбора и Попечитељства, и кад се у каквом предмету нису никако сагласити могли, ствар је предлагана Кнезу на решење. —

Оваки односи између надлештава, нису могли онолико општој ствари користити, колико би иначе то могло бити. Попечитељство које се састојало из попечитеља и начелника није могло имати онолико способности за унапређење школа и просвете, колико је имао одбор, који је састављен из више научених и школских људи. Али оно, као виша власт, сматрало је за понижење, ако своје мишљење подчини мњењу одборском, зато је живо настојавало, да се одбор укине. И доиста, после не пуне две године живота свог, Одбор се укине 30. Октобра 1847. год. (1)

Кад је Одбор просветни укинут, престала је и она ревносна радња на просветној струци, али су поједини људи ипак радили, особито за основне школе, да се ове унапреде и школске књиге напишу. Тако је прерађен буквар, написан мали земљопис за III разред основних школа и друге неке књижице, које су 1848. год. напечатане. Међу тим и противници одбора који је постојао, увидели су, да је потребно саставити једно надлештво из научених људи,

(1) Против одбора помагао је Попечитељству и Митрополит Петар, особито од 1846. год., када је одбор дао мишљење за неке богослове, да нису способни за учитеље, а то је било овако: као глав. управитељ школа поднесем извештај Попечитељству, да има богослова, који немају способности за учитеље. И кад оно достави ово Митрополиту, он одговори: „да је то клевета". Услед овога добијем налог од Попечитељства, да поименце назначим: који су то богослови неспособни? И кад ја ово учиним, буду позвани, да испит пред одбором положе. Овога ради одреди одбор тројицу и то: Гаврила Поповића (архимандрита), Исидора Стојановића и Петра Радовановића, пред којима, позвати испит положе. И пошто ово изврше, поднесу мишљење: да доиста немају способности за учитеље, што се преко Попечитељства саопшти Митрополиту.

које ће радити на унапређењу школа и просвете. За то 25. Новембра 1849. г. изађе закон, којим се установљава при Попечитељству просвете „школска комисија.“ Ова буде састављена најпре из дванаест, а после и више чланова, и у њу уђе, поред неких нових и сви скоро они људи, који су у одбору били. Власт је ове комисије била ограничена и чланови њени нису имали плате, али су постављени у изглед, да ће сваки онај, који какву школску књигу напише, бити награђен, ако се иста прими.

Ова комисија (као и одбор што је био) била је ревносна и радила је живо, особито на књигама за основне школе, од којих су неке биле већ у 1850. год. напечатане. Попечитељство просвете, подносећи извештај Кнезу о основним школама, пошље му 11. Септембра 1850. год. и по један егземплар неких књижица са назначењем лица, која су коју написала. Но, како су неке личности, које су раније школске књиге писале, изостављене и њине књиге нису Кнезу послате, то је по свој прилици учињено намерно, да се тиме оправда поступак Попечитељства, што је одбор укинут.

Осим оних књига школских, које су до 1851. год. израђене и напечатане, рађено је и после на истим; а поред тога, на основу одобрења владе 1851. год. написано је и напечатано више књижица за поклоне добрим ученицима приликом испита, које су главни управитељи раздавали.

Напред је речено, да су школске књиге, колико их је било, доношене из Аустрије у Србију, и то је трајало донде, док се нису и код нас израђивати и печатати почеле. Али после овога на 10 до 15 година почело се тражити, да се школске књиге из Србије преносе и у српске школе у Аустрији уводе. Ово се потврђује тиме, што је аустријско министарство просвете тражило од српске владе да му све књиге за основне школе издате, пошље; и ово

је учињено 13. Јануара 1851. године. Откуда је пак ово дошло, вредно је напоменути, знања ради.

Све књиге, које су до 1850. год. за основне школе напечатане биле, пошљем ја 1850. год. Јовану Пантелићу, мом бившем професору у I. разр. гимназије карловачке, који је тада био директор српских школа у панчевачкој и белоцркванској регементи. И кад их је он проучио, допадну му се неке, да се и у тамошњим школама предају. Но како он то није смео чинити без одобрења, учини предлог дотичној регементи, а ова га пошље преко своје више власти у Беч министру просвете. Владу аустријску, овај догађај непријатно дирне, да се из Србије школске књиге у аустријску царевину преносе, одреди одма једну комисију, којој стави у дужност да изради школске књиге за Србе у Аустрији, а у исто време поиште од српске владе књиге, као што је горе речено. (1)

Кад је ова комисија, у којој је, међу осталим био члан и Јиречек, извршила свој задатак и књиге биле напечатане ћирилицом и латиницом, влада аустријска понуди влади српској знатну количину истих с тим, да се сиротној деци по школама на поклон дају. Ова понуда пошље се школској комисији на мњење, која изјави: да и ми имамо доста књига, па и за поклоне сиротној деци. Но, ако је вољна аустријска влада, могло би бити узајамности; да ми њој шаљемо све школске књиге, које издамо, а она опет

(1) У оно време био је у бечком министарству просвете референт, за ствари српских школа и православне источне цркве, Јиречек, са којим сам лично познат био. И он ми је, кад сам 1866. год. у Бечу био по званичном послу, приповедао, како је влада аустријска била изненађена и управо застиђена, кад је предлог дошао, да се неке књиге школске из Србије у Аустрију доносе, па је одмах одредила комисију за израду истих. Но је и то додао, да томе није крива толико влада аустријска, колико духовне власти православне источне цркве. —

нама, и то за библиотеку. Акт Попечитељства просвете, којим је одговорено на речену понуду аустријске владе и која је одбијена, врло је карактеристичан за оно време. Он је датиран 9. Јула 1857. год. и у протокол заведен под Пбр. 996.

Пбр. 996.

9. Јулија 1857. год.
у Београду.

Попечитељству иностраних дјела.

„С отношенијем хв. Попечитељства од 19. Априлија т. г. Ибр. 1557., послате школске књиге, које се у српским школама аустријске монархије предају, примивши Попечитељство ово, предало их је школској комисији с тим налогом да их прегледа и мњење своје поднесе, могу ли се исте књиге сиромашној нашој деци на дар давати, као царско-аустријског правитељства. У сљедству преднаведеног школска комисија, прегледавши речене књиге, под 3. т. м. Бр. 382, поднела је ово извјестије: књиге су удешене за више и ниже основне школе. У истим књигама са свим је други језик, одступајући од језика, који је код нас у школама, књижеству и канцеларијама усвојен. Исто тако и друга је ортографија, неодговарајућа садашњем развитку наше књижевности, а и терминологија је друкчија од оне, која је код нас заведена. Млоге књиге печатане су латиницом, која је нашој деци непозната. Напоследку, ми имамо за више и ниже основне школе, нашим потребама саображене, и по опредјеленијем начелима израђене књиге; с којима се по штедроти в. нашег Правитељства снабдјевају прижељни а сиротни ученици. Ови ученици довели би се само у забуну кад би им се на дар дале школске књиге, које се језгрено разликују од наших школских књига.

Из наведених узрока школска комисија мисли, да се вопросне књиге међу нашом сиромашном децом не би могле с успјехом раздавати, и да би се промашила цјељ, која се постићи намјерава.

С овим мњенијем школске комисије сагдашавајући се Попечитељство ово, саопштава главном хв. Попечитељству, као одговор на преднаведено одношење његово.“

Књиге школске. кад су и у колико су кад израђене биле, шиљане су и преко границе Србије, особито у Босну, Херцеговину и Стару Србију. Ово је бивало или поклоном или куповином појединих људи, а преносили су их они, који су отуда у Београд долазили и натраг се враћали. Исто тако шиљани су и учитељи, у колико је ово могуће било према оскудици у истим; од којих су неки и новчано помагани. Но, кад се бугарска Егзархија установи, Бугари протерају наше учитеље и књиге из Старе Србије, а доцније то исто учине и Аустријанци, кад Босну и Херцеговину заузму. —

И после 1850. год. писане су и печатане школске књиге, ове поправљане и допуњаване, особито кад је ново устројство основних школа 1857. год. издато. Но ја о томе нећу говорити, пошто је Милан Ђ. Милићевић, у реченом његовом спису „школе у Србији“, доста опширно говорио; а о наведеном новом устројству, биће спомена доцније. О „буквару“ пак, као првој књизи за учење, особито о начину или методу учења деце у читању, сматрам да је вредно мало опширније проговорити.

Стари „буквари“ за српску децу печатани су: у Млетцима, Бечу, Москви и Будиму, и овај последњи доношен је у Србију до 1839. год. Први буквар, који је 1838. год. у Србији напечатан, писао је Петар Радовановић, а у исто време и Глигорије Зорић. И сва је прилика, да је из ова два, састављен један, а под именом Зорића издан.

Оба писца, особито Зорић, хтели су увести, место учења: аз, буки и т. д., да деца уче: а, бе, ве и т. д., као што се почело учити у Русији, по мњењу Вука Караџића. Овај буквар са малим изменама, препечатан је 1844. и 1850. год. Гаврило Поповић напише нов буквар, али је и овај, у свему скоро, онај стари. Осим ових покушавали су и други писати Букваре: као Вук Караџић „Оглед србског Буквара“ и Исидор Стојановић „Брзоуки буквар.“ ([1])

О разним букварима и њиној садржини, писао је врло опширно Стеван Д. Поповић; ([2]) за то о њима нећу говорити. Али о новом методу „учити се читању без спомињања имена писмена“, и како се је овај код нас одомаћио, вредно је мало више говорити.

У немачким просветним аналима спомиње се, да је неки учитељ Валентин, још у XVI. веку, био мишљења, да се при учењу у читању не спомињу имена, него само гласови писмена. На ову мисао није нико столећима обраћао пажње, и не знам, да ли је гдегод у Европи покушавано, да се она у дело приведе. Павле Соларић у свом буквару 1812. год. печатаном спомиње, да треба децу поред имена писмена и са гласовима упознати. Међу тим, учитељи једног сиротињског завода у Хали (неки ред катол. калуђера), почели су учити децу читању, спомињући само гласове писмена. Овај завод посетио је Вук Караџић 1826. год. (а ја 1841.), и кад је видео, како се деца у самом почетку обучавају у читању, њему се то допадне, па одмах 1827. год., као што је напред речено, покуша то учење у свом буквару представити и за наше школе препоручити. Но, као што се у опште тешко прима ма каква

([1]) Види Вукову „Даницу“ од 1827. год. и „Забавник“ од исте године. Исто тако, и Исидоров Буквар, види: Гласник српског ученог друштва, свеска I. стр. 247.

([2]) Види XXVIII. књигу срп. ученог друштва.

реформа, тако је било и са овим новим начином учења.' Истина, било је о њему говора међу ученим људима, али, ваљда из неког религиозног обзира, то неки нису хтели примити, а неки опет нису убеђени били, да ће тај нов начин олакшати учење у читању. За то, после 18 год., како је Вук покушао, предузме Исидор Стојановић 1845. год., да шегрте, калфе и слуге учи читању, не спомињући имена писмена. (1) Но како на скоро од недељних школа ништа не буде, то је његово учење и „брзоуки буквар“, остао мртво слово на хартији и спада у књижевност.

Кад сам 1846. год,, по решењу владе, одвео неке питомце у Германију, да уче: техничке, правничке, војене и економне науке, дата ми је помоћ и за то, да могу обићи и видети какве су основне школе и учитељски заводи у Немачкој. Овога рад, пошто обиђем неке школе у Немачкој, одем у Швајцарску; и ту у цириском кантону видим, како се деца уче по песталоцијевном методу. Овај метод, по мом знању, између свију, који су ми познати, најбољи је. Он полази од најближег и најлакшег, па иде поступно к даљем и тежем, а основан је на самој природи дечијој и њином занимању. Но у исто време, он претпоставља нарочиту спрему и велику способност учитеља, а и средства за то. О овом методу даље говорити није ми задатак, за то прелазим, да о напред реченом начину учења у читању, коју више проговорим.

Као управитељ основ школа, видећи како се деца муче при учењу читати, и да ће нов метод, само гласове писмена употребљавајући, велику олакшицу учинити, да деца брзо и добро науче читати, предузмем о томе размишљати. Но како нисмо још имали педагошких и методних

(1) Види опис М. Ђ. Милићевића «Недељне школе» у Гласнику ученог друштва књига VII. стр. 46.

књига за поуку учитеља, који су и онако слабе способности, то напишем дело: „Педагогично-методично настављеније за учитеље основних школа.“ (1) При писању овог, поред упуства, како ће учитељи учити децу да читају, спомињући само гласове писмена, изложим и настављење за предавање и осталих предмета, који су, по распореду 1850. год. за основне школе прописани били. Но ово дело нисам хтео школској комисији на оцену подносити док се и практично не уверим о користи новог метода за учење у читању. Добра прилика за ово укаже ми се 1853. год. (види Пбр. 291.) када се, по предлогу инспектора школа, Платона Симоновића, одузму основне школе у Београду испод надзора Петра Радовановића, па се ставе под моју управу. (2)

У почетку 1853|4 г. школске наредим, да се у једној основ. школи у Београду, почну деца, у I разред примљена, учити у читању са гласовима писмена, давши учитељу о томе рукописно упуство, а и сам сам лично настојавао и радњу пратио. Буквар, постојавши у то време, није био удесан за ову методу учења, али се ипак могао употребити. Да се буквар мења нисам смео захтевати, а и неке старе форме оставио сам, јер радикалне реформе врло се тешко, као што нас искуство учи, примају, а за ово и учитељи су неспособни. Исто тако прешао сам ћутећки и преко старог правописа (званичног); који је такође отежавао у неколико, овај нови начин учења у читању.

---

(1) М. Ђ. Милићевић у свом напред реченом опису школа 1868. год. каже: књига је ова два пут прештампавана и у многом је и данас једини руковођ учитељима.

(2) Платон Симоновић постављен је за инспектора (надзиратеља) свију школа 22. Јануара 1853. год. Пбр. 114. Био је самовољан, због чега је долазио у сукоб са Попечитељем и управитељима школа.

Кад сам предузео испите чинити за прво школско полгође 1853/4 год., замолим инспектора Симоновића, да и он испитима присуствује, чему се он радо одазове. Кад смо испите држали у школама, у којима се деца учила по старом начину, видело се, да су ученици у I. разреду тек до пола буквара дошли, не знајући ни оно читати што су учила, јер по пропису само су срицала. А кад смо дошли у ону школу, где су деца обучавана по новом начину, инспектор се зачуди, кад виде, како деца, не само српски део буквара читају, него и друге књиге. Ово он није веровао, говорећи да је „невозможно“, па је питао учитеља: кад су ова деца у школу дошла? На шта му учитељ одговори, да су пре пет месеци, при почетку школе примљена, што и присутни родитељи ученика потврде. За овим ће рећи: „Ја сам рођен у Иригу и знам, какве су школе у Аустрији, а познајем исте и у Русији, али то чудо нисам видео, да се деца могу научити за неколико месеци, да сваку српску књигу читају.“ За овим ја му објасним, откуда то долази и како имам у рукопису тај нов начин учења, али га нисам подносио школској комисији на оцену, док се и сам о томе не уверим, па да се и на успех ученика позвати могу. После овог објашњења рећи ће: Поднесите ви само, па ко у комисији буде противан, ја ћу га упутити у школу, те да се увери, како су деца брзо научила читати по том новом начину учења.

Ова изјава инспектора буде ми добро дошла, и ја поднесем моје дело Попечитељству просвете 30. Децембра 1854. год., а ово опет комисији школској на мњење, која га препоручи под 25. Фебруаром 1855. год. (Пбр. 183.), одредивши и награду за исто. И кад се ово напечата, Попечитељство просвете расписом својим од 19. Јула 1855. год. свима учитељима наложи, да се при предавању предмета и уопште у своме раду у школи, управљају по

по мом: „Педагогично-методичном настављенију." И тако једва једном, после многогодишњих покушаја, буде званично примљен нови начин; да се деца уче читању не спомињући имена писмена, него саме гласове. (1)

У овом делу дато је и кратко упуство за предавање рачуна. Но како сам још раније увидио, да су учитељи са знањем у рачуну врло слаби и да ученици, по свршетку свију разреда основ. школа, не знају ни четири проста вида рачуна, напишем „Практичну рачуницу за учитеље основних школа." И пошто ова буде од школске комисије (1850.) примљена и награђена, Попечитељство просвете да је напечатати и нареди, да се учитељи по њој управљају при предавању рачуна. (2)

Наведена и друга средства доста су учинила, да се настава у школама унапреди. Али са начином учити децу читању, не спомињући имена писмена, врло је споро ишло. Па како су за учитеље, по закону, примани првенствено

(1) Госпођа једна, која и данас живи у Београду, приповедала ми је: «кад сам била с мајком овде у Београду, почела сам учити буквар, спомињући само гласове писмена: а, б. в и т. д. После тога на брзо, одемо у аустријску Митровицу и тамо ме мати да у школу. Учитељ да види шта знам почне ме испитивати и ја му гласове писмена казивати: а, б, в и т. д. кад ово виде повиче: Децо! Ова Србијанка уче и буче, и смејали се. Кад после неког времена дође учитељ у школу, па повиче: Ми се смејасмо овој Србијанки што уче и буче, али сад је дошла заповест, да и ми учемо и бучемо! Из овог види се, да је овај начин учења у читању, пре заведен у Србији, него у аустријској Митровици.

(2) У свима скоро школама, кад су деца из рачуна испитивана, видело се, да су учитељи у овом предмету врло слаби. Тако н. пр. кад се у ком задатом броју метне нула, па дете не зна како да поступи, и учитељу се рекне да он покаже, онда се види, да и он не зна. О разно нареченим бројевима и простом правилу тројном, мало је спомена било.

богослови то је наређено, те је богословима, као нов предмет, предавано „Педагогично-методично настављење и рачун."

Још у почетку писања ових података казано је, да су учитељи у старијем времену, особито где је школа при цркви, зависили једино од свештеника, па и њини послужитељи били. Ово је постојало и после устројства основних школа 1844. год., када су школе дошле под управу главних управитеља, који се старали и о томе, да се учитељима као представницима школа, достојно уважење прибави. Но са овим ишло је врло споро и тешко, једно за то, што се свештеници нису могли старе навике оставити, а друго и поглавито за то, што су учитељи врло слабо награђени били. (1) Да би се овај главни узрок зависности учитеља од свештеника отклонио и учитељима и школи достојно уважење прибавило, требало се постарати, да учитељи и матeријално до бољег стања дођу; но ово није било лако учинити.

(1) Ради потврде реченог навешћу овде још један пример. Кад сам 1846. године прегледао школе, дођем у очи недеље школи и цркви лесковачкој у окр. београдском, и одмах наредим, да деца кући иду да се преобуку и сутра рано у школу дођу, те да при служби божијој буду, па после да испит у школи држим. После ове наредбе дође на коњу свештеник, и кад одјаше викне: учитељу, оди прихвати коња! И када то буде, упути се свештеник к мени, где сам са кметом и среским писаром седео. Но ја га не дочекам, него одем у школу и пошљем једног човека, да попова коња од учитеља узме и к мени дође. Кад је дошао упитам га: Шта је он овде, учитељ, или слуга попов? Одговор добијем: да он не може овде, као учитељ, опстати, ако попа не слуша, Ово по несрећи знајући и сам, одем свештенику где је с писаром и кметом седео, па у место поздрава кажем му: Господине, ви не заслужујете, да се с вама поздравим, кад ви представника школе, учитеља, понижавате, јер треба знати, да је школа исто тако св. завод као и црква. Шта више, и ви не бисте могли свештеник бити, да у школу нисте ишли. — И кад сам сутра дан, по свршеном послу отишао, попа ме тужи намеснику бељинском, да сам га грдио, а овај опет Митрополиту и Попечитељству, ком сам изјашњење дати морао. —

Главни управитељи школа чинили су предлоге вишим властима, да се прирез установи, где овај није постојао, а где је постојао да се такови повиси ради боље награде учитеља. Но власти нису могле на народ наваљивати за исти, јер околности оног времена нису биле за власти угодне, да тако што чине.

Из овог узрока, није друго могло бити, него да гл. управитељи предузму лепим начином склањати људе на давање приреза за школе и учитеље. Ове цељи ради, најугодније прилике биле су, кад су школе посећавали, наређујући, да сви главнији људи, у једном срезу, дођу овој или оној школи, где је удесно, те да испиту присуствују и о школама се посаветују. (1) Овим приликама живо је

(1) Како је у овом обзиру рађено, неће згорег бити, да наведем један пример. Кад сам школе посећавао у окр. крагујевачком, замолим капетана среза гружанског, Стевана Новаковића, да све главније људе у његовом срезу позове, да школи книћанској дођу извесног дана, а и он са мном тамо пође, казавши му, шта сам наумио чинити. Кад ово учиних, одемо у Книће, где су људи били дошли и одмах почнем испит у школи држати. Ја нисам хтео непосредно људима говорити о потреби школа, него сам то чинио, говорећи с децом, а присутни су слушали. Кажем н. пр. детету, да ми очита молитву „Оче наш", па кад дете то учини, упитам га: Зна ли твој отац молитве? Дете одговори да не зна. На то ћу ја рећи, да то није добро, али ће њему и другим старим људима и Бог и људи опростити, што не знају, јер кад су они мали били, није било ни цркве, а камо ли школе, па су од зулума турског морали по шуми бегати, па тамо се често и крштавати. Сада пак, када је народ слободан, па може и школе подизати и децу у школу давати, нису добри људи, који то неће. Твој пак отац, који те је у школу дао, паметан је, за то треба да га слушаш и поштујеш. Овако испитујући редом децу и представљајући потребу школа и учитеља, ударим гласом и на прирез. Тако упитам ученика: је ли видео мечку. коју цигани воде? И кад дете одговори, да је видело, онда му рекнем, право да ми кажеш, што ћу да те питам и почнем: један човек седео пред механом, па кад види циганина с мечком, рекне му, деде да ми мечка поигра. Кад ово циганин учини, он извади грош и баци га у решето, а да од њега поиштемо неки грош за школе он би рекао, не дам! Сад те питам: је ли тај човек паметан? Дете одговори: да није, које и ја потврдим са разлозима.

представљана народу потреба школе подизати, ове са нужним потребама снабдевати и учитељима боље плате одређивати, које, да би се постигло, нужно је прирезе установљавати. У варошима пак, где општине приходе имају, чињене су представке кметовима и одборницима, да стање учитеља из својих прихода, а и прирезом поправљају.

Овако радећи кроз неколико година, учињен је знатан корак напред, и скоро у свима срезовима и окрузима установљен је прирез, где већи, а где мањи. Но, како су прирези прикупљани уз полугодишњи данак, то су и учитељи своју малу плату примали обично полугодишње, што је за њих врло тешко било. За то почнем размишљати, како би се ово отклонило и могућним учинило, да учитељи месечно своју плату примају и да им се ова повиси. О овом бринући се нађем, да другог начина нема, него да се општи прирез удари, па и на оне главе које порез не плаћају, или само арач (Цигани) дају. Кад сам ово мислио и нужне податке прикупио, учиним предлог Попечитељству просвете 1853. год., за установљење општег приреза, наводећи: како је стање учитеља бедно; како је народу противно, што се у неким срезовима и окрузима удара већи, а у неким мањи (од 2 до 8 гр.) прирез за школе; и како има школа на граници два или више срезова и округа, у

На овај начин, по што и деца осуде оне, који за школе и учитеље неће прирез, рекнем капетану, по свршетку испита, ја моје учиних, а ти сада гледај. Он пак знајући шта ја хоћу, позове све присутне у авлију школску и рекне им: Ја сам вас браћо звао, да чујете, шта је школа и да ми кажете: хоћемо ли, као људи, школе и учитеље, или нећемо. Сви одговоре да хоћемо. Па колико школа да буде у Гружи? Одговоре, да треба код сваке цркве школу имати, а такови има седам (а било је пет школа). За тим: колику плату да одредимо учитељима? Неки рекну по 1.000, а неки по 2.000 гроша. И најпосле погоде се, да сваком учитељу буде плата годишња по 1.500 гр. чаршијских. И кад ову разрежу на пореске главе, дође на сваку по три гроша годишње. Овако је рађено и по другим срезовима и прирези су установљавани. —

које деца иду, а учитеље плаћа и школе издржава само онај народ, у чијем се срезу или округу школа находи. (1) — Овај мој предлог оде у акта; но ја од моје намере ипак не одустанем.

Како сам и ја био члан „Депутације гл. фондом школским управљајуће“, а Стеван Марковић, саветник, председник, то писмено предложим истој, како би добро било, да се општи прирез за школе и умножење фонда установи, јер добровољним прилозима фонд неће се моћи никада толико умножити, да свом задатку одговарати почне. Овај предлог буде примљен и депутација предложи Попечитељству просвете, да се општи прирез, од шест гроша с главе на главу, установи. Али и овај предлог буде одбачен и у акта остављен. Међу тим буде промена у Попечитељству, и у место Лазара Арсенијевића, дође за Попечитеља Стеван Марковић. Ово буде добра прилика, да речену намеру постигнем, па замолим новог Попечитеља, да учини употребу од предлога депутације, на коме је и он потписан. На ово ми рекне: Нађите тај предлог у архиви и донесите га мени да ми га објасните, па ћу питати Совјет и Кнеза, би ли га примили. Кад ја ово учиним, после неколико дана, позове ме и рекне ми: Напишите предлог и донесите га мени, јер је Совјет и Кнез обећао, да ће га примити. Ово ја радосно учиним, и тако мој многогодишњи труд буде увенчан тиме, што законодавна власт 14. Децембра 1855. год. одобри, — да свака глава изложивши их редом, плаћа годишње по два цванцика за издржавање учитеља и умножавање фонда школског, а да

(1) На пр. школа црниљевска постоји у шабачком округу, а на граници подринског и ваљевског округа, па деца и из ових иду у исту школу, а учитељу плаћа и школу издржава само народ из окр. шабачког.

престану сви други прирези, који су до сад за школе скупљани. ([1])

Као што се из напред реченог види, депутација је предложила, да се по шест гроша приреза установи, не узимајући у обзир издржавање „Земљоделне школе“ у Топчидеру, а законодавна власт одобрила је по осам гроша, но да се из тога прихода издржава и речена школа, а прирез за ову од једног гроша, који је народ дотле давао, укине. Али у предлогу за општи прирез, имало се у виду, да се из истог установи и издржава учитељска школа, која би се завести имала, па је то стављено и у новом „Устројству школа“ од 1857. год. (§ 19.). И при свем том, што је, поред ранијих предлога мојих, два пут законодавно решено „да се учитељска школа установи“, опет се ово није могло извршити, јер је митрополит Петар томе био противан говорећи: „Зар моји богослови, кад богословију сврше, да говеда чувају, док парохије не добију!“ —

У колико се старало, да школе добију способне учитеље, у толико више настојавано је, да се материјално стање учитеља поправи. А да се ово постигне, нисам пропустио и о томе предлог учинити Попечитељству просвете: Да се установи пензиони фонд за учитеље, њине удовице и сирочад (види акт под Пбр. 919. од 19. Октобра 1854. године.) —

У какве су зградице школе раније смештане, напред је речено. Но после устројства школског 1844. год., настојавањем власти, почео је народ подизати добра, па и од тврдог материјала, здања школска. Али ова нису прављена по плану и педагошким правилима, него онако, како

([1]) Капитал фонда школског био је тада око 67.000 дук. ц. после пет година износио је цифру од 163.000 дуката, поред одређене добре плате учитељима.

је који инжињер казао, или како је који мајстор знао. Ова здања коштала су често и преко 1000 дук. цес. и с поља су изгледала лепа, а кад се унутра уђе, онда би, поле вешт школски човек, приметио, да циљу не одговарају. Исто је тако и са намештајем школским било, јер кад соба за школу одређена није удешена како треба, онда и намештај не може се сходно циљу наместити. Из овог разлога, да би се школска здања како треба градила, напишем правила, по којима треба школе зидати и намештати, па их поднесем Попечитељству просвете (1854. год.) на одобрење. Ово пак пошље их Попечитељству унут. дела, под којим су инжињери стојали, и усљед чега буду израђена три плана за грађење здања школских, а инжињерима препоручено, да се истих придржавају. О овом наређењу извештено је Попечит. просвете 1855. год. (¹)

У здањима школским, осим учитеља, обитавали су на много места по селима и ученици, којих су куће од школе удаљене. Стање ове деце било је сажаљења достојно. Поред тескобне собе, у којој су живела, особито где је њих повише било, нису ни свежу храну добијала. Сваки родитељ доносио је храну свом детету од недеље до недеље, а тако и преобуку. Па како се хлеб, особито проја, поквари и убалави, то су деца морала јести ту покварену храну. Да би се ово и подобно, што здрављу деце шкоди, отклонило, налагано је учитељима, да собе чисто држе и често проветравају, а родитељима саветовано, да се међу собом договоре и сваки по извесну количину хране редом доносе, те да се деца заједнички хране, добијајући сваки дан куваног јела и свежа хлеба, а то може бити, кад би каквог човека или жену погодили, да деци храну приправљају. Ови

(¹) Правила ова напечатана су у често поменутом спису Милана Ђ. Милићевића. (Види VII. књигу Гласника ученог друштва, стр. 16. под 1.).

савети на много места добро су примљени, особито у ваљевском и шабачком округу. Но ово је на жалост негде дуже а негде краће времена трајало, па је престало из узрока, што сви родитељи нису хтели по свом споразуму благовремено доносити храну, па су и они, што су је доносили, престали то чинити, говорећи: не можемо ми и туђу децу хранити. (¹)

Деца су врло неуредно у школе ишла и у ове примана, па је тешко било и њихов напредак и труд учитеља оценити. Из овог узрока, поред прописа, када се и до ког времена деца у школе примају, буде прописана и казна за родитеље, који децу неуредно у школе шиљу. Но и учитељи су чинили злоупотребе, међу које, главна је била, што су слабију децу из II разреда стављали у списак I разреда, како су дознали да ће управитељ доћи и школу прегледати. А кад су у овом ухваћени, изговарали се, да су ова деца остала у I разреду да повторавају, а она, која су нова дошла, да су или доцкан примљена, или да су по жељи родитеља привремено у школу примљена. Да се овако што отклони, предложио сам, те су „школски протоколи" установљени, у које су сваке године уписивана деца по разредима, па су те протоколе потписивали главни управитељи, када су коју школу походили, назначавајући и успех ученика, те да и учитељ види, како је његов труд оцењен.

По опште признатим педагошким правилима, школа има два задатка: један је, да деца у њој прибаве најнужнијег знања за живот, а други је, да се деца васпитају и за људско друштво, као будући чланови истог спреме. Но сажаљења је достојно, да је на овом другом задатку школе

(¹) Ово «обште житије» установити, покушавао је доцније и Димитрије Матић када је министар био, па није могао успети; као што није ни са недељним школама ништа учинио, али је доста пискарања по новинама причинио. —

мало рађено (а то и данас бива) при свем том, што је око тога настојавано и учитељима препоручивано, да и на моралну страну деце највећу пажњу обраћају. Ово је, и при најбољој вољи учитеља, долазило отуда: што су били неспособни; што су држали, да је то довољно, кад ученици науче неке хришћанске молитве, заповеди божије и катихизис; и што нису имали књига, из којих би се могли поучавати и упознавати са душевним и умним својствима и наклоностима својих васпитаника. Овај недостатак уочивши како код учитеља, тако и код родитеља, који своју децу рђавим навикама кваре, написао сам дело „Наравствени васпитатељ деце за родитеље и учитеље," које је 1850 год. печатано.

Напред је речено, да девојачких општинских школа није било до 1845 год., него су женска деца ишла у мушке школе. (1). Одмах после тога почну се установљавати и ове, и тако прва општинска школа за женску децу буде основани у Параћину 1846 год., у којој је било 18 ученица(2). За овим почеле се установљавати по свима варошима тако, да смо после 10 година имали 24 девојачке општинске

(1) Приватних школа за женску децу било је, особито у Београду. Између ових биле су две за мушку и женску децу, које су у очи падале; а те су постојале под именом „католичка и јеванђеличка школа." Кад ми је поверен надзор над школама у Београду, ја испитам стање ових, и нађем: да се у истим налазе и многа православна деца, особито у католичкој; да су те школе немачке и пропагандске; да родитељи ученика плаћају месечно по два гроша; да учитељ католичке школе прима плату из „Маријен фонда" у Бечу који га и поставља, и т. д. О овоме поднесем извештај Попечитељству и предложим, да се наредба изда: да католичка и јеванђеличка деца иду у извесне дане дотичним свештеницима и својој се вери уче, а у осталом, да иду у српске школе. Но од тог предлога ништа не буде. —

(2) Погрешно је казано у опису школа Милана Ђ. Милићевића, да је прва женска школа основана 1847 год., а то је учињено по неким датима Јов. Мариновића.

школе. Ове су уређиване по „Устројству девојачких училишта“ које је прописало Попечитељство просвете 3. Јула 1846 год. Деца су учила пре подне књигу, а после подне женски рад.

Колико је тешко било способне учитеље наћи, још је теже било набавити способне учитељице. Српкиње из Аустрије биле су скоро једине, које су за учитељице девојачких школа примане. Ове су у књизи, читању и писању, биле слабе, а у рачуну праве незналице. У раду пак женском училе су децу добро, али суквариле наш језик, учећи децу немачким терминима при женским радовима. Тако, место поплета на чарапама, звале су „рамфла;“ место вођице „надла;“ место подвеза „шрумпадла;“ место вести „штиковати;“ и т. д. На ово кварење српског језика обраћана им је пажња и налагано је, да наше жене питају, како се шта зове при раду женском, па им је и списак српских наименовања, у колико се могло, шиљан. Али све је скоро било узалуд, јер што је која у младости научила, од тога је тешко било одучити. —

У устројству школском од 1844 г. казано је и то: да се при свакој школи, где год је могуће, одреди по један дан орања за школску башту, у којој ће учитељи поучавати децу у производњи поврћа и калемљењу воћа. Оваке баште подигнуте су на више места, али је мало користи од њих било, јер су учитељи невешти били у пољској привреди, особито у облагорођавању воћа. За то, да би се учитељи могли у овом поучити, највишим решењем од 23. Септембра 1847 год. буде одобрено, да се купи 500 комада „Баштована“ од Павла Бибића и свакој школи по један егземплар пошље с препоруком, да учитељи по том делу баште уреде и децу поучавају. Но, где је учитељ био за ово и заузет (као у Јаребицама, Паунама и т. д.) опет је би-

вало сметње од стране општина, што нису хтеле баште заграђивати, па је у њима од стоке чињен квар и потрица.

Држим, да је умесно овде напоменути и то, да су се главни управитељи старали о поправкама и успособљењу учитеља. Овога ради, предложили су Попечитељству просвете, да би добро било неке млађе, а бистрије учитеље на поучење позвати за време школског одмора. Но како су они сиротног стања и са малом платом, то да им се даје из државне благајнице по један цванцик дневно док се у Београду на поучењу находе. Овај предлог буде одобрен, и управитељи, сваки из свог круга позову 1846 г. по неки број учитеља, те су их поучавали у поретку школском и предавању предмета ученицима. Ова мера за поправку учитеља била је корисна, али за у будуће не одобре се издаци из државне касе, и тако је престало ово поучавање. Међу тим, идући по посећавању школа, држао сам у њима настављавајуће испите тако, како ће се и учитељи поучити у вршењу својих дужности.

Како је стање школа од 1845 до 1856 год. у многоме измењено, школске књиге написане и напечатане, па и општи пририез за школе и учитеље установљен, то се показала потреба, да се замени оно устројство школско од 1844 год. Овóга ради добијем налог од Попечитељства просвете, да израдим пројект закона за устројство основних школа, које ја одмах и учиним и њему га поднесем 1857 год. И кад је у Попечитељству прегледан и усвојен, буде послат Совету, који одреди једну комисију, да га прегледа и Совету са мњењем поднесе. У ту комисију уђу од стране Совета три бивша попечитеља: Паун Јанковић, Лазар Арсенијевић и Алекса Јанковић; од стране духовне власти Јевђеније архимандрит; а од стране Попечитељства просвете ја. При претресању пројекта било је највише говора, кад

се на § 20 дошло, у ком стоји: да ће сви, па и богослови, кад се за учитеље примају, полагати испите пред одбором у Попечитељству просвете. Противу овог §-а била су три члана. особито Јевђеније и Алекса Јанковић. Но кад сам ја казао, да је ово нужно и због тога, што бива да нека лица добијају сведоџбе богословске с благословом архијерејским, а богословију нису редовно учили и свршили, које и Лазар Арсенијевић потврди, онда се прими и речени § у пројекту. За овим буде поднесен Совету и 22 Августа 1857 године, узакоњено ново устројство основних школа.

Истог дана и године, када је ово устројство одобрено изда се закон „вишег надзиратељства и управе школске,“ по ком се укидају звања главних управитеља, а персонал се попечитељства умножава са секретарима, из којих се састави одбор, који ће кандидате за учитељска звања испитивати. У овај одбор ушла су ова лица: Милован Спасић, Сава Сретеновић, Љубомир Ненадовић, Димитрије Атанасковић и један свештеник ког је духовна власт одредила.

Кад се школска 1856 7 година свршила и кад је требало учитеље по новом закону постављати, богослови, који су богословију 1857 год. свршили, дођу сви скупа у Попечитељство и одбору изјаве: „да они неће испите да полажу, пошто, веле имају сведоџбе, о свршеној богословији.“ За оваку изјаву били су охрабрени тиме, што су знали, да је Митрополит Петар био противан овом законом наређењу и што су увиђали велику потребу у учитељима. На ову изјаву одбор им представи, како је и за њих боље да испит положе, те да они, који се способнији покажу и боља места добију, а и закон о томе постоји, који се мора поштовати. Но кад они ипак рекну, да никако не пристају испите полагати, онда их одбор отпусти с тим, да ни један неће добити учитељско звање док испит не положи. Али

после неколико дана почну се пријављивати за полагање испита, и тако су морали ове полагати, и по томе учитељска звања добијати.

О садржини новог устројства ос. школа нећу говорити пошто је оно у поменутом зборнику закона напечатано. Али ради објашњења зашто је у њему стављено: да 400 домова мора имати селска општина, која отвора нову школу и жели, да јој се учитељ плаћа из фонда школског и ово да одобрава Попечитељство; а отворање нових школа (и разреда) по варошима да одобрава Совет и Кнез (§ 3 и 9). И зашто су одређена места, где ће и од кога учитељи плату примати, о чему се Милан Ђ. Милићевић у његовом често спомепутом спису, чуди, говорећи да су то ситнице?“ —

Кад један писац хоће да да историјску оцену о каквом уређењу или закону, а да у томе праведан буде, треба да сазна све прилике и неприлике оног времена, па и намеру писца, кад је то уређење или закон издат. Ово пак најбоље знати могу они људи, који су непосредно на том радили.

Речено устројство писано је и узакоњено према приликама оног времена и према намери, да се стање учитеља поправи, а и фонд школски умножи из општег приреза, о ком треба сваке године рачун склапати, а да то не изазове потребу рачуноводни персонал умножавати.

Кад је рачун приближно ухваћен, колика ће сума новаца долазити од општег приреза и колики је број учитеља и учитељица био, одредивши сваком по 100 до 200 талира плате, онда се није могло дозволити, да општине по својој вољи школе подижу и учитеље умножавају, који би плату из фонда школског примали. Ово ограничење нужно је било и због тога, што би многе општине и села, као што се из искуства знало, под именом школе и учитеља, хтеле имати писаре општинске, и што би се тиме исцрп-

авао цео прирез на плате учитеља [1]. Да се пак не би школе смештале у којекакве зграде, или примирителне судове, прописано је законом, да се школе имају по плановима и од тврдог материјала градити, које је такође нека сметња подизању школа. Но све наведено правда се и тиме, што је узето да је боље имати мање, али добрих школа, него више а рђавих особито, што ни учитеља поле способних нисмо имали.

Односно тога, што је у закону одређено, где ће и од кога учитељи плату примати, то је основано на искуству, како би се избегле неке злоупотребе и како би се рачуни о прирезу брже и тачније водили. Учитељи се често жалили, да им кметови закидају од плате и рђаве монете дају, кад плату примају, а то је бивало и онде, где је прирез по срезовима и окрузима за учитеље скупљан и плата им преко кметова шиљана. Исто тако и рачуни о том нису били вођени како треба. Из ових разлога законодавно је одређено, где ће учитељи плату месечно примати, како ће се рачуни о прирезу водити и депутацији главног фонда школског достављати.

Нека опредељења реченог устројства навео сам једино за то, да се види, како је оно написано и издато сходно потреби оног времена. Међу тим и сами творци каквог за-

---

(1) Једно село у окр. смедеревском обрати се Кнезу Милошу 1859 год.; да му дозволи школу отворити и да се учитељ плаћа из фонда школског. Ово му Кнез одобри и решење му изда. А кад је то донело Попечитељству на извршење, село се одбије решењем за то: што оно има школу при цркви, као општинску и што оно не даје толико приреза, колико треба да је плата учитеља, па би неки део плате учитељске падао на друга села, а Кнез Милош не жели, да терети једног села падају на друго. (На закон позивати се није било практично за оно време). И кад се после исто село пожали Кнезу, како му је он одобрио, а Попечитељство му не да школу, и кад му је прочитано решење Попечитељства он викне: Зар други да вам плаћа учитеља! Платите сами, па вам неће нико бранити да школу у селу имате.

кона могу бити различног мишљења; но кад се он изда, главна је ствар да се тачно и савесно извршује.

Из устројства школског од 1857 год. види се, да је цела администрација школска усредсређена у Попечитељству просвете, и оно се почело својски старати о унапређењу просвете особито када је у пролеће 1858 год., за Попечитеља дошао Димитрије Црнобарац. Но за извршење свега оног што је потребно и отклоњење онога, што је напретку сметало, требало је подуже времена. Али са повратком династије Обреновића на престо српски, буду измењене и главне личности у Попечитељству просвете. У место Црнобарца дође Јевтимије Угричић, а за њим Димитрије Матић, као управник просветне струке, који нађе за потребно, да се за све постојеће школе, као и нове, које се подићи имају један закон изда. Овога ради одреди једну велику комисију (у којој сам и ја био), која изради пројект закона за све школе. Но овај од комисије са великим трудом израђени пројект, остане мртво слово на хартији за неко време, а доцније буде у неколико усвојен.

Даљи развитак школа нисам непосредно пратио па за то, као што сам у почетку писања ових података казао, престајем о њима даље говорити. Но да би се лакши преглед имао: колико је за унапређење основних школа учињено од 1845 до 1861 године, стављам овде кратак извод са сравњењем:

	школске 1844|5	1860|1 год.
Мушких школа	213	318
Девојачких „	0	41
Ученика	6.201	10.484
Ученица	0	1.595
Свега ученика и ученица		12.079
На плате учитеља	14.328	44.240 тал.

Из овог кратког прегледа види се, да је за 15 год. број основних школа скоро удвојен, а тако и награде учитеља, јер 1844/5 године долазило је (једно на друго узевши) на једнег учитеља годишње плате $69\frac{1}{4}$ а 1860/1 имао је сваки по $124\frac{1}{2}$ талира. Поред овога, кад је општи прирез установљен, учитељи су примали плату месечно, што пре тога није било, па су се патили и често по пола године и дуже чекали, док до своје мале плате дођу.

Примедба. Кад би се млађи људи хтели потрудити, да податке и списе својих претходника о школама и просвети проуче, не би у јавним листовима, као што се могло читати писали: „Да се је тек од 1860 год. почело старати о школама и просвети.“ Исто тако могло се читати у једном овдашњем листу: „Да је државна библиотека била у кући Глише Возаровића,“ а то није истина. Ова погрешна мисао, по својој прилици произишла је отуда, што је Лазар Арсенијевић (Баталака) у шали говорио Возаровићу, кад је Доситијеве књиге прештампавао: „е Глишо, сад је код тебе народна библиотека!“

Оваке и подобне погрешке могу потоње писце историје просветне довести у забуну, па ствар погрешно представити.

МАТЕРИЈАЛИ ЗА ИСТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ

ПРИЛОГ V.

(из времена владике Петра II).

од

Марка Драговића.

Већ сам послао једну групу материјала за историју Црне Горе, из времена владике Петра II, да се штампа у „Гласнику Српског Ученог Друштва." Прикупивши после тога изнова довољан број материјала из истог времена ја ћу и то, по мало саопштавати да се штампа на страницама «Гласника." Прикупљене материјале, из времена владике Петра II, ја сам раздијелио на 4 групе. У прву метнуо сам преписку владичину са Аустријом; у другу преписку са Турском; у трећу преписку са Русијом, а у четврту преписку са разним лицима. Овђе ћу сада саопштити преписку владичину са Аустријом и са Турском.

I Преписка владике Петра II са Аустријом.

1. Писмо графа Лилијенберга из Задра владици Петру II о догађајима међу Црмничанима и Паштровићима бр. 797([1]).

Ваше Високопреосвештенство.

С високопоштованим Вашим листом, од 28 прошлога Марта. В. Високопреосвештенство представља да су се Па-

([1]) Ово је писмо написано италијанским језиком. Превод је нађен при оригиналу и писан је сопственом руком владике Петра II.

штровићи несправедљиво на Црмничане тужили Ц. кр. окружном капитанату которском, — да је исти капитанат о том увјèдомио Вас, — да сте Ви увјеравали капитанат о лажности окривљивања, наводећи, напротив тога, да су Паштровићи пријетили Црмничанима да ће с оружјем аустријским пособити земље црмничке; да је капитанат окружни, не пазећи на Ваше молбе, чинио да неколико војске изиде на границу спрама Црмнице, — да Црмничани, не навикнути на то, и уплашени пријетњама Паштровића, држе за цијело да је та војска изашла јединствено с намјером да на силу завлада њиховим земљама, — и да се Ви, због тога, бојите каквој непристојности на штету доброга сусједства међу Паштровићима и Црмничанима. Најпосле Ви се позивате на писма послана Ц. кр. окружном капитанату, и истима Црмничанима да докажете како сте се трудили за да сохраните добро погранично сношеније, и закључавате молећи ме да Ц. Кр. министар дигне се са границе, увјеравајући ме да Црмничани немају намјере учинити пакости аустријским поданицима.

Чест имам одговорити Вам на то да администратор окружија которског није Вама представљао по тужбама, које су му чинили Паштровићи, него ослањајући се на доношења служебна, која су му дошла од Ц. Кр. официра над војском која је у оно вријеме била на граници, и од разни грађански чиновника на неправедности које су учинили Црмничани спрам ц. кр. земље, будући су себе дозволили посадити својевољне знакове граничне; запалити неколике куће припадајуће поданицима аустријским; бацати из оружја на ц. кр. страже, и најпосле срамотити прављеније аустријско. Он је морао с тим гледати владати се по околностима будући да су, и он исти и капетан Орешковић, видјели много Црмничана на граници; чули лично њихове пријетње, и будући да су њих исте, који су с добром намјером дошли

на границу да сврше мирно расире, као што је било у сагласју уговорено, грдили и одагнали непријатељски и с великим увредама.

Мјесто што би одговорио на такове дјејствителне увреде одма и без сваког вијећања са снажном осветом, као што је дужност Ц. Кр. војске не само на граници Црне Горе, него по свему кордону у Далмацији, администратор мислио је да је боље одговорити начелника над војском и обратити се к Вама са снажнима увјерењима с тим више, што је он сам видио већу чест срамоћења, а од чести и лично подносио их, и што је желио да не умножи осветом тешкоће у дијељењу граница, и да ради сагласно с Вама мирно, и као добри сусједи.

Посредством точни и беспристрасни испитивања о непристојностима које су се догодиле на граници паштровској, доказало би се лако и јасно да би кривица свију догодивших се незадовољства морала се приписати Црмничанима заједно са неким злим сердаром Пламенцем.

Будући да у стању узајамни одношаја нема суда коме би се предало на осуду ово дјело наших подчињених, а које би се морало одма, док јошт није застарело, на мјесту развиђати, а желећи Ви, као год и ја, по гласу најновијих увјерења, срдачно мир и пријатељство, мислим да је најмудрије средство предати заборавности догођено, и узети пријатељски и искрено у разсуђење наше сопствено владање почевши с првога часа кад смо сагласно опредјелили, да се дијеле границе, и да се изврши с тврдоћу и поштењем започето дјело.

Премда је ово једино средство за довести у пређашње стање на границама мир и тишину, при свем том не би се њиме послужио да ми Ви исти нијесте томе повод дали призивајући у памет, у посљедњем вашем поштеном писму, искрене доказе пријатељства које сам Вам учинио, и да

се не тиче само добра наших подчињених које нам обојици треба да буде топло на срцу.

Истина је цијела да сам од првога часа нашег познанства, и то у Бечу, много за Вас старао се. Спомените се како сам се владао кад сте продавали манастир Маине; с каквим пријатељством и одличијем дочекао сам Вас у Задру и како сте, по мојој наредби дочекани у Котору; а равним начином ја сам се постарао, које сте ви толико желели, да се опрости вашем рођаку Машану Петровићу, а ова ме ствар стала не мало труда. Ви сте од своје стране обећали тржанствено, пред његовом Свјетлости књазом Метернихом, да ћете чинити све што је могуће да се уреде границе како је праведно мирно; да ћете доћи лично ђе би се догодила велика тешкоћа, и да ћете их надвладати колико је могуће, са сагласијем наших мјестних власти.

Кад сте дошли у Задар, а тако и у вријеме вашега одласка, Ви сте ми поновили оно свештено обећање и потврдили сте га обадва пута са пожећем руке. Тако сте исто увјеравали администратора окружија которскога у Вашем писму од 29 августа пр. године које сте му писали.

При свем том нијесте дошли ни први ни други пут на границу Ораховачку,([1]) кад се због велики препона морао прекинути посао за неко вријеме; ни на границу Добротску и пуштили сте да пође комисија, не порадивши лично не били се како сложили.

Ви нијесте дошли ни у Паштровиће гдје ц. кр. началници над војском, и администратор, да нијесу хтели спосити Црмничане, могле би се породити рђаве посљедице, а може бити да би ту само Ваша једна ријеч, да сте је рекли вашима подчињенима, све опет довела у поредак.

([1]) Ораховац лијепо село у Боци Которској, близу самог мора. Ту близу Ораховца налази се кула Баја Пивљанина. Ту је близу рјечица Љута, на којој је ограђен врло диван камен мост.

Ја нијесам намеран да Вас тијем укоравам, јер ја Вас врло уважавам, него Вас пријатељски убјеђавам и молим, да у напријед од Ваше стране учествујете лично све што можете и гдје је нужно, за да се управа границе, које је за оба погранична народа нужно, приведе у испуњење с пуном правдом; а гдје се не би могло право доказати тад поступити по справедљивости као што је уговорено и у Бечу.

Ја би одма дошао лично у Котор, да би имао случај споразумјети се с Вама о том послу, да није ц. кр. надворни савјетник, једини којег је Његово Величанство одредило да заступа мјесто у мом одсуству, разболио се и на кретању је за Беч да се поправи здрављем.

Да Вам покажем нови знак мог пуног поуздања у Вас и нова увјерења да ћете свршити све пријатељски, а ја то држим за цијело, нећу сада да шаљем за Котор батаљон ц. кр. јегера, нити коње за пренос горских топова; такође задржавам се од даљих јошт оштрих мјера, које, кад би се продужила неспоразумљења, биле би потребне за чинити почитовати у сваком случају земљу Његовог Величанства милостивог мог Господара.

Ја Вас молим на против тога, од стране моје, да изволите договорити се са комисијом о исправци граница, т. ј. са администратором окружним Ивачићем, о времену кад ће требовати да комисија дође на границу паштровску, и да изволите ту лично доћи, и да упутите договоре граничне; а ја ћу тада дати наредбу колико ђенералу барону Неју, толико и администратору окружном за, да кад се то учини и кад све пође на свој граници мирно, — повуче се војска она која је опредијељена јединствено за обезбједност аустријске земље и против насртања Црмничана, који су се усудили јошт и 6 маја против наше гвардије, и једне наше комисије, злоупотребе чинити.

Част имам и т. д.

Задар 20 Априла 1838 године.

2. Писмо окружног капетана которског владици Петру II о размирицама међу Ораховцем и црногорским племеном Цуцама, и међу Доброћанима и Цуцама.

Ваше високопреосвештен. прсвијетли господине!

С мојијем листом, од 10 септембра о. г., имао сам част објавити Вашему Високопреосвештенству да главари од Цуца и од Ораховца, будући су се састали у ови град на 19 августа, углавили су да се разаберу међусобне њихове разлике пријатељскијем начином, онијем средством што бисмо Ваше Високопреосвештенство и ја договорно стабилили, на кондицију да се исте њихове распре разаберу прије Аранђелова дне, по греческому календару, од ове године.

Имао сам част још објавити Ви, да главари Цуцки облегали су се да ће чинити испунити до Петкова дневи Сентенцију од кметова у јакост од које Николићи из Цуцах имају платити неку суму од новаца фамилијама Лалошевићима из Ораховца, и да Доброћани ([1]) и главари од Цуца учинили су равни договор међу собом за пријатељско окончаније њиховијех разлика.

Будући да горе поменути Николићи нијесу платили што су дужни Лалошевићима, и будући да нијесам имао част примити од в. в. пр. одговор на речено моје писмо, тако усрдно молим вашу доброту да изволите принудити Николиће да подмире њихов дуг.

С високопочитанијем и т. д.

У Котору 12 Новембра 1840 године.

([1]) Доброта је дивно бокешко село; — протеже се од ријеке Љуте, ђе граничи са Ораховцем, па до Котора (његових предграђа која се зову Табачина). Ово је село било некада врло богато, о чему тврде многе величанствене палате. Насеље је готово све римокатоличко. Доброта се дијели на три парохије: Љуту, св. Евстатије и св. Матије.

3. Писмо барона Шалера владици Петру II о граници Браицкој.

„Будући да је граница Браицка већ приjед три године свршена, и да не спада у моје наредбе, а ја, како и знате, преко сјутра од овде одлазим, — тако не могу се више о послу забављати што Цетињани од Браића траже, и дајем Вам на знање да сам исто ваше почитајемо писмо окружном капетанату предао, да се та ствар на чисто развиди.

С одличним уважењем....

У Котору 24|12 Јулија 1841.“

4. Писмо истога барона Шалера владици Петру II о процјени земаља на граници Паштровској, и о пошиљци пшеничног сјемена.

Имам част послати Вам, по Вашој жељи листу (¹) свију притежатеља црногорских, којих земље на страни планинских Паштровићана заостају.

У истој листи Ви ћете тачно назначење распростирања сваког понаособ комада земље и класу наћи.

Будући да се сада има извршати и процјењење земаља Паштровићана, које заостају на страни црногорској од планине, и оних које истима треба да се даду због изгубљења првих, тога ради морам умољавати благородије Ваше, високопреосвештени и високодостојни господине, да би се горе поменута испословања могла извршити без икакве препоне од стране ваших подложника, и по гласу међу нама учињеног уговора.

Имам част предварити Вас, да ће Вам од стране господина окружног капетана которског доћи једна врећа (:сак:) тако назване пшенице великанске (американске)

(¹) Ову листу нијесам нашао.

frumento gigante, о којој сам с Вама ријеч водио за вријеме мога у Котору пребивања, да бисте могли дати извршити њено сијање по настављењу, које ће вам се такође прибавити.

Ваш препонизни слуга
ц. кр. придворни савјетник
барон **Шаллер.**"

У Задру $\frac{24}{5}$ Августа / Септембра 1841."

5. Писмо истога барона Шалера владици Петру II о новцима који су одређени Црној Гори у накнаду за уступљене земље.

Да би ц. кр. средоточна каса у Бечу могла извршити по њеним касе упуствијама исплаћење од 30 (тридесет) иљадах форинти, који су вам још дужни у пуном извршењу услозија од 5 17 децембра 1840. Особи царског придворног савјетника руског господину Чевкину, ког сте ми назначили, изискује, се да он од Вас господине и од поглаварах (или старешинах) народа једним правилним пуномоћијем снабдјен и подкријепљен буде, и тако се горе речена сума може дигнути (искупити) од ц. кр. државне средоточне касе; а то и по гласу примјечанија учињеног године 1839, т. ј. онда кад се Вашем наредбенику Тирки имала исплатити она цијена за продају манастира Стањевића и Маина [1].

Будући да господин Чевкин то пуномоћије од В. Високопреосвештенства добио није, то имаћете доброту дати га написати и подписати, ставивши у њему и Ваш подпис, и тако послати га на господина ц. кр. капетана Орешковића у Котор, да би он превод на њемачки језик учинити,

[1] У особитој мојој расправи бити ће ријеч о погодби владике Петра II о продаји неколико црногорске територије, и о уређењу граница. Тамо ће доћи сви протоколи о границама међу Аустријом и Црном Гором.

и придодавши му потврђење вашег подписа на мене га поспјешно опремити могао; пак да га ја по том у Беч послати могу, и тако ће господин Чевкин бити у стању тридесет иљада форината, о којијема је овђе ријеч, без икаквог закашњавања дигнути и скупити.

С истиним високопочитанијем....

У Задру 9|21 Септембра 1841.«

6. Писмо окружног капетаната которског владици Петру II о прегледању граница.

По уговорима, не давно учињенима, линија од границе међу овијем окружјем и Црном Гором има се прегледати сваке треће године, и сљедователно имале би се ове године прегледати границе постављене 1838 год. на конфин од Кривошија до свега обћества од Браића.

Будући се већ много приближило зимње доба, ја мислим да би било добро учинити то прегледање у пролеће 1842. Разумије се ако се случи у које мјесто каква неуредност, или новина, имало би се то одма развиђети и управити.

Са свијем да сам увјерен да ће Ваше Високопресвештенство сагласити се на ово моје предложеније, ништа сумање желим имати један Ваш благосклони одговор за моје владање.

Част имам и т. д.

У Котору 10|22 Октобра 1841.»

7. Писмо окружног капитаната которског владици Петру II о предаји земаља на граници паштровској.

Аустријско правитељство имало би поћи у Новембру мјесецу о. г. на земље које се налазе унутра линије од Паштровића, и које једанпут принадлеже Црногорцима од Црмнице; али из узрока избјегнути зла времена желио бих

да предавање истијех земаља буде учињено прије уговорепога рока, т. ј. на доспјетак текућег мјесеца Октобра или у прве дневи Новембра, вријеме у којему свака жетва јесте савршено окончена.

Објављујући ову моју жељу Вашему Високопреосвештенству, молим вашу доброту да ми изјасните, јесте ли од Ваше стране склоњени пристати на исту моју жељу, и у које вријеме држите да ће моћи имати мјеста предавање поменутијех земаља, т. ј. точно у које дневи.

Част имам и т. д.

Котор 10|22 Октобра 1841.»

8. Писмо барона Шалера владици Петру II о предаји земаља на граници паштровској.

Будући да сте имали доброту објавити г. окружном капетану которском да сте справни извршити, и не чекајући конац текућег мјесеца, предавање црногорских земаља, које леже на паштровској страни планине паштровске, аустријској комисији, и будући да се и од наше стране све у приправности к концу том налази, то имам част умољавати Ваше Високопреосвештенство да би сте наредили оне особе које Ви за благоразсудили будете да су потребне за извршење горе реченог предавања, такође за послужење к' прегледању, које се из нужде учинити мора, да би се виђело еда ли земље, које ће предане бити од стране црногорске, подпуно сходствују назначенима садржинама у карти, која је за темељ послужила комисију у њезиним условима, и листи коју сам Вам имао част послати с мојијем писмом од 5 Септембра скоро прошавшег.

Господин окружни капетан имаће ту част на знање вам дати дан, у који ће се чланови комисије на планини наћи моћи, и очекиваће на знање имати од Вас опредјељење и упућење особах од Вас одабраних.

Будући да ми је господин капетан Орешковић изјавио Вашу жељу, да бисте могли примити у Котору, средством једног његовог наредбеника (incaricato) подкрпјепљеног нуждним опуномоћењем, суму погођену за рала обдјеланих земаља, које ће од Црногораца предане бити, и придодати у Цетињу онај у комисији 15 Јулија дометнути члан, да би тако с овим потврдили примање исте, то имам част јавити Вам. да осјећам право задовољство што Вам ту Вашу жељу испунити могу, и да сам већ све потребно к тому расположио.

Улучавам с превеликим задовољством ову прилику, да би Вам изразити моје подпуно поуздање, да ће ваше Високопреосвештенство, и у пригоди предавања задобивених земаља на планини, поновити заповједи, да од стране Црногораца почитована буде линија нове границе, и да наши не узимају поднијети какву досаду у извршивању собствених правах принадлежности на земљама, које заостају у линији те исте принадлежности; — а тако исто да би вам поновио чувства мог високопочитања и особитог уважења. . . .

У Задру 1|13 Новембра 1841.

9. Писмо окружног капитаната которског владици Петру II у којему доставља до знања да је комисија за примање земаља отишла у Будву.

Комисија одређена за примити земље црногорске у Паштровиће, добивене од аустријског правитељства, поће за то дјело у Будву у суботу, т. ј. на 27 текућег Новембра.

Част имам објавити то вашему високопреосвештенству, молећи да изволите наредити да се буду наћи у Будву у исти дан два, три човјека од Ваше стране, који добро познавају мјеста за стабилити што је потребито за предавање поменутијех земаља с жељеним добрим поредком.

Било би пријатно комисији да би међу истијема људма био и неки Вутур, који се у другчијем случајевима показивао разуман и искусан.

Част имам још објавити Вашему Високопреосвештенству, да чим буде свршено предавање горе речених земаља, капетан Орешковић доће код Вас на Цетиње за ставити карте у поредак, и да ће одма бити плаћена овден у Котор погођена сума ономе лицу које ће те Ви назначити, и којему ће те дати потребиту прокуру.

Очекивајући један благосклони одговор, с којијем ћете назначити име онијех особа што ћете бити опредјелили за предавање горе поменутих земаља.

Част имам и т. д.

У Котору 20. Довембра 1841.

10. Писмо окружног капитаната которског владици Петру II о томе, да ће доћи аустријски чиновници да се потпише протокол о продаји земаља.

Будући се извршила предаја земаља у планину паштровску, које принадлеже Црничанима, част имам објавити Вашему Високопреосвештенству да у суботу вечер, т. ј. 17. о. м. биће на Цетиње ц. кр. капетан Орешковић и Претор од Будве за ставити у поредак књиге које се о истој предаји касају.

Молим дакле доброту Вашег Високопреосвештенства да бисте изволили наредити, да у исти дан буду наћи се на Цетиње и они главари Црнички, који су имали дјело у реченој предаји, за да потпишу протоколе.

Част имам пак увјерити Ваше Високопреосвештенство да чим буду стављене у поредак карте потврђујуће поменуту предају, биће овђен избројена погођена сума динарах ономе којему ћете Ви дати прокуру за да прими новце,

а то пред горе поменутијем главарима од Црмнице, који су адјејствовали предаји.

С високопочитанијем и уважењем.

Част имам бити и т. д,

У Котору 15. Децембра 1841.

11. Писмо ђенерала Турског владици Петру II у којем му јавља да му је Цар аустријски даровао златан крст, с драгим камењем, у вриједности од иљаду златнијех цекина, број 446.

Sua Maestá I. R. A. si è compiaciuta di conferirze una Croce peltorale ornata di Brillanti del valore di mille Zecchini d' oro, in ricognizione della volonterosa ed efficace Sua cooperazione e dell' intervento Suo corrispondente allo scopo nella direzione degli affari per la regolazione dei confini tra il Circolo di Cattaro, ed il Montenero.

Essendo in ora pervenuta a questa Presidonza Governativa la Croce medesima per sua consegna a Vostra Signoria viene espressamente incaricato il Consigliere Imperiale é Membro delè a Commissione per la regolarizzazione dei Confini Signor Edoardo Griez de Ronse, a trasferirsi a Cattaro ed indi personalmente a Cettigne per effetuare tale consegna nelle di Leri mani.

Questo contrasegno Sovrano dovrà certo convincerla maggiormente della fiducia che Sua Maestà I. R. A. ripone nelle di Lei assicurazioni e nelle promesse date, di far per l' avvenire scrupolosamente rispettare dai suoi amministrati i confini convenuti ed il territorio austriaco, e di volerli efficacemente trattenere di qualsiasi arbitrio, o turbamento della tranquillità confinaria, o lesione delle proprietà dei sudditi ausriaci, adoperando all scopo quelle energiche misure qhe riputasse indispensabili per garantire l' effetto.

Nel pregarza ancora di volermi accusare il ricevimento della Croce, colgo quest' occasione, Monsignore, per rinovarze le proteste della particolare mia stima e considerasione, con cui ho' l' onore di segnarmi di

Vostra Signoria. . . .

Zara 18. Marzo 1842."

Превод истога писма:

Њ. ц. кр. Ап. величанство благовољело је даровати Вам један крст напрсни украшени брилјантима, који ваља хиљаду златни дуката, а то из признања за добровољну и енергичну Вашу сарадњу и посредовање при уређивању граница међу окружијем которским и Црном Гором.

Будући да је већ тај крст прспио у ову губернијалну управу да се Вашему господству предаде, то је навлаштито изабран царски савјетник и члан повјеренства за уређивање граница господин Едуард Гриц од Ронзе да лично дође на Цетиње и да тај дар изручи у Ваше руке.

Ово царско признање заиста ће Вас јошт више увјерити колико Њ. ц. а. величанство полаже повјерења у Ваша јамчења и обећања да ћете у будуће најстрожије наређивати Вашим властима да поштују границе и земљиште аустријско; да ћете их најенергичније уздржати од какве му драге самовољности, или нарушења мира пограничнога, или повреде имања аустријских поданика, служећи се у то име вазда оним мјерама које су потребите да зајамче добар успјех.

Молећи Вас јошт да ми јавите јесте ли примили крст, слободан сам у овој прилици, господине, да Вам поновим изразе особитог мога поштовања и признаности, којом имам част да се потпишем вашег сјајног господства одани слуга. . . .

12. Писмо ђенерала Турског владици Петру II о уређењу суда за рјешавање неспоразумљења међу Црногорцима и житељима окружија которског, број 2796.

Возносећи се на мој лист број 2199 од 30. Септембра тек. године и на драгоцјени Ваш одговор на тај, број 68 од 28 Септембра по српском, имати част сад послати вам предложеније о држању судова од кметова дозвољених од Њиовог ц. кр. ап. величанства к окончању вопроса заоставши између обитатеља Црногорских происходећих од самих грађанских изискавања или од казнимих дјела, сврху којих или су већ докончана, или нема више мјеста о тим се даље радити због смрти, или због закона источеног рока.

У истом предложенију задржале су се уредбе к тому концу од цара потписане, и у њему су садржана и она напомињања, која се по природи предмета и по налазећим се состојанијама, мјестнима и личнима, за благоразсуђена учинише.

Већ се пак разумјева по себи да се у стварима не главнима оставља на разсуђење и на саглашење двају комесара аустријског и црногорског, да употребе у извршењу оне уредбе које би за нуждне признали.

Мислим да Вам повољну ствар чиним кад Вам именујем за комесара аустријског царског савјетника губернијалног Подтајника и администратора Спљетског окружија Едоарда Греја од Ронзе, прем да ми се види чувствително кога удаљити за то потребно међувременије од управљења именованог и доиста важног окружија.

Молим Вас сад да ми изјавите ваше сопствено мњеније о том истом предложењу, и све оне измјене које би Ви, без промјењивања ичега у најпоглавитим основима, почем су од Његовога ц. кр. ап. величанства опредјељени, забла

разсудили, и које не би се могле оставити на само споразумјеније та два комисара.

Изволите ми преко тога сприопћити име особе коју мислите изабрати за комисара црногорског сврху чега сувишно би било да Вам представљам важност опредјелити к тому особу мудру, благоразумну, од потребитога повјерења и уплива код Црногораца, доста предвидећу и властну ако би случај који изискивао.

Како примим Ваш отпис одма ћу заповедити Греју да пође у Котор и он ће се тамо с Вама даље споразумјети о почетку извршења тога предузетога дјела.

Ваш нижајши слуга и
искрени пријатељ
Турски.

У Задру 13|25 Новембра 1842. г.

Предложеније

к установљењу једног суда од кметова којим би се довршити распре грађанске сад налазеће се између аустријски поданика и црногорски обитатеља.

1. Установиће се један суд од кметова како би одсудити распре о давању и примању, које се од доба више или мање удаљеног налазе између аустријских поданика и Црногорацах. Касатељно искањах наплаћивања происходећих из дјела казнимих по аустријским законима судци од кметова моћи ће се занимати само са оним гди је расправљање углавно (уголовно) код аустријског суда већ свршено, или посредством осуде (сентенце) или другог ријешења; или посредством смрти обвињеног, или посредством истечења времена. Судци од кметова бити ће у осталом одређени да рјешавају разнице не само између понаособних лица, него и онда кад или једна, или друга страна или обадвије

јесу цијеле опћине, и имајући једну расправу од горе речене материје.

2. Ако би зависило од слободне воље страна подвргнути се једном суду од кметова, на мјесто притећи судовима обичним аустријским, или црногорским, то барем петнаест дана приjед постављења таковог суда од кметовах владика ће учинити да комисар аустријски (о ком ће се ниже пробесједити) добије један списак од свију црногораца, — лицах или општинах — који од горе поменутих каквоћа имају што тражити од аустријских поданика: лицах или општинах с назначењем у кратко у том списку имена и пребивалишта зајмодавца, предмета његовог питања, и имена и пребивалишта дужника. Такови исти списак аустријски комисар учиниће да Владика добије возносително на устријске искатеље.

3. Измјенивши такове списке, сви тужитељи и бранећи се Црногорци наименоваће у свему дванаест судија (састојећи се из кметова) и посредством владике даће упознати њихова имена аустријском комесару. На исти начин сви искатељи и бранећи се аустријски наименоваће других дванаест таковиx судијах и њих на знање дати Владици чрез аустријског комесара.

Ти дванаест судија, избраних од Црногораца, мораће бити признани и потврђени од аустријских поданика, и обратно судије изабране од аустријанаца потврђени од Црногораца. Између ових 25 судијах пак зависиће од странах у свакој понаособној распри, или парници, да се на она лица ослоне и спуште с којима мисле задовољни бити, и у оноликом броју које имајући разгледање на већу, или мању важност питања, и на трошкове који се буду учинили, за боље и пристојније пронађу.

4. К одржању доброга поретка у испословању судија бити ће наименован један особити аустријски комисар, а

други одређен од Владике, и ови два комисара гледаће како ће се поравнати препоне, које би се успротивити могле поспјешном и правилном свршивању различних питања. У наособ ће крјепко рукополагати Управитељ црногорски да се црногорски бранећи се (или оптуженици) пријаве точно на суд, и да аустријском тужитељу одговарају.

5. Условија и ријешења судијах (од кметова) написаће се по народном обичају, и пресуде неће се моћи на већи суд позивати (т. ј. не могу се апелирати) и добиће код аустријских власти, као год и код црногорских земаљских власти, исто справно извршење које имају одсуде (сентенце) непозивајеме (inappellabili) аустријских судова и црногорских земаљских властих. У написању услова бити ће природан у сваком уговор изражен од странах, које се на добре људе спуштају, да се подвргавају узајамно одсуди која се буде изрекла, и да за то одступају од буди какве тужбе на против.

6. Моћи ће бити искључен од противне стране буди какви судија који би био рођак, или у сродству с другим којим судијом, или с једним од парничара, или ако би имао какву корист у послу који се има претресати.

7. За правило се полаже, да свако тражење вересије (кредита) не може се учинити да вреди осим према правог дужника или пострадаоца, или према његових законих насљедника којијема је припала имовина од њега остављена. Рођаци, сосељани, или сонародници дужника или пострадаоца не могу бити позвани да одговарају за овог посљедњег.

8. Судови од кметова започињаће своја претресања у Котору, а ако се у напредак нађе за боље и згодније за стране да продуже расправљање на другом којем мјесту у државни аустријској, судије ће тамо отићи на сваки позив комисара аустријског и црногорског.

9. Та два комисара, аустријски и црногорски, уредиће како се искања, или тражења, пријављена имају предавати на претресање судијама, и бити ће њихова брига набљудавати праведно измјењивање, или изређивање између тражења од стране поданика аустријских и црногорских.

10. Догодили се једнакост гласова (voti) између судијах, тада и једна и друга страна наименоват ће судију (од кметова), и к овима ће бити саједињен трећи судија на срећу изабран, и та три одсудиће коначно по већини гласовах.

11. Ако из буди каквог узрока изостане који судија, мјесто њега биће постављен други који, од тичуће се стране, и међу тим, до доласка истога, мораће се уздржати од давања гласова и један судија од противне стране.

12. Судије примаће пребивалиште и рану о трошку њихових наруџбеника, т. ј. Аустријанци од аустријских странах, а Црногорци од црногорских страна; преко тога добиће обичне карате (учеснице) за сваку одсулу (сентенцу) не гледајући на вријеме које буду употребили за изрећи ју.

Исте стране мораће се постарати како ће наћи пристојно мјесто гди ће се судије скупљати, и како ће обдржавати и плаћати особито које чељаде за сва потребна списаниja. — Трошкови обаче за два комисара неће ићи на терет странах, него ће за комисара аустријског мислити управљеније аустријско, а за комисара црногорског мислиће Владика.

13. Писмо ђенерала Турског владици Петру II о том, да се може радити пут од Котора до границе Црногорске, број 203.

Драго ми је предварити Вас, господине, да је ово управитељство добило од царског двора саглашење да се може продужити и свршити ове године радња око на-

прављања новог пута од Котора до црногорске границе, чега ради потребито је још 8709 форинти.

Ја са свим темељом држим, да ће тај пут много ползовати к умножењу трговачких одношаја и доброг сусједства између два погранична народа.

Ваш нижајши слуга и т. д.

У Задру 11|23 Јануара 1843.“

14. Писмо ђенерала Турског владици Петру II о неком сукобу, који се је догодио међу Црногорцима и ц. кр. милитаром на пазару Которском, број 834.

По строгом извиђењу, које сам од стране грађанских и војничких власти дао учинити сврху дјела догодившег се дана 31. Јануара текуће године на пазару которском, дознао сам да су доиста Црногорци, а не ц. кр. милитар поглавити узрок непоретку били, јербо су Црногорци, превосходећи силу једине страже, која се ту налазила, намјеравали прећи преко врата, која с пазара воде у град, али у том буду предупређени од милитарске силе која стражи у помоћ притече, и да је од стране једног Црногорца, а не ц. кр. милитара прва пушка пукла и чрез то несрећно сљедство проузроковала што је једног ц. кр. солдата ранила.

Тужбе које сте ми Ви господине зато учинили, с Вашим листом од 19. Фебруара текуће године под бројем 19, против милитарског владања не показују се дјелом потврђене, како год што се основана не виде ни окривљења која се у том погледу у опште дају милитарцима бившима на пазару.

Постављени на пазару к очувању поретка о предупређењу кавгах и бунах, милитарци се владају у опште с пристојном умјереношћу; али је наравно да су исти ми-

литарци, по претписаним настављењима, дужни чинити употребљење од силе, кад се Црногорци по већој чести не покоравају разуму и изјављењима, која им се чине од истог милитара, а од депутата на пазару. У овим случајевима подвржени су строгости законах наши поданици као и црногорски.

Нек изволе дакле ваше господство имати велики уплив код Црногораца, како би они пазили поредак и запт, и почитовали изјаве милитарске и јавних чиновника, пак ћете се Ви моћи увјерити, да Ваши поданици неће подносити строго поступање, и да ће се на тај начин колико на пазару, толико макар гди било најжељенија тишина погранична уживати, и та два погранична народа моћи ће слободно извршивати своје послове и шпекулације, и прибавити себи оне користи које трговина даје онима који ју воде.

Не могу се пак ја с Вама сагласити о тврђењу које сте ми Ви господине у истом писму изјавили т. ј. да власти которске остављају у слободи, без икакве казне оне, који учине какво зло дјело на шкоду Црногорацах; јербо, изузимајући ту околност да су врло ријетки случаји да аустријски поданици учине дјело какво на шкоду Црногораца, аустријски закони, како што вам може познато бити, имају своје течење и силу за буди ког без икакве разлике, и да ако другдаш један процес за више времена недовршен заостаје, то зависи често пута од упорства и неточности истих Црногораца у пристајању на питање аустријских власти.

Али ако би се још једнако когод нашао, који би учинио какву погрешку пак не би био кажњен, то ће зависити од Вас господине да све такве надлежатељству на знање дате, пак заиста оно неће пропуштити њих под процес по претписаним законима ставити.....

У Задру $\frac{20 \text{ Априла}}{2 \text{ Маја } 1843}$,"

15. Писмо ђенерала Турског владици Петру II о ствари уређења кметовског суда, број 698.

По препочитајемом писму Вашем од 11 Новембра пр. л. број 66, изволели сте опредјелити да ћете до идућега пролећа саставити назначење зајмодаваца црногорских и дужника Боко-которских, да би тако мјеста имати могао састанак рјешитељног суда за свршити грађанска питања која су између оба погранична народа, и за утврдити таквим начином на свагда најбоље сусједство и сагласије међу њима, како год и за увидити којим начином могли би се за будуће установити речени судови.

Држећи да ћете од сад у стању бити саопћити ми предсловуто назначење, имам част позвати Вас таково или управо мени, или г. капетану окружном которском даљег употребљења ради послати.

Приликом овом примјетити имам да, по предложењу које вам је с мојим листом од 25 Новембра 1842 № 2796 послано, дјеловање оних, којима се извршење предмета овог наложити има, обичају народном сљедовати има, да одсуде неће бити парицатељне или апелирати се имајуће и да ће такове како код аустријских надлежатељства, тако и код земаљске црногорске власти оно исто точно извршење получити, које извршење имају сентенце непорицатељне трибунала и земаљских црногорских власти; а да би се ово постигнути могло, нуждно ће бити да у сваком изложењу извршитељних судија стављено буде јасно обећање судимих страна, да ће се обадвије узајамно подложити сентенци, или осуди, која се буде изрекла, и да ће одустати од сваког противног нарицања.

Не сумњајући да после саопштења, које се од Вас очекује, моћи ће и једна и друга страна поступити к наименовању судија, и к другим нужним корацима, да би

тако сљедовати могао састанак рјешитељних судова, о којима се ради.

Имам част и т. д.

У Задру 18 Априла 1844 године.»

16. Писмо ђенерала Турског владици Петру II, о том да му шаље апарате за мјерење земље. Број 1578.

Одавно јошт имао сам ја намјереније показати Преосвештенству Вашему какови знак високопочитања и пријатељског уважења мога к Вама, и будући да је похвална ваша љубав к полезним наукама и занимањима, као год и непрестано тежење и настојање ваше к утврђењу мира и реда не само на граници, него и уредног управљања у унутрашњости државе ваше, за то сам мислио да ћу с посланијем савршеног геометрическог апарата, с којим би мјерење земље ваше предузети могли, не непријатни дар Вам учинити. уздржавши се том приликом дјело каково (књигу) о употребљавању предсловутог апарата, и к њему принадлежећих орудија, Преосвештенству Вашему послати; будући да ми није могућно било таково, нарочито на француском језику, добити; међу тим мислим да је г. секретар Вуковић к употребљењу такових орудија у младости својој довољно знања себи прибавио.

Молим дакле Преосвештенство Ваше, да бисте апарат примити изволели као знак мојега према особе Ваше внимања; како год и златни сахат који сам купио са златним ланцем и за знак моје признатељности Вашем брату Пери послао, за његово старање и ревност којом се он, по налогу Вашему труди мир и ред на граници одржати.....

Преосвештенства Вашег и т. д.

У Задру 10|7 1844 године.“

17. Писмо ђенерала Турског владици Петру II о суду кметовском и другом. Број 3044.

С писмима Вашим која сте Ви под 31 Јануара и 15 Марта 1844 у Бечу поднијели, којих ћу садржај овђе у кратко навести, сад је од високодворне канцеларије президијума по предварителном о том држаном разговору с Њ. Екселенцијом господином дворним и државним канцеларом и с Њ. Екселенцијом господином дворне коморе президентом, сљедујеће рјешеније истекло.

Ви сте сирјеч искали:

Прво ону суму од 7000 дуката која би се на взисканије Вашег предшаственика и стрица за управљање Котора у години 1813 издати имало.

Јошт под 28 Јануара 1841 имао сам ја част Вас на невозможност требованија тог опоменути. Но будући да сте се ви у дјелу том, при свем том на висока дворна надлежатељства обратили, то ја част имам Вам у име овиx објавити, и Вас на то вниматељна учинити, да Ви сами никад у стању нисте били у том призоренију што допринети, због чега бисте справедљиво што искати могли; да се од стране аустријског владања никако к томе основаније у далматинским, или бечким архивама, при свом брижљивом тражењу, наћи није могло, и да су колико је из епохе 1813 и 1814 године познато, Црногорци чрез цјели 7 мјесеци Боку Которску насилно притежавали; земљу и народ по вољи пљенили, док најпосле аустријским оружјем опет отуда истерани нијесу били, које заиста не може се сматрати као управљање оног предјела којег ради би се од стране аустријске каква новчана накнада искати могла. Подобно изјашњење било је Вама сврху тога јошт у вријеме посљедњег бављења Вашег у Бечу од стране ц. кр. државне канцеларије под 13 Марта 1844 године дано.

Всевисочајши царски дом познаје убожество Црногораца, и он је према овим више примјера свога благодушија, и призренија и наклоности указао; никад се обаче он понизити може, нити хоће таково што признати, на које би се као неко мнимо право доказати хотјело без да у стању буде за то справедљива и закона доказатељства показати. (1)

Друго искали сте:

Да се суд од кметовства у дјејствије постави, и да се овај тако устроји да против осуде његове никаква апелација, и никакво позивање на правог судију мјеста имати не може, и да се тако не само пређашња, него и будућа препирательна дјела совершавају.

У призренију овом, позивајући се на оно што сам Вам под 25 Нов. № 2796 саопштио био, част имам, усљед налога високог дворног мјеста, примјетити, да је за будуће парнице суд од кметовства управо већ одобрен, будући да је речено било да ће препирања та доброг ради пута компромиса и на овај право имати моћи.

Све парнице које у почетку дјелатељности суда од кметовства донешене буду, јесу свакојако пређашње пар-

(1) При свој нелијепости и неистини овога што је овђе ђенерал Турски рекао, ја дајем јавности и ово писмо, нека читаоци виде до какве неуљудности може да дође један аустријски великодостојник, какав је био далматински намјесник Турски. Коме је и на длаку познато како су Црногорци завладали Боком которском, како су њоме управљали, како су из ње изашли, како су је Аустријанци заузели, тај ће одма виђети сву лажавост горе приведеног тврђења ђенерала Турског. Ко је пак иколико посвећен у одношаје Аустрије к Црној Гори, тај ће знати каква је благодјејања Аустрија чинила Црној Гори. Овђе нема мјеста, а немам ни намјере упуштати се у опширнију ријеч о овој ствари. — То ће бити другом приликом. Обраћам пажњу читатељима, нека прочитају неке материјале за историју Црне Горе, који су печатани у 55 књизи «Гласника Српског Ученог Друштва.» Тамо ће наћи штогод о том, како су Црногорци заузели Боку Которску и како су је после заузели Аустријанци.

нице, а нове тoпрв од тада постати имају, за које ће се по том подобно поступање предузети моћи.

Што се модификације тиче да се против изреченија рјешитељног суда — као што ц. кр. судијски ред хоће, — ако партаје на рјешитељно изреченије неће да пристану, поредачни судијски пут предузме, истина је да се отуд никакви шкодљиви сљедствија бојати није, будући да ће се партија — обичају предјела саобразно — радије овој осуди приволети, него ли се на непознати судијски пут упуштати, као што је о том и искуство приликом рјешитељног суда при расправљању граница довољно доказало.

Па у призренију овом од стране аустријских поданика никаква противност бити неће, и да ће ови од апелације и позивања на поредачни судијски пут одустати, то ни у никаквој сумњи не подлежи, и онда ће дјело судије и аустријских надлежатељства бити у том случају најсходним начином поступити, као што сам имао част Вам под 10 1 и 2|4 1843 г. № 26 и 885 примјетити.

За то дакле највише за тим стоји, да и Ви од Ваше стране, у смотренију овом, колико је потребно дјејствујете, и да се извјесност получи, да и Црногорци од апелације и позивања на поредачни (редовни) судијски пут одустају.

Ако би то било, и ако бисте Ви сами доброту имали, као што сте ми писмом Вашим од 17|5 1843 № 36 обећали, назначеније требованија, које Црногорци од аустријских поданика ишту, које устројити Ви сте по почитајемом писму Вашем од 21|4 1844 № 15 дотле, докле на учињено од Вас ц. кр. тајном дворном и државном мјесту предложеније рјешеније не васпосљедује, суспендирали, сад када је о том високо ријешење васпосљедовало, мени саопштити; то онда ништа на путу не би било, да се рјешитељни суд у дјејствије приведе, и онда би се тај суд,

ако бисте Ви изволели, могао само код неких на то одредити се имајућих опћина у дејствије постављати, гди се сиреч окончаније находећих се парница неодложно изискује, као што сам Вам ја част имао, под 27|8 1843 № 2034, изјаснити се. Искуства која би се приликом том добити могла, употребила би се по том на ползу узајамним споразумљењем при установљењу рјешителног суда у другим опћинствима.

Ваша, у почитајемом писању Вашем од 21|4 1844 № 15, изјављена жеља, да би се трошкови предсловутог суда од кметовста, колико је могућно, узимали, биће без сумње у призреније узета, због чега се баш и мислило, да ће предварително познавање обостраних зајмодаваца и дужника потребно бити и подмирење не само аустријског, него и црногорског судије над кметством од аустријског Ерариума учинити би се могло.

Треће. Жалили сте се да се Црногорцима аустријска сол по ону исту цијену даје, по којој она производима бива. Отуд би сљедовало, да се сол не само Црногорцима за мању цијену даје, нежели што се аустријским поданицима даје, него јошт за мању него Турцима.

О требованију овом и из других је узрока у високим Дикастеријама рјеч била, и доказало се је да се то одобрити не може. Спустити пак цијену соли Црногорцима, која такову за сад по 2 fl 7 x^r центу плаћају, гди на против овоземаљска продаја Далматинима по 3 fl. 30 x^r бива, из многих разлога бити не може, будући да би онда и турско владање то исто искало, којега поданици у неким пограничним мјестима, сол из ц. кр. аустријских магазина за једнаку као и Црногорци цијену добивају.

Тако исто и оно даље прошеније, да би се сиреч допустило туђу сол у већем количеству кроз цесарске провинције преносити, није могло у високих надлежатељствах

одобрено бити, будући да би такво преношење, повода дало многим небројеним потајним преношенијама која никакво надзирање спријечити не би могло.

Приликом овом част имам увједомити Вас, да у сљедствију државног изсљедованија сврх прошенија Вашег од 29 Децембра 1844 године, касатељно устројенија једног аустријског магазина соли у Кастел-Ластви, висока Дворна свеопћа камера, с тим више не допуштити то за благо је нашла, што су непријатељства између Црногораца с Албанијом, због којих сте Ви устројеније магазина тог искали престала, и што је мир опет повраћен.

Четврто на конац изјавили сте Вашу жељу, да би се уредило да се даније за продавајеме од Црногораца на пазару которском ствари укину.

Сврху ове точке наложена од високог дворног мјеста изсљедовања јошт нијесу окончана, и за то касатељно овог прошенија за сад ништа опредјелитељнога казати се не може. Но како о том више рјешеније дође, имаћу част о томе Вас извјестити.

Сгопштавајући Вам сва ова по даном ми од високог дворног мјеста налогу, част имам увјерити Вас о особитом мом почитанију.

Слуга покорњејши.

У Задру 22|2 1845 године.

18. Писмо ђенерала Турског владици Петру II о том, да Црногорци могу слазити у воденицу у Котор, број 2363.

Висока дворна опћена комора приопћила ми је правила и препис по којима моћи ће се, као што је обећано, на руку учинити, да се жито из Црне Горе за у воденицу у Котор преноси, а пак пошто се од њега брашно самеље да се опет у Црну Гору враћа; такођер и оно жито, што се из туђе земље узгред или на продају у Котор доноси,

а Црногорци купују га, и сматра се као трговина прелазећа, да се у Црну Гору преноси, пошто се у Далмацији од њега брашно самеље.

У сагласију са мојом предњом књигом, под 3 Липња о. г. број 1285, коју сам част имао на Вас послати, примам себи за част на знање Вам дати сљедујућу исправу, и јавити, да аустријско управитељство над царинама задржаје за себе поправљање, које у напредак могло би се чинити онако, као што узиште нужда и права царине.

Старија област јавља:

Уношење жита за у воденицу, просто је Црногорцима, али само путем, који од Цетиња на Котор оправља, а дом од царине (догања), кэд којега треба доказати колико је жита донесено издаће, на оставу или на јемство прије учињено за данак уношења, запис, или биљету данка, и оставити ће рока колико устреба док се самеље брашно, пак треба опет код царине доћи, код које је жито већ било унесено, те она, рачунајући деведесет и осам фунтих брашна на сваки цент жита, извјестиће се има ли према житу унесеноме онолико брашна, те ако тако буде, вратиће оставу, или јемство и узети ће натраг запис названи од уласка; ако ли то тако не буде, него према житу мање има брашна, узети ће пристојни данак на оно што је мање.

Што се тиче жита које Црногорци прибављају и сматра се као трговина у Црну Гору пролазећа, а од њега се брашно у Далмацији меље, ако буде тога ради код царине дошло, она ће издати један запис преласка, а тко га прими, има платити данак преласка и подјемчити се за данак уношења, те ће бити назначено куда и кад има се брашно изнијети. Царина која таково изношење надгледа, владаће се онако исто, као што је повише речено за жито

које Црногорци у Далмацију доносе да се од њега брашно меље.....

У Задру 10 Листопада 1846 године.»

19. **Писмо окружног капитаната которског владици Петру II о томе, како могу Црногорци улазити у град Котор.**

Искрено желим ползовати, по могућности мојој, народу подложноме Вашему Високопреосвештенству, и служи ми пак за особито удовољствије сваки пут кад могу, удовљетворити жељама В. В. пр., и доказати Ви тако јошт више особено почитаније које Ви од више година наносим И у предмету, о којему ми пишете с почитајемим листом Вашим од 16 Јулија 1864 год. т. ј. касатељно о уласку Црногораца у овоме граду, хотио би бити у состојанију чинити све оно што В. В. пр. жели; али Вами је познато да особе не снабдјевене с паспортима подложне су у свакоме мјесту некијем ограничитељнијема уредбама, а особито у једној тврђави, а пако особито је ограничена финансија која не подноси са свим свободно иностраних особа, које дужне су плаћати дацију не само за оно што уносе, но и за оно што износе из аустријске државе.

Са свим тијем имам уфање, да оно што сам расположно служиће за испунити у највишу чест желанија В. В. П. — Биће т. ј. допуштено Црногорцима приступити на магазине од жита у овоме граду за приобрјетати жито, али нужно је да буду совокупљени, и биће допраћени колико у улазак, толико и до изласка из овога града, — тако наређују финансијални закони за предупредити контрабанде.

Наредио сам пак, да од данас и у напријед, и доклен ће то допуштити мирноћа и безопасност у овоме окружију, могу улазити у ови град сваки дан по тридесет Црногораца, т. ј. сваки пазарни дан, а то, како се разумије, не бројећи жене, и не бројећи главаре и старешине од позна-

тога доброга поведења којијема остаје слободни улазак у овоме граду у свакоје вријеме.

Дао сам заповијед депутату од пазара да буде непрестано стојати на позаду, да буде по правици и по разлогу објавити ми оне људе који хоће улазити у град; да буде имати особито смотренније за оне Црногорце који долазе из далекијех мјеста, и да буде дати ми на знање ако који Црногорац, изван оне тридест, којијема ће обично бити допуштено улазити, има велику нужду улазити у Котор, зашто у таквоме случају неће бити одречено допуштење да улази.

Наредио сам јошт, да сваки пазарни дан један чиновник окружнога војводства буде се чинити кад кад видити на пазар за настојати да се не чини каква неправица, али друга неуредност, и за чути жалбе које би могао имати који Црногорац против кога.

Желећи да ова предложенија буду, барем у једну чест, пријатна В. Високопреосвештенству част имам потврдити се с обичним високопочитањем....

У Котору на 3 августа 1846 года.

20. Писмо ђенерала Турског владици Петру II односно куповања Црногорских непокретностих које су зашле у аустријску границу, број 883.

Као што из високог декрета ц. кр. придворне канцеларије президиума, од 37. Марта т. г. № 9262., јавствује, Ваше Високопреосвештенство опет трудило се је у скорашњем на Његово сијатељство господина државног канцелара кнеза од Метерних управљеноме представљенију трудности изјавити које, по Вашему мњенију, не дозвољавају у испољненије привести урећену од његовог величанства всевисочајшим рјешењем од 11. Октобра 1845. г

продају притежајеми од Црногораца у окружију которском недвижими добара.

У том представленију, Ваше Високопреосвештенство повторитељно за најсходније изјавило и предложило јест да би аустријско државно владјеније већ сад ова недвижима добра купити морало, од којих на сваки начин она житељима Мирачкима принадлежећа добра искључити би се имала, будући да би иначе суштаствованије посљедњих у опасност приведено било.

Подобног содржанија требованије и на исти конац доставило је мени Ваше Високопреосвештенство јошт у мјесецу Марту пр. год., које ја нијесам пропуштио високоме придворноме мјесту поднијети, које је сврху тога претресање узело у сљедству којег се невмјеститељност вашега захтјевања показала, посље чега сам ја одма Ваше Високопреосвештенство писанијем мојим од 12. Јулија 1849 № 1620., сходно високоме налогу високе ц. кр. канцеларије президиума, известити част имао да би на сваки начин пре истеченија од Њ. ц. кр. ап. величанства опредјељеног двогодишњег рока рјешеније ради примања недвижими добара од стране државног прављенија прерано било, и да се зато остати мора при најточнијем набљудавању препомenуте всевисочајше заповједи, јербо би и најмање одступљеније од те за надлежатељства одвећ опасно, а с друге стране такођер достојанству ц. кр. аустријског владенија несходно било.

Будући да се и ц. кр. тајна дома — двора и државе канцеларија при саопштењу Вашем скорашњег корака увјерила о невмјестимости Вашег захтјевања и своје мњеније изјавила јест да се на то на горе речени начин одговори, и будући да је мене по томе нуждан налог од високог придворне канцеларије президијума с горе именованим високим декретом стигао, то мени ништа не остаје друго

него на содржаније писанија мог од 12. Јулија 1846. г. № 1620 позвати се, и у истоме, као и у пређашњем од 24. Јануара 1846. № 1441 на Ваше Високопреосвештенство учињено прошеније повторити, да би благохотно дјејствовати хотјели о испуњенију од Његовог Величанства закључени, и у посланом Вам објављенију содржими мјера.

Будући да је Ваше Високопреосвештенство у горепоменутом престављенију такођер молило да би на пазаре у которском округију долазећим Црногорцима од стране аустријски надлежатељства нуждна заштита давана била, то ја не пропуштам сходно добивеној заповједи, премда ја и не сумњам да у том призренију ништа пренебрегнути се неће, и да ће се Црногорцима за цјело закону сходна помоћ давати, надлежатељствима округија которског строго набљуденије постојећи о овом прописа наложити, и питам се пријатном надеждом да ће и Ваше Високопреосвештенство, кад се извјести о жалосним прикључењима, која су за вријеме одсуствија Вашег мир и безопасност живота и имања житеља округија которског узнемирила, строго каштиговање оних између Ваших поданика, који су томе криви, као и повратак украдени ствари наредити....

У Задру 15 Априлија 1847. год.

21. Писмо канцеларије Намјесништва Задарског Владици Петру II о том, да Црногорци могу наслиједити у аустријским државама, број $\frac{16.559}{3096}$.

У продуженију колико се имало част саопштити Високопреосвештенству Вашем правитељство ово узима за част послати Високопреосвештенству Вашем 100 екземплара који садржавају рјешеније Њ. ц. кр. ап. величанства цара аустријског по ком и Црногорци насљедити могу у аустријским државама.

У Задру 8 Септембра 1849.“

Из ово неколико овђе приведени докумената можемо дијелом дознати какви су односи постојали међу Аустријом и Црном Гором времена владања Црном Гором владике Петра II. Велим дијелом због тога што овђе нијесу прибрана сва писма, која је владика Петар II. добијао од аустријскијех власти, а особито пак због тога што овђе нема приведено ни једно писмо које је владика Петар шиљао аустријским властима, те по томе не можемо саставити праву слику ондашњи односа међу Црном Гором и Аустријом. Ја ћу се постарати још прикупити које писмо од оних које је владика Петар примао од Аустрије; а, ако ми буде могуће, постараћу се загледати и у архиве которске, задарске и бечке, ђе се морају наћи сва писма која је владика Петар писао аустријским властима. За сад износим пред поштоване читаоце „Гласника“ оно што имам под рукама, у увјерењу да ће и ово занимати оне, који се интересирају историјом овога дијела српскога народа који живи у Црној Гори. Писма саопштавам језиком којијем су писана.

Цетиње, 20. Априла
1885. год.

ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ СРПСКИ.

НОВИ ПРИЛОГ

од

Гаврила Витковића.

I

Сав колики православни народ српски подноси (1697) молбу своју барону Тодору Шлихтингу председнику војне комисије за одређење међе краљевини Славонији; и у тој својој молбеници моле главног комесара, за посредовање код цесарског двора, да се или строго одрже и поштују говорене привилегије, или да се народу српском дозволи сеоба, из цесареве државе под власт другог хришћанског владаоца, где би бар слободно живели, по обредима православне цркве Богу се молио и своју веру сачувао.

(Оригинал овога списа налази се у Бечу у архиву цар. краљ. војног министарства.)

„Illustristime Domine Baro ex parte militari declarate principalis Commissarie etc.

Domine Domine nobis perquam gratiosissimme. etc. Nos infrascripti humillimi et demissi servi his nostris humillimis precibus referimus et magna cum humilitate representamus, quatenus nostras humillimas preces exaudire dignaretur.

Scimus, quae quantaque Illustrissimus Dominus commissarius ex parte militari in historiis repertus sit, quod

nostra patria et gens Serviana his elapsis temporibus et annis multas habuerit libertates et facultates, id est Regiam sedem, qua sedė multis temporibus supersedit, quamdiu misericordia nobiscum haesit, si quidem vero Dei providentia propter nostra delicta, quae inscie commisimus, denique ut humillimam assumamus, omnia nostra bona amisimus, et insuper in jugum turcicum incidimus, in eo multa per tempora manentes; facultates nostras abalienarunt et in spiritualibus plenaria officiis patriarchalibus et ecclesiasticis semper fuimus in tranquilitate et residentia nostra patriarchali cum omnibus appertiis Metropolia nostra, et praeter omnes turcicas facultates in ritu nostro graeco semper tuti conservatique mansimus. Jam autem a Majestate sua Sacratissima Domino nostro clementissimo adhortales litteras nostro Domino Patriarchae anno 1682 emanatas, quae litterae haec in se continebant, ut tempore necessitatis contra Turcam hostem arma nostra sumamus, fidelitatis vero nostrae et tantae defatigationis boni publici Sua Majestas Sacratissima nobis sancte compromisit nostram patriam ab inimico Turca adimere nobis, quo prius usi sumus, iterum guvernatorem clementissime asignare, qui cum hac natione Rasciana dirigere sciat et valeat, prout ordo divorum regum antecessorum nostrum, et facultas nostra spiritualis patriarchalis remonstrat, nempe ecclesiam nostram in ordine orientalis ritus graeci conservare. Sic ergo haec sancte a Sua Majestate Sacratissima aliis non obstantibus appromissa sunt, ita nos continuo ad Suae Majestatis Sacratissimae devotionem perpensi accomodaturi, magno cum gaudio, animo consolationeque sub alas Majestatis Suae Sacratissimae confugimus, a parte patet; quod facultates nostrae armis etiam, si necesse fuit, et sit, cum fratribus et consangui-

neis et bona, immo et sanguinem semper amittere parati fuerint; inde fidelia Suae Majestatis Sacratissimae servitia a tot annorum temporibus tam in praesidiis, quam in campo et quidem cum expensis nostris propriis praestiterint, sit tandem, sicut publicum est, aestino vel hyemali tempore, ubi aestate absque solutione et hyemali tempore absque quartyro extitimus, nostram sanguinem ante hostes profundere et nostros fratres consanguineosque amittere non curavimus; etiam contigerat saepius, ut cum complurimi captivitatem turcicam inire debuissent, et quidem multi ad hodiernum usque diem patiuntur, tandem etiam redimere ex nostris tenuissimis facultatibus coacti fuimus, et si quis vulneratus exstitisset, suis expensis medicum soluit, et equum sub se hostiliter mactatum aut trajectum iterum sua propria pecunia emit, quae omnia et per omnium belliducum attestatorias litteras et generales ubique in praesidiis constitutos approbare possumus, quod his in servitiis proficuis semper praestitis manserimus. Secundum compromissa Suae Maj-tis Sacr-mae anno 1690. nobis elargitis privilegiis, secundum ordinem ut ritus graeci Archiepiscopus habeat plenariam facultatem disponendi cum ecclesiis, ejusdem ritus episcopos consecrandi et subordinandi, omniaque eclesiastica negotia administrandi, quemadmodum fuerat divorum regum tempore, in quibus libertatibus fuimus, ita Maj-tas Sua Sacr-ma nos in his confirmavit, ut pacifice et tranquille in Hungaria ét Croatia vivere valeamus, et, dum necessitas erit, archiepiscopo Rascianorum et Episcopis patriam seu ecclesias visitandi tam monasteria et populum, cum sibi subiecto et spiritualibus, secundum ritus graeci normam et consuetudinem, ut nemo nos turbare valeat. Jam autem, cum vel ma-

xime speravimus aliquam clementiam, optanda praestita fidelia seruitia aliam futuram gratiam et clementiam a Maj-te Sua Sacr-ma nos adepturos, iam autem nobis obvenerunt omnia contraria, obtinuimus unum mandatum ab Excelsa Cancellaria Hungarica ab Illustr-mo Domino comite Francisco Nadasti, quod mandatum contrarium exstat nostris privilegiis et donationibus, ne se extendat visitare graecum populum cum suis Episcopis ubique constitutis, sed ut dependeant ab Episcopis Romanö-Catholicis. Ob haec omnia nos humillime cum magna reverentia protestamur, quod nunquam cum hoc contenti simus, et nullum alium spiritualem, nisi dominum nostrum Patriarcham agnoscamus, et quem natio nostra eliget, et Episcopos ritus graeci, quos Patriarcha consecrandos censebit.

Ideo humillime Illustr-mum dominum dominum de genuflexo requirimus, ut privilegia a Maj-te Sacr. nobis elargita confirmentur, et nobis locus assignetur, ubi noster Archiepiscopus denominari possit, et a populo graeco agnosci, quam gratiam a Sua Maj-te Sacr-ma adipisci possumus, nos et nostri successores, et offerimus nos usque ad ultimam guttae sanguinis profusionem, quam gratiam dum exaudiet populus noster Rascianus sub turcico jugo adhuc haerens, nos in suis promissis et libertatibus conservatos esse, plurimi se sub protectionem Suae Maj-tis Sacr-mae collocarent, si vero nobis justitia administrata non fuerit, secundum compromissa Suae Maj-tes Sacr-mae, nos aliam gratiam et clementiam a Sua Maj-te Sacratissima exigemus, id est libertatem ut sub Christianum alium Dominum demigrari possemus, et nostrum graecum ritum prosequi valeamus. Nostros vero labores et tantam profusionem sanguinis Christus dominus no-

bis suo tempore persolvet. Nihilominus ad pedes Illustr-mae Dominationis Vestrae humillime prostrati et provocati supplicamus, quatenus dignaretur nobiscum aliquam misericordiam facere et justitiam nobis administrare. Cum sit Dominatio vestra Illustr-ma et manus dextera Suae Maj-tis Sacr-mae, speramus idcirco optanda praestita servitia, in quibus ad hodiernum usque diem manere perpetimus, etiam clementiam obtinendam nos humillime recommendando permanemus.

Illustr-mi ac Domini perquam gratiosissimi

Semper in perpetuam fidelissimi Servi

Universa Comunitas Ritus graeci tam spiritualis quam secularis status.

На полеђини стоји:

I. T. Ad. Illust-mum dom. dom. Theodorum Baronem de Schlichting, domin. in Ogerschiz, Sacr. Caes. Regiaeque Maj-tis nec non Inclyti Consilii Aulae Bellici actualem Consiliarium ac Collonelum et ad stabilienda Regni Sclavoniae confinia ex parte militari principalem Commissarium delegatum etc. etc.

II.

Војно-судски артикули, које је прописао цар Леополдо I за српску војну покрајину, 27 маја 1702.

(Original isLitera invenitur in Registratura Caesareo-Regii Ministerii bellici. Viennae.)

Römischen Kayserl. Mayestätt Leopoldi Primi Kriegs-Articul vor die Rätzische Militz.

1-o Ein jeder Kriegsmann sowohl zu Rosz und Fuesz sollen sich Gottlästerlicher Worte und Werke enthalten, und den Sieg von Gott Erbitten, würde aber Einer gegen Gott und den Heyligen Lästerlich reden, oder Handeln,

der, oder dieselbigen sollen an Leib oder Leben nach Gesetzten rechten gestraffet werden.

2-o Wer Meutherey und rebellion machet, oder dasz Er damit umbgangen, der soll ohne Einige Gnad dasz Leben verliehren.

3-o Wer seine vorgesetzte Officier in Commandosachen sich wiedersetzt, der soll das Leben verwircket haben.

4-o Alle Todtschläge sollen mit Lebensstraff Bestraffet werden, und solle ihm nicht Excusiren, wann er toll were gewesen, sondern deszwegen noch härter gestrafft werden.

5-o Wan einer zum Erbfeindt überlieffe, und den Türckischen Aberglauben und Greüel oder falsche Lehr annehmen sollte, und darüber gefangen und Ertappet werden, soll ohne Einige Gnadt lebendig gespieszet werden.

6-o So Einer zu den Erbfeind überlieff, und nicht den Türckischen Greuel angenommen, nur dienste, soll Ebenfalss gespieszet werden.

7-o Der zu denn Feind ausriesze und überlieffe oder sonsten andess wohin, soll das Leben verlieren.

8-o Wan sich Einer oder mehr unterstünden Christen-Kinder zu stehlen, und den Türcken zu verkauffen, der soll ohne Einige Gnad mit dem Strang, von Leben zum Todt verurtheilet werden. (Denn Sie fürchten mehr den Strang alsz dasz Spieszen.)

9-o Wer sein Weib, oder sonsten seine Befreundte überredete, über zum Türcken zu gehen, dorten verkauffte oder sonsten ihnen übesliesze, soll dasz Leben verlieren.

10-o Ehebruch, unzucht, Hurerey und Unkeischbeit sollen nach Peinlicher Kriegs-Ordnung gestrafft werden.

11-o Sodomiterey sollen an Leben und mit Feuer gestrafft werden.

12-o Es sollen keine maitressen weder Concubinen im Felde noch in ihren Quartiren gelitten werden, Bey grosser straff.

13-o Dieberey sowohl in Feld, Garnisonen, oder in den Land in den Quartiren, soll Ernstlich verbotten und gestrafft werden.

14-o Wer Feld Artillerie, munition, Gewehr, Rüst — und Zeughäuser, item proviantwägen Bestielt oder Mühlen ruiniret, soll an Leib und Leben gestrafft werden.

15-o Ein Cammerat der den Andern, oder Ein Knecht der seinen herren Bestielt, Soll mit dem Strang nach Befunden an Leben gestrafft werden.

16-o Wer vorsetzlih Feuer anleget in freundes Land, soll mit dem Feuer gestraffet werden.

17-o Häuser, Blanken, Zeune und fruchtbare Bäume sollen weder abgebrochen noch Beschädiget werden Bey groszer straff, Es were dan dasz Es die unumbgängliche noth Erforderte.

18-o Wer muthwillig Äcker, Wiesen und Gärten ruiniret, soll Scharff gestrafft werden.

19-o Straszen Raub soll mit dem Tode gestrafft werden, und welcher Officier von Straszenraub oder Dieberey participiret, soll alsz Ein straszenrauber und Dieb gestraffet werden.

20-o Alle öffentliche Gewalt soll mit dem Leben Bestrafft werden, gleicher straff sollen diejenige die Einer darzu verführen, Beleget werden.

21-o Wer Einen Schildt, der soll mit Einer Geldbusze und wiederuf gestrafft werden. Et qui non habet in aere, luat in pelle.

22-o. Wer Einen Mayn Eidt Schweret, soll mit abhauen zweyer Finger gestrafft werden.

23-o Zauberey soll mit dem Feuer gestrafft werden.

24-o Keiner soll Bey Verlust des Lebens dem Wirth Gewalt anfügen.

25-o Was Ein jeden von fourier oder Ballatiren vor Quartier und Plätz assigniret werden, das mit soll Er Bey Exemplarischer Straff Zufrieden seyn.

26-o Niemandt, Er sey auch wer Er wolle, solle zu oder ausz denen retranchemanten oder anders ausz-und Eingehen, alsz durch die gewöhnliche porté, Bey Leib- und Lebensstraff.

27-o Niemandt Soll in Feldslager oder Besatzungen und Festungen ohne Erlaubnüs seines Obristen, Rittmeister oder Capitain übernacht von Seiner Compagnía abseyn, Bey Leib- uud Lebensstraff.

28-o Welcher Trompeter oder Trommelschläger Sich von seiner Compagnie Begiebet ohne Erlaubnis, soll mit Verlust siener Ehr von regiment weggejaget werden.

29-o Welcher die Wacht versaumet, soll mit Eisen und Banden, waszer und Brod, oder nach gelegenheit Schärffer gestrafft werden.

30-o Wer truncken auff die Wacht kommen würde, soll mit Eisen und Banden gestrafft werden, oder auch mit Verlust seiner Ehren von regiment gejaget werden.

31-o Esz soll niemand nach Besetzter wacht Ein allarm mit Schreyen Balgen - Schieszen oder Drommelschlag Ereignen, Bey Leib- und Lebensstraff.

32-o Jeder Officier soll seine anvertraute posten wohl versehen, Bey Lebensstraff.

33-o Jeder soll die Schildwacht, oder die wacht nach gebühr resprectiren, wer darwieder handlet Soll Ernstlich gestrafft werden.

34-o Wer Hand an die Wacht leget, soll an Leben gestrafft werden.

35-o Wer auff die Patroll dasz gewehr zucket, Soll an Leben gestrafft werden.

36-o Wer auff der Schildwacht Schläfft, Es Sey in Felde oder Garnison, oder gehet Ehe Er abgelöset wird, von seiner Post, der soll arquebusiret werden.

37-o Ingleichen soll den Officier wiederfahren, welcher Bey visitirung der wachten nicht wird angetroffen.

38-o Wer mit dem Feindt correspondiret, gespräch halten, Briefe Schreiben, Post oder Grüsze saget, sollen alsz Verrähter an Leben gestrafft werden.

39-o Da Ein Commendant, Obrister, oder Commandirender Officier, Einen seiner Officier oder Soldaten von auffgabe des Platzes Sollten reden hören, oder sonsten gewahr würde, den soll Er ausz dem mittel zu räumen Schuldig seyn.

40-o Welcher Commendant Einen Platz übergiebet, der soll an Leben gestrafft werden, und die gemeine Soldaten wan Sie daran Schuldig, soll der Zehnte darvon sterben die übrige aber zu Schelmen gemacht werden.

41-o Wer ohne Erhebliche Ursachen, wen gebühlich abgeblasen, oder die Drommel gerühret wird, Sich Bey Seiner Compagnie und fahne nicht Einfindet, soll mit Eisen und Banden gestrafft werden.

42-o Wer einige Worte, wordurch Eine rebellion Entstehen möchte, von sich hören lest, Sollen nach Sachen wichtigkeit an Leib- und Leben gestrafft werden.

43-o Wan gantze trouppen oder Compagnien So Etwan zum treffen ihre devoir und Schuldigkeit nicht thun, so soll der Officier welcher daran Schuldig, Ehr und dasz Leben verwürcket haben, wan Es aber die gemaeine Knechte Betriefft, soll von den Schuldigen der Zehnte auffgehänckt, die übrigen an die gefährliche Orther commandiret werden.

44-o Die Mahnen und Truppen, welche Feldschantzen oder Redouten verlaszen, Esz werde dan, dasz Sie drey stürme auszgestanden, und keine Entsatzung Bekämen, und augenscheinlichen ruin der fölcker vorhanden were, sollen gleicher gestalt abgestraffet werden.

45-o Wer von Seinen regiment, Compagnie oder Fähnl nach Hausz ginge ohne Erlaubnisz und pass seiner vorgesetzten General oder Oberen, Sollen wie Ein auszreiszer gestrafft werden.

46-o Wan es zu Batallien oder recontren kommet, soll sich Keiner des Plündern gebrauchen, Es sey dan, dasz der Feind gänzlich geschlagen, wer darwieder handelt, mag ohne Eintrige Bedencken von Officirer nidergehauen werden.

47-o Alle gefangene sollen der Generalitet Eingelieffert werden, Bey hoher straff.

48-o Kein Officier soll den Soldaten ihren Sold oder proviant Enthalten, wer darwieder thut soll seiner scharge verlustig seyn, wie auch an Ehr und Leben unabläszlich gestrafft werden.

49-o Welcher Capitain oder Rittmeister die Musterung hintergangen, der soll alsz unehrlich seiner Scharge verlustiget sein.

50-o Dasz, wan Einer die Salvaquardie oder wasz von Einer Löbl. Generalitet Befreyet worden, Plündert, soll an Leib und Leben gestrafft werden.

51-o Wer Priester, Kindelbetter, Kinder undt andere Ehrbare jungfrauen, junge mädel und hauszmütter Kräncket, der soll nach Befindung der sachen an Leib und Leben gestrafft werden.

52-o Wer Kirchen und Clöster Beraubet oder Plündert, der soll an Leib und Leben ohne Gnad gestraft werden.

In tergo. Reducantur isti articuli ad brevissimum numerum, Factum wie Sye untern 27. Mai 1702. expediert worden.

III.

Патријар Арсеније III Црнојевић жали се цару Леополду I, како се не поштују народу српском ујемчена привилеђијска права, како га неки опадају код власти и нападају у вршењу његове архипастирске дужности. Моли цара, да том злу стане на пут и нареди да власти поштују привилегије. (Молба је ова писана 1697 илћ 1698.)

(Оријинал налази се у Архиву цар. краљ. војног министарства у Бечу.)

Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas. Domine Domine Clementissime:

Quales Sacratissima Vestra Majestas, tum mihi, tum Genti Rascianae, immunitates et reliqua privilegia adhoc Annis praeteritis 1690, 1691 et 1695 conferre clementissime placuit, ea hisce sub A. B. et C. humillime annecto. Et quia hucusque ea, in iis contenta, ad mandatum Sacratissimae Majestatis Vestrae, uti debuissent, non sunt adimpleta, quin imo ego, qnoad personam meam, collato, etiam in iis, mihi Archiepiscopi titulo, per nonnullos privati, in libero Ritus nostri exercitio turbari volunt; et multa alia iniqua contra me sinistre et absque omni fundamento delata; praeterea decimae quoque a nostris immediate contra mentem Clementissimorum Majestatis Vestrae privilegiorum sunt exactae, et etiam non exiguntur. Hinc iteratis Majestatem Vestram humillime rogandam censui, quatenus confirmationem earundem Immunitatum, tam me et personam meam, quam totum populum Rascianum consernentium, denuo impertiri et easdem quoque strictiori compelle observari facere cle-

mentissime velit. Quibus me Altissimis gratiis aerternis devoveoi et amorior

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Vestrae

Humillimus perpetuoque Fidelis subditus
Arsenius Csernoviz m. p.
Archi-Episcopus
et Patriarcha Rascianorum.

IV

Царски кабинетски налог угарском намесничком већу, како му је до знања дошло, да маџарски бунтовници (Ракоцијини) хоће да привуку до сад верни народ српски. С тога да веће пожури патријарха Арсена Црнојевића, како би исти, који ужива поверење, народ српски одржао у дојакошњој верности, и да га покрене и одушеви на оружани отпор против Маџара. Најпосле заповеда цар, да намесништво час пре испуни све дојакошње захтеве патријархове, а то исто да препоручи и кр. дворској Комори, да и она учини све, што је или што би затражио патријарх. Овај налог издат је 2 новембра 1703 год. у Бечу.

(Оригинал је у архиву цар. краљевског министарства у Бечу).

Hoff-Camer wegen Abfertigung des Razen Patriarchen Arsenij Czernovich.

Hiemit in Freundschaft Zu erinnern: Wasgestalt gewüsse nachrichten einkhomben, das die rebellen ale diligenz anwendten, die räzische nation von ihrer bisherigen treue abwendig zu machen, und an sich zu ziehen, dahero I. K. für dero anliegentlichen Dienst zu sein halten, das der alhier subsistirende Räzische Patriarch ungesaumt hinab zu Erwenter nation sich begeben und vermittels des bey deroselben habenden grossen Trauen und Glauben sie nit allein in beständigere threu erhalten son-

dern gegen mehrbedeuthe Rebellen noch mehrers verbittert machen, undt die wieder selbe ergrüffene Waaffen weithes zu continuiren auffrischen, daher auch in seinen etwo habenden practensionen nit längs mehr aufgehalten; sondern so schleinig als möglich abgeförttigt werdten solle.

Als hat mann Jhro Löbl K. Hofcamer solches im fahl bej deroselben erwenter H. Erzbischoff etwas zu suchen hetté, zu gehörigeu weithern unbeschvärten Verordnung hiemit in Freundschaft verhalten wollen, und — — — — — — — — — — — —

Wien den 22 9 bris (Novembris) 1703.

V

Указ цара Леополда I, у ком обећава патријарху Арсену Црнојевићу, да ће строго поштовати народне привилеђије, и да ће означити места где би се народ српски стално настанио, чим наступе мирнија времена.

(Оригинал је у архиви цар. краљ. војног министарства у Бечу).

Arhi-Episcopo Csernovicz.

Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis etc. Nomine Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Archiepiscopo Domino Arsenio Csernovicz hisce significandum, patuisse ex memorialibus ad manus altefatae Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis porrectis, quae idem Dominus Archiepiscopus tam pro se, quam tota communitate gentis Razianae, diversis in punctis proposuerat, principaliter in eo consistentia, ut privilegia antehac indulta non tantum renovari, sed etiam effectui mancipari placeret.

Quandoquidem nunc alterepetita Sacra Caesarea Regiaque Majestas conceptam iam pridem in ipsum Domi-

num Archiepiscopum, quam universam gentem Razianam benignam propensionem firmiter adhuc foveret, et continuaret, ita quidem, ut nihil magis optet, atque desideret, quam ut eidem genti Razianae promissa indulta, si nec tum adimpleta forent, et executioni mandari possent; quia vero tumultuosa haec tempora notorie obsunt et principaliter dislocationem a saepius repetita gente desideratam fieri non sinant; Quapropter saepedicta Sacra Caesarea-Regiaque Majestas fiducialiter credit et benigne confidit, eundem Dominum Arhiepiscopum cum praefata gente se calamitioso huic tempori accomodaturum, et tranquillitatem, quae ad executionem unius alteriusve petiti requiritur, patienter expectaturum esse; principaliter autem totam gentem semper bellicosam in fidelitate sua mediante authoritate, qua idem Dominus Archiepiscopus apud eandem pollet, immote perseveraturam, nec non arma, quae cotra perfidos Rebelles et turbatores pacis laudabiliter hucusque gessit, pro viribus continuaturam sicque promerituram esse, ut saepedicta Sacra Caes. Regiaque Majestas nova motiva et recentem stimulum habeat, huius gentis fidelia et proficua servitia novis gratiis et favoribus cumulandi, prouti ex benignitate sua iam ordinavit, ut omnibus et singulis Razianis vel apud exercitum suum existentibus, vel apud unum alterumve fortalitium belli gerantibus condigna subsistentia naturalis de tempore in tempus suppeditetur. Quod ex benigna mente Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis eidem Domino Arhiepiscopo hisce intimandum fuit, cui etc. etc.

Viennae die 22 9 bris (Novembris) 1703.

VI

Цар Јосиф I потврђује привилеђије, које је подарио Леополдо I народу српском. (1706 год. 29 септ.) — Оригинал је у архиву ц. кр. војног министарства у Бечу.

(Из приватне збирке Јевдокија Хурмузака).

Copia Privilegiorum Illyricae Nationis ab Augustissimo Imperatore Josepho confirmata.

Nos Josephus DEI gratia Electus Romanorum Imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnicliae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae, ac Superioris et Inferioris Silesiae, Wirtembergae et Thekae; Princeps Sveviae, Comes Habspurgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgi et Goritiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod noster Venerabilis Arsenius Csernoevich, Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Archiepiscopus et Rascianorum Patriarcha, tam suo quam totius gentis Rascianae, populique Serviani nominibus et in personis exhibuit et praesentavit Majestati nostrae certas quasdam ternas litteras Privilegiales et simul protectionales Sacratissimi condam Principis ac Domini Leopoldi Romanorum Imperatoris, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque Regis semper Augusti, genitoris et praedecessoris nostri gloriosae reminiscentiae desideratissimi primas quidem undecima Decembris in ano Domini Millesimo Sexcentesimo nonagesimo; secundas vero Ano Millesimo Sexcentesimo nonagesimo primo, die 20 Martii in Anno Domini Millesimo Sexcentesimo nonagesimo quinto, omnes omnino sub hac civitate nostra Vienna Austriae, per expeditionem Cancellariae nostrae Regiae Aulico Hungaricae latino idiomate confectas et emanatas propriaque

manu Ejusdem Paternae Majestatis nostrae subscriptas et secreto sigillo, quo ut Rex Hungariae utebatur, communitas. Quibus mediantibus eadem olim paterna Majestas nostra non modo vetustam ejusdem Archiepiscopi et Patriarchae autoritatem, praefataeque gentis et populi Rasciani ritum, sartum tectumque reliquisse, verum etiam alias praerogativas, immunitates, gratias, indulta jura et libertates praenominato Archiepiscopo et Patriarchae populoque ac Genti Graeci ritu Rasciano seu Serviano concessisse, ac reliquos etiam functiones ibidem lympidius contentas et specificatas certis ex respectibus et motivis, modis, formis et conditionibus in ysdem ternis litteris clarius et uberius expressis benigne regulasse et disposuisse, eundemque Archiepiscopum et Patriarcham, necnon gentem Rascianam eatenûs sub Clement-mam Caesareo-Regiam protectionem suam suscepisse, simulque universorum suorum dicti regni Hungariae partiumque et districtum eidemque annexorum et subjectorum statuum et ordinum manutentioni et defensioni speciali. Suppllicando Majestati nostrae per quam humillime, quatenus nos antelatas bene memoratae paternae Majestatis nostrae ternas litteras privilegiales, omniaque et singula in üsdem contenta, ratas, gratas et accepta habentes, litterisque nostris pariter privilegialibus inseri et inscribi facientes authoritate nostra Caesareo-Regia approbare, roborare, ratificare ac pro praefato Archiepiscopo et Patriarcha Graeci ritûs genteque seu populo Rasciano gratiose confirmare dignaremur. Quarum et quidem secundarum item series talis est: Leopoldus Dei gratia etc. etc. etc. Honorabili devoto nobis dilecto Arsenio Czernojevich, orientalis Ecclesiae Graeci ritus Rascianorum Archiepiscopo, Episcopis omnibusque alys ecclesiasticis et saecularibus capitaneis, vicecapitaneis, toti denique communitati ejusdem Graeci

ritûs et nationis Rascianorum per Hungariam, Sclavoniam, Illyriam, Mysiam, Albaniam, Graeciam, Bulgariam, Herczegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenepoliam caeteraque annexa loca, et quibuscunque alijs praesentes nostras lecturis, inspecturis vel audituris gratiam nostram Ceesaream atque Regiam et omne bonum. Non solum ex demisso libello nobis vestrûm omnium nomine per ablegatum ad Nos Episcopum Jenopolitanum Isajam Diakovich, verum et verbali ejusdem expositione luculentius clementissime percepimus demissam gratiarum actionem vestram, quod vos è faucibns barbarae Turcarum tyrannidis ereptos pristinae restituerimus libertati, obligationemque perpetuam qua nobis ob tanti beneficy exhibitionem obstrictos vos posteriosque vestros profitemini debito quidem vestro, nostra tamen eo maiori satisfactione, quòd agnito jure nostro vos in sinum gratiae clementiaeque nostrae, qua Domini et Regis vestri legitimi, proycientes, sub umbra protectionis nostrae post hoc vivendum vobis et moriendum esse laudabili animi fortitudine declaretis, cujus nobis perquam acceptae contestationis et exhibitionis vestrae, intuitu, vos universos et singulos in tutelam nostram Caesareo-Regiam clementissimè non tam suscipimus, quam ad egregium propositum animis vestris figendum et filys inculcandum perpetuo omnibusque in occurentys realibus documentis magis magisque confirmandum Ad arma proinde contra infensissimum Christiani nominis hostem et persecutorem vestrum sub auspicijs nostris nostrorumque belli ducum directione sumenda propulsandasque injurias, calamitates ac miserias vobis iniquissime crudelissimeque hactenus illatas paterne hortamur vicissim, ut lenitatem et dulcedinem Imperij dominatusque nostri in ipso limine sentiatis, petitionibus vestris pietate nobis connaturali annuentes benignissimè decrevimus, ut juxta orientalis

ecclesiae Graeci ritûs Rascianorum consuetudinem ac normam veteris calendary liberè conserveminy et prout hactenus ita deinceps à nullis ecclesiasticis vel saecularibus statibus ulla afficiamini molestia, liceatque vobis inter vos ex propria facultate ex natione et lingua Rasciana constituere Archiepiscopum, quem status ecclesiasticus et saecularis inter se eliget, isque Archiepiscopus vester liberam habeat facultatem disponendi cum omnibus orientalis Graeci ritus Ecclesys. Episcopos consecrandi, sacerdotes in monasterys disponendi, templa, ubi opus fuerit, propria facultate extruendi, in civitatibus et villis Rascianos sacerdotes subordinandi: verbo sicuti hactenus Graeci ritus Ecclesijs et ejusdem professionis communitati psaeesse valeat, et propria authoritate ecclesiastica vigore privilegiorum à praedecessoribus nostris divis condam Hungariae Regibus vobis concessorum in tota Graecia, Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolia et Herzegovina, necnon in Hungaria et Croatia, Mysia, Illyria, ubi de facto existunt, et quatenus ac quamdiu nobis universi et singuli fideles ac devoti erunt, facultate disponendi gaudeat. Statibus porro ecclesiasticis, velut Archiepiscopo, Episcopis, monachis omnibusque generis sacerdotibus ritûs Graeci Monasterys, Templis maneat propria facultas disponendi ita ut nemo in praedicitis Monasterys, Templis et residentys vestris violentiam exercere valeat, verum in decimis, contributionibus et quarterys antiqua immunitate gaudeant, nec super ecclesiastico statu ullus saecularium praeter nos potestatem habeat arestandi vel incaptiandi aliquem, sed Archiepiscopus tales à se dependentes ecclesiasticos, poenam aliquam incurrentes, jure ecclesiastico seu canonico punire queat. Conferimus etiamac confirmamus Craeci ritûs templa, monasteria et ad haec spectantia prouti etiam Archiepiscopum et Episcopos concernentia

bona, qualiacunque illa sint, juxta collationem praedecessorum nostrorum possidenda; quae autem templa christiani nomini hostis Turca vobis ademit ea quoque recuperata manibus vestris resignari demandavimus. Archiepiscopo denique vel Episcopis vestris, necessitate sic exigente. monasteria et ecclesias in civitatibus aut pagis visitantibus, vel etiam parochos et communitaten instruentibus, à nemine tum ecclesiastico, tum seculari molestiam inferri patiemur. Adhibemus quoque pro possibili omnem conatum, ut per victoriosa arma nostra auxiliante Deo repetitam gentem Rascianam quo citius in territoria seu habitationes antehac possessas denuo introducere et inimicos ab inde repellere possimus; volumusque ut sub directione et dispositione propry magistratûs eadem gens Rasciana perseverare et antiquis privilegys eidem a Majestate nostra benigne concessis, ejusque consuetudinibus imperturbate frui valeat. Insuper annuimus et in eo, quod si ex ipsis Graeci ritus sine consolatione prolium et consanguineorum aliquis decederet, extunc talis omnis substantia in Archiepiscopum et ecclesiam, non secus, si Archiepiscopus et Episcopus quispiam moriatur, talis etiam omnis substantia in Archiepiscopum devolvatur. Denique ut omnes ab Archiepiscopo tanquam capite suo ecclesiastico tam in spiritualibus quam saecularibus dependeant, clementissime volumus et jubemus. Quam minificentissimam, clementissimamque concessionem nostram in vobis omni conatu et viribus demerendam, fidemque ac devotionem vestram inviolabiliter observandam continuo, nullis procellis concutiendam fore vobis firmiter promittimus, et in reliquo vobis universim et singulatim gratiam nostram Caesaream regiamque clementissimè confirmamus. Datum in civitate nostra Vienna Austriae die 20 mensis Augusti anno Domini 1691, Regnorum nostrorum Romani 34, Hungariae

et reliquorum 37, Bohemiae vero anno 55. Leopoldus. Blasius Jaklin, Episc. Nitriensis, Joannes Maholany. (L. S.) Confirmata sunt die 29 mensis Septembris anno Domini 1706, Regnorum nostrorum Romani 17, Hungariae et reliquorum 19. Bohemiae vero anno secundo Josephus.

(L. S.) Comes **Nicolaus Jlleshazy**
Ladislaus Hunyady

VII

Молба изасланика српског народа поднесена цару Карлу VI, да потврди избор новог митрополита карлов. Вићентија Јовановића; и моле да им се изда у изводу написмено потврда митрополита. (2 августа 1731).

(Оригинал се налази у архиви цар. дворс. војн. већа у Бечу).

„Humillima instantia..... universae nationis Illyricae Deputatorum.

Augustissime, Potentissime Invictissime Imperator, nec non Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiaeque Rex, Domine, Domine naturaliter Clementissime.

Eidem Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestati universa inclyta Graeci ritus natio Illyrica devotissime et genu flexo coram prostrata, per infrascriptos nos eatenus specialiter deputatos, pro clementissima super facta nuper post mortem videlicet, et ex hac vita decessum Moysis quondam Petrovich Orientalis Ecclesiae Graeci ritus Archiepiscopi et Metropolitae, in celebrato pro die 3-ma Martij Carloviczij, coram Caesareo Regio Commissario domino (titul) generale comite Locatelli regni Sclavoniae commendante, privilegialiter congressu nationali, ab universa natione per deputatos in unum congregata, Vicentij Joannovich, secus orientalis ecclesiae Graeci ritus antehac Episcopi Aradiensis et Jenopolitani existentis. in praememorati pie defuncti Moysis Petrovich locum pro universae nationis Illyricae Archiepiscopo et Metropolita

unanimi omnium voto, electione constitutione ac installatione ad submissas praetitulatae nationis eatenus porrectas preces, ejusdem Sacratissimae Caes Regiaeque Majestatis Vestrae conformatione benignissime elargita, infinitas easque humillimas hiscae praeprimis grates rependemus.

Siquiden autem in clementissimo hoc Caesareo Regio diplomate confirmatorio, clausulam quamdam, ut in extractu sub Litera A. insertam conspicere debuissemus, quae ne fors privialibus inclytae nationis juribus, et benignissimae menti clementissime concedentis, praejudicium aliquod irreparabile periculosa secum ferret, per consequens praelibata natio omnino non modice disconsolata redderetur.

Eapropter Sacratisimae Caesareae Regiaeque Majestat: Vestrae nomine universae nationis humillime et demississime supplicandum esse duximus quatenus per benignam Caesareo-Regiam, praecitatae in extractu subvirgulatae clausulae declarationem nationi in eo quod per illam clausulam privilegijs nostris exindeque habentibus juribus singulis et universis neutiquam, et nec in minimo praejudicatum sit, clementissime gratificari dignaretur Sacra Caesarea Regiaque Majestas Vestra, Quam Caesareo-Regiam clementiam et gratiam universa natio fidelibns semper ijsque perpetuis sanguine contestandis etiam servitijs, in inpoluta devotione demereri adnitetur, et nos humillime adgeniculantes emoriemur.

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Vestrae Humillimi perpetuoque fideles Subditi et Vasali.

Ognen Milkovity m. p.
Oberknezius.

Joannes Nicoletich m. p.
Libertinus.

Visarion Pavlovich m. p.
Episcopus Bacsiensis

Josephus Monasterly m. p.
Capitaneus.

Nicola Ivanovich m. p.
Capitaneus.

Expedit. Wien die 12 8-bris 1731.

Beilage A.

Extractus Caesareo-Regiae confirmationis Vicentij Ioannovich in archiepiscopum et Metropolitam dto 13 tia Julij Anno 1731.

Confirmamus ita quidem, ut tanquam legitime electus atque a nobis rite constitutus et confirmatus gentis Illyricae seu Rascianae Graeci ritus Archiepiscopus et Metropolita ab universo in provincijs nostris existenti sui ritus populo agnoscatur et honoretur, ipseque qua talis plenaria facultate in Carloviczien non minus ac provinciarum neoacquisticarum Metropoli, observatis tamen ijs, quae in Austriaca Valachia nostra Cisalutana per singulare decretum nostrum respectu illius nationis differenter statuta sunt, omnes ecclesiae et religionis suae Metropolitanas functiones peragendi, cunctis alijs consuetudinibus juribus, statutis, libertatibus, praerogativis, exemptionibus et privilegijs, juxta ampliorem tenorem ultimae nostrae clero et nationi intimatae resolutionis . . . . . libere ac pacifice uti, frui et gaudere possit ac valeat.

VIII

Наредба царског дворског војног савета од 10 октобра 1731, да православни у Угарској и војној крајини држе празнике римске цркве quoad opus externum

(Оригинал је у архиву царског војног министарства у Бечу).

Verordnung des K. K. Hof-kriegs-rathes.

Es hat uns die Löbl. Königliche Hungarische Hof-Kanzley angezeiget, dasz obzwar Ihre Kayserliche Majestät im Januar jüngsthin allergnädigst anbefohlen, dasz die in Römisch Catholische religion zu halten anbefohlene son -- und feyertagen in dem ganzen Königreich von allen

Inwohnern undt unterthanen ohne Ausnahme gefeyret werden sollen, gleichwohlen die maistenthails dem ritui graeco Schismatico zugethane Militär-gränzen an der Donau, Theys und Marosch, deme bis anhero nicht nachgelebet hätten: Wie nun aber das die in religione Dominantis eingeführte Sonn — undt Feyertäg in allen untergebenen ländern beobachtet werden nothwendig, und der allerhöchsten Kayserlichen resolution einstimbig ist, als wolle der Hr. . . . wie es bis anhero dissfalls bey denen in dem Königreich Hungarn befindlichen seinem Commando untergebenen Militär-Gränzen, apud Tillier an der Donau apud Weiss an der Theyss, apud Hantko an der Marosch beobachtet worden, unns verlässlichen berichten, zugleich aber verordnen, damit die mehrbesagte Sonn und Feyertag nach Christcatholischen Kirchengebrauch ebenfalls bey besagtem rîtui graeco — Schismatico zugethanen Militär gränzern, quoad opus externum, gehalten werden, wormit etc.

Wien 10 8-bris 1731.

IX

Паредба цар. дворског војног већа, која одређује да православни морају држати празнике римске цркве, само quoad opus externum, а да се тиме не штети ни у колико њихова верозаконска слобода.

(Оригинал је у архиву цар. крал. дворског војног већа у Бечу).

Weisz nach Szegedin.

Ob dem untern 2-ten delabentis erlassenen schreiben haben wir mit mehrern ersehen, was für anständte

sich im Volzihung unserer die 10. pass. ausgefertigten Verordnung herfürthuen, dass die griechischen Schismatischen religion zugethanne Militärgränzer an der Theyss die in religione Romano-Catholica eingeführte Sonn-und Feyertäg beobachten sollen: Wie nun aber, dasz solches von allen und jeden Unterthanen geschehe, nicht allein Ihrer Kayserlichen Majestät austrücklichen befehl, sondern auch das nothwendige ansehen Religionis dominantis erforderet und ohne deme vorbesagte unsere Verordnung enthaltet, dasz die Sonn-und Feyertäg, wie sie in der Römich Catholischen Kirche eingeführet seynt, nur quoad opus externum von denen militaren beobachtet werden sollen. folgbar hierdurch weeder ihre Religionsfreyheit, noch in anderweegein nachtheill widerfahret. so hat es bey widerholten unserer anordnung nom 10-tem pass. in substantia allerdings sein verbleiben, undt wermuthen wir, dasz der H . . . mitls thuender Vorstellung alles dessen es schon dahin wirdet einlaithen können. dasz Sie Gränzer ohne widerwillen zu feyrung deren Catholischen Sonn und Feyertägen quoad opus externum forderist. vo romano-catholici intermixti seind und. da es ohne sonderer Bedenklichkeit oder gefährlichen Strepitu nicht zu evinciren wäre. salten quod festa majora bequemben; Wormit et. c.

Wien 10-ten November 1731.

X.

Карловачки митрополит Вићентије Јовановић моли у име народа дворски војни савет, да опозове наредбу, којом је наређено било, да православни држе римске празнике.

(Препис са оригинала, који се налази у архиву цар. краљ. дворског војног савета у Бечу.)

Hochlöblicher Kays. Hoff-Kriegs-Rath!

Durchlauchtigster Printz! Ihre Excellenzien und Gnaden. Gnädigst, auch gnädig Hochgebietende Herren Herren et. c Es hat mir dieser Tagen für ganz gewisz beygebracht werden wollen, dasz von Ew. Durchlaucht Excellenz und Gnaden an den Herrn Commendanten zu Arrad ein Rescriptum, krafft dessen, gesambt der Orientalischen Kirchen Graeci ritus zugethane unter alldortigen Commando befindlichen Glaubens-Genossen, künftighin, nebst und mit der Römisch-Catholischen Kirchen alle und jede Deroselben Fest-und Feuertäge zu celebriren gehalten seyn sollen; sammt gemessener Verordnung diesen Befehl zu obgedachtem Ende dasiggesambter Illyrischen Nation zu publiciren, erst jüngsthin unterm 10-ten abgewichenen Monats Octobris erlaszen worden seye.

Wann dann aber dergleichen neuerliche Verordnung der daselbstigen Nation höchst graviren fallet (allermaszen praeter usu roboratam eatenus consvetudinem; Deroselben in denen allergnädigsten Privilegien, die beständige Religions-Freyheit nicht nur verlichen, sondern auch krafft allermildesten Decreti declaratorii de dato 12 Aprilis Anni 1727. § 1-mo wiederholt confirmiret worden) mithin erwehnte Nation mich bittlich angegangen, umb dieszfalls bey Ew. Durchlautigsten Excellenzien und Gnaden um rechtliche remedur gehorsamste Instanz zu machen.

Solchemnach gelanget an Ew. Durchlauchtigsten Excellenz, und Gnaden hiemit mein unterthänigstes Bitten, Dieselbe wollen in gnädigster Erwegung der hierunter fürwaltenden Billigkeit anfangs gedachten gravirenden

Befehl hinwiederumb aufzuheben, mithin dasige Nation nach Maszgab der allermildesten Protectionalien bey ihrer alten privilegirten Religions — Freyheit gnädigst zu protegiren und manuteniren geruhen, Gleichwie gesammte Nation solche hohe Gnade in unterthänigster unverbrüchlicher Treue und Gehorsam zu demeriren befliszen seyn wird, also auch ich in devotester submission verharre.

Eines Hochlöblichen kays. Hoff-Kriegs-Raths

unterthänig gehorsamster
Vincentius Joannovich
der Orientalischen Kirchen graeci ritus Erzbischoff und Metropolita zu Belgrad und Karlovitz.

(Exped. **Wienn** den 23. November 1731.)

XI.

Царски комесар Дитрихштајн подноси свој извештај цару Карлу VI., у коме препоручује архимандрита Исаију Антоновића за владику арадског, у исто време моли, да му се пошаље за Исаију потврдна диплома.

(Препис са оригинала, који се налази у архиву цар. дворског војног савета у Бечу. Експед. 15 децембра 1731.)

Allergnädigster Kaysser, und Herr Herr etc.

Durch die von Euer Kays. Majestät schon vor einiger zeith allergnädigst beliebte beförderung zum Erzbischoffen und Metropoliten orientalis Ecclesiae ritus graeci, des vorhin qua Bischoffens zu Arrath gestandenen Vincentij Joannovich ist dasig Räzisches Bistumb in erledigung gedigen, zu dessen ersezung anjezo Er Metropolit den archimandriten Isaiam Antonoevich als ein seines gu'ten Lebenswandels geleisten eiffrigen Diensten, und sonsten

für dero durchleüchtigstes Erzhausz hegenden Treu und devotion so düchtig als würdiges subjectum nach auszweisz der angebogenen original Nebenlaag in Vorschlag bringet: wie nun vermög Eüer Kays. Maijs. allerhöchsten resolutionen erwehnter Erz-Rischoff, zu denen vacanten Bistumben die subjecta, und zwar diser enden jedesmahlen nur eines vorzuschlagen befuegt, und Ihme die habilitet seiner Geistlichen am besten beckant seyn muss, mithin man auch an des proponirenden Antonoevich darzue besizenden fähigkeit nicht anstehen will; als findeten beyde gehorsambste Hofmittlen des Hof-Kriegs-Raths und der Hof-Cammer keinen anstand, dasz Eüer Kays. Majestät selbten alsz Bischoffen zu Arrath allergnädigsrt confirmieren könten, für den sie auch sub spe clementissimi rati dasz gewöhnliche Diplomb confirmatorium in conformitate priorum entworffen, und Eüer Kays. Mays. zu dero beliebig allerhöchsten förttigung allerauthänigst beybiegen, auch sich annebens zu beharrlichen Kays. Hulden und Gnaden in Tieffsten submission empfehlen.

Placet
Carl m. p.

J. F. Gr. von Dietrichstein m. p.

Eugen von Sauoy m. p.

XII.

Предлог београдског и карловачког митрополита Вићентија Јовановића, којим цару Карлу VI препоручује Исаију Антоновића за арадског владику. (1731.)

(Оригинал је у архиву цар. дворског војног савета у Бечу).

Augustissime Romanorum Imperator et Rex, Domine, Domine clementissime!

Posteaquam per Clementissimam mei qua episcopi Arradiensis et Jenopolitani et c. post mortem videlicet; et ex hac vita decessum Moysis Petrovich in Archi-Episcopum et Metropolitam Carloviciensem simul ac Belgradiensem Sacratissimae Caesareae Majestatis Vestrae recenter factam resolutionem, idem episcopatus vaccaret; in ejusmodi vero locum vaccantem alia bene merita exemplariaque ecclesiastica persona a me more consveto electa substituenda veniret; sed nec alterum, quam Isaijam Antonoevich actualem Archi-Episcopatus Archimandritam alias virum vitae probae et pro administrando ejusmodi episcopatu perquam capacissimum substituendum demisse judicarem. Eapropter pro humillima eaque homagiali obligatione pro munere quoque meo Archi-Episcopali, eundem Isaijam Antonoevich actualem Archi-Episcopalem Archimandritam, ut personam servitiis plurimum bene meritam, in aequiparatae in moribus vitae sufficienter pollentem, piam, animi candore, coeterisque virtutibus specialiter devotionis studio erga Augustissimam Domum hanc Austriacam condecoratam, prohoc modo vaccante Episcopatu humillime praesento demisse supplicando: Dignetur Majestas Vestra Sacratissima ex innata sua gratia et clementia toties fatum Isaijam Antonoevich in praememoratum Aradiensem et Jenopolitanum appertinentesque eo districtus uti Magno-Varadinum, Halmas Béleniensem etc. benignissime pro Episcopo resolvere et clementissimas eidem patentes confirmatorias litteras desuper elargiri curare.

Pro qua Majestatis Vestrae Sacratissimae Caesarea Regia gratia et clementia ego unacum praememorato

Neo-Episcopo non solum diebus vitae nostrae preces ad Deum pro perenni benedictione super Augustissimam Domum Austriacam incessanter effundere studebimus, sed et adgeniculando emoriar.

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Vestrae

Devotissimus Capellanus
(L. S.) **Vincentius Jovanovich.**

Hierauf erfolgte die Allerhöchste Entschlieszung im December 1731.

XLI.

(Извештај царског посланика Михаила Талмана, у коме доставља цар. двор. војном савету, да кнез влашки Константин Кантакузено буни народе у Молдавији, влашком подгорју (Munteniju) Босни, Србији и у Тамишком Банату противу Немаца (Аустрије).

Berichte Michael Talmans an den Kais. Hoff-Kriegs-Rath. — — — — (om) — — — —

Wan nun aniezo von tag zu tag mehr anscheinet, das die Porthen ihre waffen dieses jahr weder wider Morea noch Moscau wenden werde und allein den fernern erfolg der Hungarischen Rebellion, welche die Bassen in ihren Relationen von allen Gränizen exaggeriern, genau observiren wolle, hab ich diese tag hiedurch widerumben alle Confidenten bey dem Grosz Verier, Mufti und in der Canzley angetriben, fleissig zuverkundschafften, auf was weis Sie dann endlich in das Hungarische weesen sich mischen mögte, und aus deren Einhölligen Aussag erfahren, das gedachte Porthen zwar annoch denen Rebellen öffentlich kheinen Succurs geben wolle, habe aber dochjüngsthin an die Commändirende Gräniz

Bassen geheimbe Ordre Ergehen lassen, das dieselbe nit nur allein keinen Türkhen verhinderen, von denen Gränizen sich zu den Hungarn zuzuschlagen, sondern villmehr jedem darzue unter der handt verhilfflich seyn sollen; iedoch seye allen scharff verboten einigen Türken Fahn zu führen, oder in Hungarn mit einem Turbant zu erscheinen, damit, sofern die sach mögte endecket werden, sye Porten verwenden kunte, das es ohne ihren consens und vorwissen geschehen, noch in ihrer macht gestanden jeden miessigen Gräniz-Soldaten in Zaumb zuhalten, wer durch zuverhoffen, das der Ragoczy auf dieseweis ausz Bosnien, Servien, Temesvar und Moldan an zuelauffenden Türkhen und andere Gesindl mit acht bis 10000 Mann wird khönnen verstärckhet und die Rebellion länger unterhalten werden, wie dann auch durch den Bassa von Temesvàr solches dem gedachten Ragoczy auf das heimblichste hinterbracht, und anbey angedeutet werden sollte, das er in Hungarn und selbigen Gränizen desto grössern anhang aus Türckhey an sich zuziechen publiciren lassen wolle, das einen jeden, so sich zu ihm schlagen würdet ein guettés handgeld werde gereichet werden. Zu deme ist dem 14 April ein expresser von dem bassa von Temesvár mit Briefen hier arriviert, in welchen Selbiger nebst andern avisen bey der Porthen sich anfraget, ober die wehrender gegenwärtigen Rebellion in das Temeswar (er) gebiett geflichtete Kayserlichen Räzen alldorthen länger aufhalten und ihnen einige grundstük und wohnorth asigniren dörffe? welches ihme nit nur allein verwilliget, sondern auch anbefohlen worden, dieselbige ins könfftig als unterthanen der Porten zu defendieren. Obwohlen nun beydes der capitulation zuwider, habe doch ohne Eüer durchleich expreszen befehl mich nit unterstehen wollen darvon

etwas bey der Porten directe zu melden, absonderlich weillen dieses noch aller orthen geheimb und ich nothwendig vorgeben mieste, das dergleichen nachricht von dennen Dalmatiern (von welchen aus auch Eüer durchleicht ungezweiffelt durch die herrn Commendanten darvon währen verstendiget worden) an den Kayserlichen Hof eingeloffen, und das von dorthaus mir gnädigst anbefohlen worden seye, derley beschwärdten der Porten vorzutragen. Ich habe zwar auch einige Copey von der gleichen heimblichen an die gedachte Gräniz bassa geschickter Ordren durch meinen Confidenten aus der Canzley zuwegen zubringen mich eüsserst beflissen, und mit ihme dessenthalben tracktirt; weill er aber die gefahr darüber entdeckhet zu werden um so weniges geld als ich ihme geben kunte, nit verkauffen wollen, habe mich mit seiner umb einen mindern werth feillen mündlichen Relation vergnügen müssen.

Es ermangelt auch der Fürst ausz der Wallachey nicht, immerdar in seinen relationen durch sein Bestelte die Porten zum Krieg wider die Tentsche zu Stimuliren, weilen er wehrenden frieden schon offt in gefahr gestanden durch die Continuirliche Cabalen, so ihm von verschidener, und Letzlich von seinem Vetter, dem Conte Cantacuzeno erwecket worden, das fürstenthumb zu verliehren, vermeinend er würde sich bey erfolgenden Krieg leichter dabey erhalten.

— — — — — — — (om) — — — — — — —

Constantinopel, den 21 Aprilis 1704.

XIV.

Извештај о капетану Детињи који је заробио влашког војводу Николу Маврокордата (9 децембра 1716.)

(Препис са ориђинала, који је у архиву цар. дворског војног савета у Бечу.)

Wienne den 9-ten Decembris 1716 Expedirt.

Gleich wie ich Eüer Excellenz in meinen vorigen bereits anerinnert habe, also bestättige ich an mit dero untern 20-ten pretro an mich erlaszenen sehr werthen schreiben und neben gebogen gewesze anlangent deren venetianisches see begebenheiten, dasz von darausz wenig diversion zu hoffen seye, und bey weitern so fürgehenden Sachen man ausz der vorschützende wiedrige windt nicht allemahl zur endtschuldigung dienen dörffte. — Von hieraus wird Eüer Excellenz vorhin bereits bekandt seyn dasz Banzoa (*) und Uipalancka in dem Temesvarer banaat an ihro Kayserliche Mays. waffen auch übergangen und hat neben deme der Herr General der Cavalerie Graf von Stainville den Hospodar in der Wallachey Mauro-cordato durch den ober Capitain Dettine aufheben und weiterführen lassen.

XV.

Јанаћ Маврокордато моли принца Јевђенија Савојског, да својом војском заузме брдски део Влашке „Minténiu."

Препис са ориђинала, који је у архиву цар. дворског војног савета у Бечу.

2. Beilage.

Copia Litterarum Joannis Mauro Cordato ad Me Prinzipem Eugenium de Sabaudia exaratarum de dato Bucurestij 3-a Septembris 1717.

(*) Banzoa-Панчево.

Multis ante hebdomadis Serenitati Vestrae scribere ac animi mei erga eandem humillima primo obsequia offere animo conceperam, at multas ob causas distuli; attamen per praesentes meas de optima valetudine, deque incolumnitate Serenitati Vestrae gratulor maximopere. Elogium Vestrae virtuti, Serenissime princeps texere nunc in animo mihi non est, satisfacturo, si ejus duntaxat magnitudinem pro dignitate tacite mirari potuero; hoc unum idque praecipuum mihi reliquum est, humillime rogare Vestram Serenitatem atque Clementiam, ut me in numerum suorum clientium cooptare dignetur. Ego hanc Provinciam usque ad hanc diem ab omnibus, qui eam diruere. dilacerare nitebantur, pro virili salvam ac tutam feci, et in posterum, si ita Deus annuerit, faciam; nullo tamen alio pacto id praestari posse videtur, nisi clementia vestra, Princeps Serenissime, hicce Germanorum hicce R a s c i a n o r u m m i l i t u m ingressum in illam prohibeat, quod ut faciet, etiam, atque etiam rogo; ad quid enim ingredi in Provinciam, quae nullis Fortalitijs nullis urbibus, nullis oppidis muniatur? Desertus ac potens campus eam continet, nullis agminibus, nullis Caesari infestis cohortibus constipatur. Igitur si nullus Germanorum aut Rascianorum infestis armis petierit eam, neque ab ullo alio damnum ullum patietur: tandem hoc idem, quod hucusque rogavi, iterum ex intimi animi sensu precor, et eris servator, Serenissime Princeps, Provinciae labentis, si opem ei supradicto modo feras. — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

XVI.

Наредба цара Карла VI барону Ундлеру (Baron von Undler) у Ердељу, којом наређује, да се уведе што боља

управа у Олтеници (5 влашки диштриката око реке Олтенице или у Малој Влашкој.)

(Препис са оригинала, који је у архиву цар. дворског војног савета у Бечу.)

Carl etc.

Es haben Uns beede unsere Hof-Mittlen des Hof-Kriegs-Rath und der Hof-Kammer von dem Stand unserer, den letzt abgelöchenen Türken Krieg eroberten fünf Wallachischen Districten den Pflichtschuldigen Vortrag gethan, und darinnen Verschiedenes treu gehorsamstes anhand gelaszen, was zu beszerer einricht und einleitung behöriger Ordnung auch mehreres emporbringung sothaner landschafft gedayen kan: wie wür nun ein so anders für unserer Dienst gar wohl überleget zu seyn, befunden, also haben Würauch darüberhin und zwar:

1-o Gnädigst resolvirt, dasz weillen über das Wallachische ordinari, und extraordinari Contributions quantum und dessen Verwendung bis dato keine formliche mit anschaffe und Quittungen belegte Rechnung anhero eingeschicket, sondern nur ein und andersmahl eventual aufsaz. wasz ungefähr die ausgaben betragen dürffen, verfasset worden, auch sonsten sich disztahls Ville Unrichtigkeiten, und Unordnungen geäuszert haben: bey dasiger lands Administration aber doch ungezweifelt ordentliche rechnungen von denen beambten (durch deren Händen die eingegangenen Gelder und naturalien geloffen) Vorhanden seyn müssen: Solchemnach vor allem die von vorigen Jahren gelegte Rechnungen Successive anhero gesendet werden sollen, umb de praeterito den statum perceptionis et erogationis umbständlich ersehen zu können; gleichwie hingegen die rechnungen so wohl alsz

beylagen in Wallachischen sprach verfaszet seyn möchten. So wirdet der in solcher Sprach erfahrne Siebenbürgische Buchhalterey offr. Dobra nach Crajova zu beordern seyn, umb sothane Rechnungen alda von der Administration zu übernehmen, und welche in der Conscription die gleich hievon erwähnte darzu Veranlaszende motiva mit dem fernern anhang zu publiciren seyn werden, weszgestalten nemblichen Unser intention keineswegs dahingehe, das Land über die kräfften zu belegen, sondern vill mehreres die grosze ungleichheiten, so durch Sublevirung einer und allzustarken Überladungen anderer entstehen, abzuthun, und eine justizmäszige eintheilung pro futuro zu machen; Unterdeszen hat das Oberdirectorium ratione Contributionalis zu seiner künftigen richtschnur zu nehmen, dasz Selbstes jedesmahl von Anfang des eintrettenden Militaer Jahres ihr Gutachten und aufsätz zeitllch einschicke, wasz dem Land sowohl an ordinari — alsz extraordinari Contributionisquanto zu imponiren, auch wohin widerumben die gelder und naturalien zu verwenden der antrag seye. Damit über die einschickende aufsäze die resolution in tempore ertheilet werden könne; umb aber die ausschreibung mit Ordnung zu thun, die Zahlungsterminen fest zu sezen denen anschaffung debito modo ihren lauff zu lassen, und ordentliche Rechnungen einzufihren, so ist vor allen nöthig, dasz nach der determinirten Summa so Jährlichen das Land an Geld oder Naturalien zu geben hat, das Totalquantum praestationis in ordinario et extraordinario mit einbegriff all- und jeder auszgaaben, dem Landgebühren, dermaszen kund gemacht werde, umb dasz der unterthan auf einmahl wisse, wasz er das ganze Jahr hindurch zu bezahlen habe, folgbahr in ruhe und sicherheit stehen könne, dasz er über das anfänglich auszgemessene mit

keinen neuen anlagen werde beschwert werden, welcher dann auch bey gegenwärtiger auszchreibung zu beobachten ist: belangend hingegen die Verwendung sothannes für heuer in ordinario et extraordinario auszzuschreiben resolvirten in einer Summa zusammen wie gedacht auf 211856 fr. 30 xr. sich belaufenden quanti, haben Wir darvon ernstlichen ad fundum unseres Militär Haubt Sistematis 160 m. fr. dergestalten gewidmet, dasz jedoch von solcher Summa dasjenige in abzug komme, was das Land der Teutsch und Raizischen Miliz an Naturalien reichet, deszen Betrag die Kriegs Comissariatische Entwürf zeugen müssen: über diese sodann ad fundum militarem auszwerfende 160 m. fr. seynd anderstens auf den service und gratis Kreuzer vor unser in Wallachev stehendes Hautois. Rgmt. zu Pferd Eventualiter 15795. fr. aus vorberührten quanto totali exsundiret werden, darüber aber ebenfahls die comissariatische Entwürf von Zeit zu zeit die reale erfordernus erweisen werden, imaszen, so medio tempore dises Regiment an Mannschaft abnihmet, auch a proportione der service alsz welcher allein auf den effectiven stand nach den restringirten fusz gebühret, und blosz denen würcklichen praesenten abzureichen kommt, weniger betragen, und der überrest zu weitherer disposition in cassa verbleiben müste: dahingegen allübrige discretiones die sonsten in Wallachev denen Regiments officieren, in nahmhaffter Summa gegeben worden, Wier hiemit gänzlichen aufgehoben, und alsz einen excess angerechnet, eben der ursachen halber aber den officiren und P. P. Personen bisz Trompeter inclusive wie gemeldet, nach den restringirten fusz 2. fr. passiret, von Satler an hingegen bis Gemeine 1. fr. 30. xr. auf jede restringirte Mund Portion ausgeworfen haben wollen, Sonsten gebührte zwar der Service auch der dortig R a i z i-

schen Miliz, die weillen aber vorkommt, ob solte Selbe an orth und ende wo sie stehet, grundstücke besizen und bebauen, wordurch Sie mithin ein beneficium genieszete, welches die regulirte Teutsche Miliz nicht hat, So ist die Servicebetrag uns für solche noch dato bis zu einlangenden bericht, in wie weith dises Suppositum gegründet seye? in Suspenso gelaszen werden: Weitters seyn bishero auf Besoldung deren land officianten Jährlichen 15 m. fr. angetragen worden, so Wir auch immitls eventualiter ansezen laszen: Nachdem hingegen dato kein gemeiner status eingeschicket worden. was eigentlich aus disem fundo für lands officianten. auch wie hoch selbe besoldet werden, sondern dise ausgaab nur ihmer anzuwachsen scheinet. als hat das Oberdirectorium den verläszlichen Statum sothannes landesbeambten Besoldungen mit auszsetzung der Summa, so jeden individuo auszgeworfen nebst beygerückten gutachten einzuschicken ob es so wohl in numero Personarum quam Solariorum zu verbleiben. oder zu nuzen Unseres aerary eine erschparung zu machen? umb hiernach das weittere erkennen und determiniren zu können; Qua ocasione, dasz deren lands officianten erwehnung beschichet, respectu diser stelln-ersezungen noch hinzuzufügen kommet dasz zwar hinkünftig die Vornici und Ispravnici nach Unserm Wallachischen Administrations Vorschlag provisorio modo von unsern oberdirectorio können angestellet werden, solche Anstellungen aber in jederzeit pro ratifiatione sollen hichero berichtet werden: Worbey jedoch dem Administrations Praesidi nicht allein frey zu stehen, sondern obzuliegen hat seine Meinung respectu subditorum a parte und von dem Administrations-voto abgesonderter in geheimb zu überschreiben umb folgendes hiernach befund auf dessen anmerkungen die behörige

reflexion machen zu können; von disem nun also widerumben auf obberihrtes Wallachisches ordinari und extraordinari Contributionisquantum zurückzukehren, so betragen die hievor bemörkte 3 posten nembl. die 160 m. fr. pro militari, dann die eventualiter angesezte 15 m. fr. von den Service und 15 m. fr. auf land officianten Besoldungen zusammen 190.795 fr. und bleiben mithin von dem quanto totali deren 211 m. fr. noch 21,061 fr. 30 xr. übrig, welche Wir theils von die kleineren und unversehene auszgaben gelaszen haben, und zwar diser letzteren halber dem Oberdirectorio mit nächsten unsere gnädigste resolution zukommen machen werden, bisz dahin den allschon verordnetermaszen niemand Einig extra beytrag aus der Wallachey zu empfangen sich anmaszen solle, gestalten widrigens nicht allein das empfangene zurückzugeben seye, sondern auch der oder diejenige zu wider handlende zu weitherer Verantworthung gezogen werden wurden, betreffend aber diejenige kleinere und unvorgesehene aussgaaben, worvon gleich hieroben meldung geschehen, das zum theil auch für solche der Überrest des Contributionalis verbleiben solle, da wollen Wir unserem Wallachischen Administrations Praesidi zugestanden haben, dasz Selbter in Casum emergentis necessitatis, bis 100. fl. ordinarie anschaffe wan aber eine stärkere auslag erforderlich, solches jederzeit pro ratificatione an das Ober Directorium und dieses es weithers an Unsere Hofstellen berichten; infahl hingegen die auszgab keinen Verschüb leydete, Er zwar auch gröszer posten anschaffen können, solches jedoch gleich nachdeme es beschehen, pro informatione et ad ratificandum anzeigen solle; nach disen ist

3-tio Unsz beygebracht worden, wasz gestalten bisanhero all das jenige, was die Wallachey gegeben hat,

anfänglich in die so genante Provincial Cassam eingeflossen und von solchem die pro militari Vorhin Jährlich gewidmete geweste 135 m. fr. ad Cassam Bellicam hinübergegeben, die übrige auszgaaben hingegen aus solcher provincial - Cassa abgeführet worden; Wie zumahlen aber alhier von einer besondern, provincial Cassa in unserer Walachey nichts wisszend, weder eine dergleichen von Unsz verwilliget worden, mithin auch der Administration nicht zustehet, ohne hiesigen Vorwisszen dem Land das geringste in Geld oder Naturalien aufzulegen, noch mit denen eingehenden Geldern Authoritative zu disponiren, alsz finden wie dieser Ursach willen die sogenannte provincial Cassam gänzlich ohnnötlig und überflisszig, sondern besszer — und alseithiger ordnung gemäsz zu seyn, gleich dann auch solches ohne weiters dahin einzuleithen ist, dasz wasz künftighin das Land an Geld oder naturalien zu praestiren hat, alles in unsere Cassam allda einflisszen, und allein darüber durch den in Land befindlichen Kriegs Cassa officier 2. berechnungen abgestattet, eine nembliche deren über das qnantum ordinarium militare, die andere über die extra ausgaben gefihret werden solle; wie nun folglichen der Kriegs-Cassa den Totalbetrag in Empfang und ausgaab zu führen oblieget, so musz sie auch vor allem deme, was das Land zu praesentiren hat, vollkommene wissenschaft tragen und von Administr..tions wegen, keine Subrepartition oder anschaffung an die Districten oder vornicos ausgestellet werden dörffen, noch gültig seyn, welche nicht unser Kriegs Cassa officier mitgefortiget; Welcher gestalten aber eigentlich obgedachtes total Contributionsquantum deren 211.856 fr 30 xr. individualiter in die 5. Districten eingetheilet werden könne, darüber hat das Oberdirectorium die Subrepartition von unserer Administra-

tion in Wallachey schleinig abzufordern, und folgends ehestens heraus zu schiken umb aus solcher mit aller Verläszlichkeit zu sehen, wie hoch unter obigem quanto die so benambste Bojeronassi und Alessi beleget, dann was einen Medziassio, Bionico und übrigen Contribuenten pro qualitate personali für ein quantum Zugethaillet worden: und gleichwie erst vorberihrte Subrepartition ab Administratione zu verfasszen, umb hiehero geschiket zu werden, alsz ist sie von solcher gleichermassen deren Vornicis zu intimiren, umb das jeder denselben wisse, was sein anvertrauter District an Geld und naturalien für dises 1729-te Jahr zu bezahlen habe, nach welcher individual repartition jedem Districtus vornicus die an ihne angewisene Ispravnicos, und Comissarius zu sich ruffen, und mit Ihnen zu überlegen hat, wie vill jede Plassa zu der ausgeschriebenen quanto contribuiren solle, worauf aber nachgehendts von denen Ispravnicis allen Dorfrichtern anzuzeigen ist, wie stark jeder orth mit Contribution zu belegen seye: Sonsten lauffet zwar die Hauptrechnung über die völlige Lands praestation in die Verrichtung des Kriegs Cassa officirs ein, Nachdem aber jeder Vornicus von seinen District das particularquantum, so selbtem auferleget wird, einzubringen, die Ispravnici hingegen von den Plassen die Gelder und Districts-Comissary der naturalien einzunehmen, und abzugeben haben, als verstehet es sich von selbsten, dasz jeder deren vor das was er empfangt, oder ausgiebt, seine Particular Rechnung zu legen schuldig seye, die nach den üblich Rechnungs Stylo des emfangs halber mit Gegenschein über die auszgaab aber mit der Cassa quittung beleget seyn musz: auszer deme ist

4-to Vorgekommen, das obzwar von dem Land in Sortem Contributionis die Naturalien zu einem höheren

Preys, alsz deren lauff ist, der Ursachen halber angenohmen werden, damit der arme Unterthan mit der bahren Geld praestation umd so weniger beschwöret werde, und ihme hiedurch einige erleuchterung angedeyen möge, dan noch dem Verlauth nach, die Bojarn, Klôster und Districts Beambte selbsten öftermahls dise Naturalien Subministriren, und vor dem armen Landmann darfür den Betrag sich bezahlen lasszen; Gleichwie aber dises gegen unsere gnädigste resolution lauffet, dasz jene solchen Vortheil sich zu nuzen machen, und hiegegen dem Contribuenten entziehen, also seynd derley umbefugnisszen aller dings mit ernst einzustellen; die natural praestation allein von dem landmann anzunehmen, und so hierunter von denen Dominis Terestribus oder andern einige aigennüzigkeit beschete, solche gemesszen abzustaffen vor das abreichende naturale aber ihnen nicht das Geringste gut zu machen; weithers ist

5-to Aus denen biszherigen Wallachischen Kriegs Cassa Extracten zu ersehen gewesen, wie langsamb dortiges ordinari Contributions quantum ungeachtet solches an sich selbsten gering in die Kriegs-Cassa erleget worden, und dises vornemblich aus Ursachen, weilen erstens in einbrigung deren Gelder die sattsambe obsorg ermanglet, andertens aber auch das eingegangene quantum ehender ad extra ordinaria et Discretiones verwendet, die pro militari gewidmete Summa hingegen erst zum lezten abgefieret worden; damit nun aber diser ungebühr in das künfftige Maasz und Ordnung gesezet werde, also solle die Bezahlung von dem Land imme lauf des Jahrs vollständig gelaistet werden, also zwar, dasz an dem angeschriebenen total quanto 3 fünftel durch die 6 Winther Monäther: die ubrige 2 Fünftel aber durch die 6 Sommer Monather abzuführen kommen: in deren Winter Mo-

nathern nembl. darumben mit stärkerer Summa, weilen das Land, durch die natural abgab, so die Miliz empfanget, ohne dem ein Nahmhaftes zu Guten behaltet; da aber ein oder anderer Orth mit Abstattung seiner Gebühr in rückstand verbleibete, so wirdet futurum solchen Orth a dato 4 Wochen nach Verflüesszung eines Quartals von der schuldig verbleibenden Contributions-quota ein pönale von 10 pr. Cento anzudictiren und dises vorhero zu jedermanns Wissenschaft, und Direction in landt zu publiziren seyn. umb dasz man Mitls dises Statuirenden Compolle nicht das in inconveniens verfalle, das von Jahr zu Jahr die ersten bey dem Land anwachsten, wohingegen so vill die Vervendung deren Gelder betrifft, folgende norma zu beobachten seyn wirdet, gleich Wir auch hierwegen das Nöttige an seine behörde untereinstens verfügen, das nemblich die total Summa, so auf die erste 3. Quartallien einzugehen hat, blos allein zu abtrag des ordinari Militar quanti bisz auf das wenige (so pro rata temporis die Sollariu der Landesbeambten und die ohnvermeydentliche kleine auszgaabe erforderen) abgestosszen, von dem 4. quartall aber erstlich das quantum militare ersetzet, so dann ausz den Reest sothanen quartals die besoldungen deren landts beambten abgeführet, der Service der Miliz gutgemacht, und finaliter erst die von hierausz verwilligende extraordinari auszgaaben entrichtet werden sollen. Ferners kommet

6-to Zu vernehmen, wasz gestalten das land mit denen Vorspannen sehr beschwärt, und derentwillen ville Unterthanen Contributions-freygelasszen werden, welches nebst deme, das hierdurch denen übrigen die Contributions-entrichtung umb so stärker anwachset, auch jenen so Contributions frey gelasszen werden, statt einer erleichterung zu noch meherern last darumben erwachset

weillen sie mit Raichung der Vorspann allzuhart angestrenget werden; nun begreifet solches 2. passus in sich, nembl. das Generale und den Casum particularem der so genannten lovista halber; wegen dises letzteren wollen Wir von dem Ober Directorio gutachtlichen Vorschlag gewärttigen, ob Rathsamber es bey der Exemption a Contributionali sothanner auf der strasszen gelegenen leuthen ratione ihrer Obligenheit, dasz sie ihmer Vorspann zu laisten, und zu gleich dorttigen weeg in wandlbahren stand zu unterhalten haben, ferners zu lasszen, oder viilmehr selbe künftighin in die Contribution zu ziehen, hingegen ihnen die zu leisten habende Vorspann zu bezahlen? was aber das Generale anbelanget, wirdet in futurum ohne anschaffung unseres Administrations-Praesidis Niemanden ein Vorspann zu erfolgen, und dise hernach, Sie möge nun zu unserm Dienste selbsten seyn, oder von jemanden in privato angesuchet werden, nicht anders als gegen bahre bezalung abzuraichen: auch deren gewaldttätige erzwingung bey in widrigen schwärer bestraffung niemahlen zu gestatten seyn worbey jedoch der unterschaid zu machen, dasz die so vor aigene angelegenheit derley Vorspann ansuchen, solche nach der sezenden Tax richtig bezahlen, aus dem extraordinario Provinciae gut gemachet, und dem landmann in sortem Contributionis abgerechnet werden solle; So vill hingegen, was für die Vorspann zu bezahlen anbetrifft, so wirdet zwar in unserem Königreich Hungarn auf einen mit vier Pferden oder 6. Ochsen bespannten waagen für jeder Marche 45. xr. gerechnet, wann hingegen einige Munition und Zeugs Sorten oder Proviant zu transportiren kommt, dem Land a proportione des weegs und verrichtenden fuhren in einen billich darüber besonders vergleichenden Preys die Bezahlung gelaistet: Es hat jedoch

das Ober-Directorium vorhero gutächtlich zu berichten, ob diese norma auch in Wallachey einzuführen, oder, Weillen, allda die pretia rerum sehr wollfayl, nicht etwan eine noch geringere — und benanntlichen, was für eine Tax auf die Vorspann zu sezen wäre? Belangend aber die in unsern Dienst laistend und wider vergüttende Vorspann, wirdet es dahin einzulaithen seyn, dasz gleich wie solche ohnedem auch in unsern Dienst nicht anderst, dann gegen assignatio zu geben, alsz unser Kriegskommissariat, wann es richtig dem landtmann die approbation darüber ertheile, welche Authentisirung nachgehendts diser anstatt bahrgeld zu Exhibiren hat, und ihm in Sortem Contributionis anzurechnen kommet; Sonsten ist

7-mo Zwar öffters verordnet worden, dasz die Strafgelder unserem fisco verrechnet werden sollen, unter unsern dasig Landts proventen jedoch niemahlen etwas verrechneter zu finden, weszwegen das Ober-Directorium untersuchen zu lassen und folgends was es dann darmit für eine Beschaffenheit habe? anhero zu berichten, respectu futuri hingegen zu verordnen hat, dasz wan jemanden eine kleine Geld-Straff (massen die grossze von hier aus determinirt werden müssen, und zu solchen ende die vorfallende Casus mit der Administrations beyrückenden gutachten von Zeit zu Zeit zu berichten seynd) andictiret wird, Sie Administration ein solches unserm Ober-Einnehmer alldorthen von darumben anzeige, auf dasz diser selbe ad cassam einliefern und zu empfang nehmen auch so forth ordentlich verrechnen lassze; deszgleichen ist eben

8-vo bereits öffters der befelch ergangen, dasz von jenen 6. Wallachischen Klöstern die Proventus, welche vormahls sub Dominio Turcico die Patriarchen von Ale-

xandria und Jerusalem genossen, von unserm Fisco eingezogen werden sollen, worvon aber niemahlen einige einnahme durch so ville Jahr sich gezaiget, dahero das Ober-Directorium die Ursach dessen zu erforschen, und zugleich Nachricht einzuhollen, auch so forth anhero zu überschreiben hat, ad quos usus dann dise Gelder seith dem die Wallachey unter unserer bothmäszigkeit stehet, verwendet worden; Übrigens haben Wir

9-no in sichere erfahrung gebracht, wasz gestalten die Wallachischen vayvoden auf die Conservation deren allda befindlichen 14. so genannten Dominesti Klöstern (die von ihnen gestiftet und dotiret worden) jedesmahlen eine besondere Sorg getragen, damit selbe bey ihren fundationen erhalten, und von denen Igumenen über die einkauffen ordentliche Rechnungen geleget worden, Wie sie dann sowohl deren Geldern, so dise Klöster zu ihren Unterhalt nicht nöthig gehabt, und wan ein überschusz wäre, sich gar nuzlichen zu gebrauchen gewust, alsz auch sonsten mit denen Gütern und Vorstehern diser Klöster nach belieben geordnet, deren Vorsteher erwehlet und nach befund widerumben abgesezet, Ihnen die Veralienirung deren unbeweglichen Gütter ohne ihren Wissen, und einwilligung nicht gestattet, wobey jedoch selbe zimblichen genossen, indem jedwederes derenselben von dem öftermahls aufgebürdeten Premutore oder darlehen bis 1000. fr. betroffen, wornebst auch solche Butter, Hönig und andare Victualien zu Kriegszeiten für die Türcken beytragen müssen: Da nun aber dem Vernehmen nach bey ermelten Klöstern nicht am besten gewirthschaftet die einkunfften verzogen, und die fundationes sehr verminderet, anjezo auch kaum 6 solche Geistliche erhalten kunte, woraus zu schlieszen, dasz die Einkunff-

ten dieser Klöster nicht gering und für so wenige Geistliche zu grosz seyn, mithin eine zimbliche Summa darvon auf die Wohlfarth der Provinz verwendet werden könnte; alsz hat das Ober Directorium einestheils de praeterito von dem stand diser Klöster genaue information einzuziehen, die Wirthschaffts - Rechnungen derenselben von Zeit, alsz Sie unter unserer Bothmäszigkeit seynd abzufordern, auch jemanden, etwan katholischer Religion von seithen unserer dortigen Administration benennen zu lassen, welcher die Obsorg über sothanner Kloster trage, auch, wie es mit deren fundationen und einkunfften stehe, den genuinum statum — einholle, und darüber dem Ober Directorio relation erstatte; von welchem folgends das weithere anhero zu berichten; hingegen keine neue fundation ohne unserer positiven bewilligung zu gestatten ist; Wasz aber anderen theils die Berechtigung in mehr berührten Klöstern und deren fructificirung auch einsezung ihrer Vorstehern, wovon hier oben erwehnung beschehen, anbelanget, wirdet von dem Ober Directorio, der Administration mit zugeben seyn, dasz selbe, wasz für praerogativen hierinfahls den Vayvoden ehe desszelben zugestanden? sich in prioribus informiren; folgbar Gutachtlichen an Hand lasse, vorhero jedoch mit aller fürsichtig — und behutsamkeit überlege, in wie weith etwan dermahlen unter unserer Regierung ohne bey dem land erweckender Apprehention, und bedenklichkeit ein, oder das andre zu continuiren? oder welcher gestalten es sonsten mit disem oder jenem für das künfftüge zu halten seyn möchte? Über dises sodann ist unsz weitheres angezeiget worden, wie die allgemeine opinion seye, dasz die einkunfften eines Bischoffens zu Rimnick sich jährlich auf 10 m. erstreckhen, welche selbten theils aus denen Prädien und Dorfschafften, deren er bis 30 besize,

dan aus denen schaffen und Bünnenstöckhen theils aber in baaren Gelg ziehe, Maszen die in denen 5. Districten ausgetheilte und zu administrirung deren Geistlichen Rechten angesetzte Proto Poppen zu 100 bisz 150 Löwenthaler ihme abzureichen verbunden, welches Geld Sie ausz denen straffen einziehen, darvon jedoch ehe deszen auch der Vayvoda einen genus hätte anjezo aber alles der geistlichen Jurisdiction zugeeignet seye; dahero auch die Protopoppen eine gröszere Summam zu erlegen hätten; nebst dem ertragen die Consecration deren Poppen und Diaconorum, wie deszgleichen die litterae Excommunicationis Urthl, und andern actus Judiciales ein Grosz- und Möreckliches, und thue der Bischoff die Klöster nach belieben taxiren, den besten Nuzen aber genüsze selber durch den so genannten Plokon oder das von denen Poppen und Diaconis jährlich abreichende Donum gratuitum so zwar zu Vayvoden Zeiten nur in anderthalb thaller bestanden, anjezo hingegen verdoppelt worden, und darumben ein Nahmhaftes abwerfe, weilen deren eine grosze Anzahl und benanntlichen in jedem Dorf ein Popp und zwey Diaconi, in denen Märckten aber 10. Poppen, und 20. Diaconi zu finden, welche Einkassirung des Plokons die Vayvoden dem Bischoffen zu dem ende gestattet, damit diser Ihme Premutore od. Darlehen (so Jähllichen in 5 bis 6 beuttel Geld, dan noch a parte in der geschanckens eines Pferdes, oder darfür 190 Thaler und zu Weynachten eines Silbernen Bechers, eines türkischen Teppichs und 2. Leoparden händen bestanden) desto füglicher entrichten könne. Wie nun aber jezo tothanner Bischoff weder mehr den Premutore, gleich zu Vayvoden Zeiten zu zahlen: noch darfür biszhero ein anderes aequivalens abgeführet hat, die Poppen und Diaconi auch Contributionis frey gelassen worden, so eben die Ursach,

das ville Wallachen, umb nur der Contribution exempt zu seyn, sich zu Poppen und Diaconen ordiniren lassen, oder wan Sie es in Land selbsten nicht erhalten können, sich nacher Widin begeben, umb von denen alldasigen Schismatischen Bischöffen, sothannen geistliche Stell zu erlangen all dises aber ünserem ärerio zu nachtheil gereichet, als ist pro futuro der Antrag von dem vormahligen Gebrauch nicht abzugehen und den Wallachischen Clerum so Simpliciter und absolute exempt zu lassen, sondern entweder den Bischöfen das erste Jahr, wan er zu solcher Würde gelanget, den 3-t Theil seiner einkünfften unserem aerario bezahlen, anbey aber wo er respectu voriger Zeit so leviter tractiret wurde, ob sicht tragen zu lassen, damit auch die unterthanen von ihren Clero absonderlich in denen Geldstrafen nicht beschwärt werden, oder, weillen etwan jenes das ihren Clero so sehr anhangende Volckh in disgusto seyen, und vielleicht zwischen den bischöffen und unserm Camerali, der betragnus halber, sothannen 3-t theils deren einkunfften Disputen entstehen möchten, dem Bischoffen zu verbiethen, dasz Er von den Poppen und Diaconis den Plokon ferners nicht abforderen, und sich mit denen einkünfften seines Bisthumbes allein umb so eher begnügen solle, alsz dise, wie oberwähnt, auch auszer des Plokons von zimblicher Ertra Ertragnus, und Er dermahlen den Premutore nicht mehr zu zahlen hat; dahingegen umb unserm aerario in anderweeg einigen Nuzen zu verschaffen, künftighin die Poppen und Diaconen wie vormals zu Waiwoden zeiten der General Contribution unterligen und blos von Reihung deren naturalien und andern aggravys befreit seyn sollen, worzu Sie etwan desto lieber einzulaithen seyn wurden, wan sie ihren Bischoffen den Plokon nicht mehr abreichen dürfen;

Wir wollen jedoch hierüber von dem Ober Directorio vorläuffig zu vernehmen gewärttigen, welche von den beeden hievor berirten anträgen selbtes unsern Dienst ersprieszlicher und zugleich zu effectuiren ohnbedenklicher oder wie sonsten unserem aerario hierunter etwelchen Vortheil beyzuziehen ermesse: wo immittels allerdings dahin zu reflectiren, damit die anzahl deren Poppen und Diaconen nicht excessiv folgbahr zu diser geistlichen Stelle nicht mehreren als es der Zustand des landes erfordert ordinirt, fahls aber einige auszer landts solche erlangeten, dieselbe nachgehends in unserer Wallachey zu Verrichtung derley function nicht zugelassen werden.

Übrigens gedenkhen Wir aus Vorgedacht von dem Clero Valachico anhoffenden beytrags fundo 2. bis. 3. geistliche Soc. Jesu oder Piarum Scholarum in Crajova zu stabiliren und der Wallachischen Jugend die humaniora zu tradiren, und solche durch gute Unterweisung in Studien und Civileren sitten auferziehen zu machen, einfolglichen dise nation successive mittels derley education von ihrer ruditet, und malitiosen Naigung ab und zum guten, auch mit der Zeit etwan insensibiliter zu der wahren Religion zu laithen; Es ist jedoch diser antrag wegen einführen wollenden lateinischen Schullen vorhero wohl zu erwegen, und wie weit etwan solcher dem land angenehm, ohn Vermerkt Sondiren zu lasszen, auch darüber mit Gutachten zu berichten.

Welches dann alles ist, so wie eingangs gedachter Massen zu besserer einricht- und einlaithung behörige Ordnung auch mehrer emporbringung unserer Wallachey dermahlen gnädigst zu verordnen ermessen, wornebst Wir aber auch für unsern Dienst befunden, bey unserer daselbst aufgestellten Administration Circa Personale einige Abänderung zu machen, und benanntlichen die biszherige

3. Administrations Räthe Dosithaeum Praloi, Eliam Stirboy, und Constantinum Stimbanul ihrer Chargen zu entlassen, und an deren statt neben einen von Teutscher Nation 2. andere Nationales so wir hiernach benennen werden, einzusezen: welche Abänderung auch das Ober Directorium primo loco, und vor intimirung Ihro Administration deren hievor stehenden puncten also gleich fürzunehmen, und zu solchem ende, unter aushändigung beyliegenden an Sie Administration in corpore lauthenden decrets denen entlassenden allein zu bedeuten hat, wasz gestalten Ihnen ohnedem schon bei ihrer Installirung Anno 1726 angefüget worden, dasz Wir Selbe weder ad triennium, noch sonsten eine limitirte Zeit bestellet, sondern uns gnädigst vorbehalten, Sie wan es unsz gefällig nach gutbefinden in toto vel parte, wie es hernach unsere dienst erheischen möchte, zu allerzeit abändern zu können: und da Wir nun anjezo eine dergleichen Abänderung pro parte zu machen befunden, also wäzen sie auch anmit ihrer Chargen entlassen, und hätten folglichen die etwan bey ihren Handen befindliche zur Administration gehörige schriften und Sachen dahin auszzuliefern;

Belangend die ersezung ihrer Stellen, haben wir über den uns von beeden unsern Hof-Mitlen des Hof-Kriegs Raths und der Hof-Kammer in Unterthänigkeit beschehenen Vortrag von teutscher Nation unsern biszhero in Commercialibus angestellt gewesten Secretarium Johann Willhelmb Vogt auf dessen gehorsamstes bitten und aus Ansehung seiner so wohl vormals in Servien und Sclavonien gelaisten, als seith dem bey unserer Commercien - Conferenz und Commissionen allhier zusamben in die 14. Jahr lang leistenden Diensten, anbey in Po-

liticis, oeconomicis et Provincialibus erworbenen Erfahrenheit auch jedesmahlen bezaigten guten Comportements, und sonsten Ihme beywonenden ruhmlichen eigenschaften zu unserm Wallachischen Administrations Rath mit dem darauf auszgesetzten Gehalt zu 1500 fr. Jährlichen gnädigst ernennet, und Ihm beynebst über dise ordinari besoldung aus besonderer Erwegung, dasz Er als ein Frembder darinnen mehrere unkosten, dan die im land begüterten Nationales unterworfen, noch titulo adjusta 500. fl. des Jahrs beygeleget; Übrigens aber ex nationalibus die N. Balianul und Brescovanul beede auf ihr ebenmässzig gehorsamstes anlangen und aus ansehung ihres zu unserm Dienst bezeigenden Eyfers, und darzu besizenden Fähigkeit, auch andern angerühmten guten eigenschaften zu unsern Wallachischen Administrations Räthen mit der von ihren Vorfahren genosszenen darauf üblichen ordinari besoldung pr. 1500 fl. Jährl. Gnädigst auf- und angenohmen, ein wie anderen diser neuen Administrations Räthen jedoch eben auf kein determinirte Zeit, sondern wie die vorige- und dato noch beybehaltende ad nutum amovibiles bestellet, So ihnen dan auch, nebst dem anhang zu bedeuten ist, dasz Sie hierüber die gewöhnliche Expeditiones alhier zu empfangen und sich derentwillen anzumelden haben; welchem nach dan unsere Administration ın Wallachey hinkünftig unter dem Praesidio unseres (tit.) Zeyka aus folgenden 5. Consiliarys benantlich denen biszherigen und ferners beybehaltenden Zwey alten, dem Gregorio Vlasto und Nicolao de Porta dan denen Neu annehmenden dreyen, alsz neben des Teutschen in der Person des Vogt, noch 2-en Nationalen, nemblichen dem Balaianul und Brescovanul zu bestehen hat; und gleich wie Wir in solche das gnädigste vertrauen stellen, dasz Sie mittels ihres anhoffenden disin-

teressirten eyfers, und beflisszenen activitaet des landes bestes und unseren darmit vereinbahrten dienst in allem und jeden zu befördern sich pflichtmässzig angelegen halten werden. also wirdet auch hingegen non seith unseres Ober Directory Sie Administration in erforderlichen ansehen und respect vor dem Land zu erhalten, und sei künftig weder von dem Ober Directorio, noch dem Commando wie es jezo mit dem Porta geschehen, die Administrations Räthe, nisi ob Summum in Mora periculum in sua Aula zu inquiriren, minder zu prostituirung ihres obhabenden Characters und unserer representation bey in widrigen sich selbst zuziehender schwerer Verantworthung, zu errestiren, sondern allenfahls gegen beszeres Vermuthen wider ein — oder andern dergleichen ein nach- und einsehen fürzukehren ermesszen wurde, dises vorläufig mit ausfürlicher überschreibung gegründeter ursachen, und umbständen zu berichten, und darüber unsere gnädigste resolution einzuhollen, und abzuwarthen seyn. Übrigens, weillen die hievor erwehnter masszen gnädigst resolwirte Administrations Veränderung gleich fürzugehen hat, mithin die Zeit nicht zugibt, solche in Wallachey selbsten vorzunehmen, alsz wirdet is in Siebenbürgen mittels dahinberufung des Praesidis, und alten sowohl, als neuen Räthen auch einiger Deputirten ex Clero et Bojeronibus ohnerwartet jedoch der dahinkunft des Vogt (welcher aber gleichwohlen sich dem nägstens alda einzufinden schon befelchet ist) zu bewerkstelligen, darbey die arth und formalitaeten wie bei der an 1726 vorgegangen zu beobachten, und so bald die neue Administration publiciret, diser alle hieroben angefüngte puncta ad exequendum mitzugeben, auch so wohl von erfolgter einsezung der neuen Administration mit ehisten,

alsz Successive von bewürckhung unserer obigen resolution zu berichten seyn, daran etz.

Wien den 27-t April 1729.

Von Ditrichstein.
Cooper

An titl. Hr Baron v. Undler in Siebenbürgen.

XVII

Извод из извештаја грофа Валиса и барона Ребентиша о Влашкој, који је написан у Сибињу 20-ог августа 1731.

(Оригинал је у архиву цар. двор. војног савета).

Extract

aus desz Herrn Grafens von Wallis und Herrn Baron Rebentisch de dato Hermanstadt den 20-ten Augusti 1731 erstatteten Wallachischen Visitations relation.

Sie Herrn Graf Wallis und Baron Rebentisch beschreiben anfangs den befundenen Zustand dieser Provinz dergestalten, dasz dieses sonst schöne und mit allen Überflusz gesegnete Land und forderist der ober Schill-und Mehendizer District (aus welchen von Zeit der letzteren Conscription zu einer Wüste worden, und auszer bey Klöstern und etlicher Bojarn Güter in vill stündig Raysz kein angebantes Joch Acker und wo noch ein Stück etwan einen Viertel grosz finden, nichts als Kukuruz weithers in dem Mehendizer District in einer kleinen Distanz und fast in einer zeyll sieben ganze Dörfer ohne eine seel oder was anders, als die bloszen Häuser rudera deren entwichenen unterthanen zu sehen, wie dann auch von denen noch zurückgebliebenen den ganzen weeg mit hinzu oder noch lauffen nichts als Geschrey umb hilf wi-

der die harte conscription zu hören gewesen, und eine Menge Klagmemorialien eingereicht worden; es reduciret sich aber die Beschwerde des Landes auf 4 Hauptpuncta, nemlich die Mauthexaction, im proportion der Vorspann, devalvation der Hotter, und das Contributions Werck; diese nun in ordine zu erörtern hätten sie Graf Wallis und Baron Rebentisch 1-mo all und jede vorgekommene Beschwerden commissionaliter examiniert, und so wohl denen Türcken theils in instanti die satisfaction verschaffet, und die Taxordnung moderirt, theils ihren Unfug (da sie wider den Comercien Traktat, und ergangene decisa unter die 3. pcto eben das Viehe zu verstehen geglaubt, dann die Slotten und andere Münzen nach Ihren jenseitigen curs gerechnet) begreifen machen, alsz auch das Land mit deme gestillet, ds immittelsz das so villfältig geklagte telonium fori, comanerit und Jahrberith eingestellet worden, dieser exigirung halber habe sich die Hauptarendation mit dem legitimiret, dasz solche sub dominio turcico eingeführet, und eben anfangs bey kays. occupierung des Landes sub eodem titulo regulieret, folgends aber zu Erleichterung des dermahlen ruinirten Unterthans wiederum abrogieret, und so successive darbey gelassen worden; der viele Jahr in Wallachey geweste Ober 30-gra Szendray aber habe in der Beilage Nr. 1. die nähere Auskunft gegeben, wie es von Anno 1720. bis 1728 mit exigierund des Jarberith und Comanerith gehalten, und ds jederzeit das telonium fori in locis nundinis celebribus et Zachanis a rebus et animalibus extra loca nundinalia pro quaestu emptis abgenommen worden, mithin derrentwillen, wann die arrendation nicht weither geschritten, sich niemand beschweren könne, Sie Graf Wallis und Baron Rebentisch remittiren also in die beliebige Anordnung, ob das Telo-

nium fori, Comanerit und Jarberith universaliter aufzuheben, oder nur wie vorhin bei denen ausgesezten Marktplätzen cum modalitate zu exigieren seye, erachten aber pro interesse Caesareo, Comercio und Sublevation des Unterthanes besser zu seyn, dem publico dem freyen Handl und Wandel zu verstatten, und die Betragnusz sothaner exactionen noch zu producirenden arendations extracten von dem stipulirten pachtquanto abzuschreiben, und das importirende quantum unter die Hauptpraestation mit einzurepartiren, und blos von dem, was auszer Land traficiret wird, bey denen Gränz Ämtern die gewöhnliche kaysl. Mauth. nach den Vectigal und ausgesezten psto entrichten zu lassen. unterdessen hätten sie zwar in compensationem 15-m f. eventualiter angetragen, das verläszliche aber müszten die arrendations Extracten ausweiszen, ob dieser Summa etwas beyzusezen, oder abzunehmen seyn werde; belangend sodann

2-do Die Verspann hätte das Land über dero praestation sich billich zu beklagen, massen das intimidierte Volk solche bishero ohne auf ein Regulament oder Anweisung zu sehen, einen Beamten und bedienten militarn Cameralen und Provincialien in eigenen Verrichtungen, wie in Herren Diensten auch in der quantitet, wie es nur begehret worden und noch darzu die Zehrung ohne Maasz und unterschied hergegeben, und obschon die Admon diesen Unordnungen schranken zu sezen gewust haben sollte, so hätte sie es doch nicht nur unterlassen, sondern so gar stillschweigend zugesehen, dasz bey Ablösung den Compagnien (wie Sie Graf Wallis und Baron Rebentisch selbsten eine dergleichen begegnet) die Vorspann von einer extremitet des Landes zur andern gegeben worden, und die Districtsbeamte darmit nach Belieben schalten und walten, einem orth favorisiren,

dasz andere zu Grund richten mögen, zugeschweigen, dasz öfters Bauren mit Ihrer Vorspann auf den Rückweeg ergriffen, und de novo angespannt worden; mithin den Leuthen endlich das Vieh umbstehen zu Hausz aber die Wirtschaft zu Grund gehen müsse, Sie Graf Wallis und Baron Rebentisch hätten zwar in Ihrer Anwesenheit zu Crajova verordnet, und theils schriftliche, theils lebendige Salva guardien denen Vorspannsorthen dahin ertheilet, dasz fürohin niemanden ohne sein Oberdirectoris oder Administrations Anweisung einige Vorspann gegeben, die assignationes allein auf Herrn Dienst, und die blosze Nothdurfft inquanto moderiret, auch diese jedesmahlen von dem darinigen Kriegs Commissario legitimiret, alle Zehrung baar bezahlet, und die V o r n i c i, (*) I s p r a v n i c i, denen die naturalien (auf ihre Pferd ohnedem ausgeworfen) wie auch all übrige Provinciales item Bojaren und Landsassen von der Vorspann ausgeschlossen, hiewider aber sub poena bonificationis oder auch arbitrariae nicht gehandlet werden sollen; Sie zweifelten jedoch gleichwohlen umb so mehrers an dem wirklichen effect als eines theils der Bauer oder Richter nie umb ein anweisung oder legitimation fragen dörffen und anderen theils die administration mit der behörigen aufsicht bald nachlasszen, und die Districtsofficianten (so ohne scheu thuen was sie wollen) widerumber schalten lassen werden; und obzwar die consiliary ohne sein Oberdirectoris Vorwissen unter sich statuiret, Jeder ausz Innen Einen District unter seiner Protection zu haben, und solchen zu besorgen, so scheine doch dieses nicht so vill auf die Gute Ordnung alsz privat Absichten zu zihlen, Sie Gtaf Wallis und Baron Rebentisch hätten also über

(*) Dvornici.

diesen punct der Vorspann mit der Administration weitläufig deliberiret, und seye einhellig befunden worden, dasz die einführung der Cambiatur das einzige Mittel seye, darinn gute Ordnung zu halten, und vielmehr zu Vor- als Nachtheil des aerary, umb den Reisenden die Commoditaet zu verschaffen, und dem Unterthan das bisherige Klagen benehmen, worbey sie auch annoch beharreten, und sich auf die schon eingeschickte cambiatur ordnnng bezieheten, zumalen andurch zugleich die Postbriefe ordentlich befördert werden, welche bishero von Crajova bisz Riminik durch ordonanzen mit ruinirung der dienstpferde haben überbracht werden müssen, und zuweilen einige verloren gangen, andere aber ein oder andern orths eröffnet, oder sonsten verlezet worden.

Über dieses seyen andere fast noch gröszere Unordnungen in subministrirung der naturalien für die Cavallerie begangen und von allerseiths geklagt worden, dasz dieszfalls nur dem nächsten Besten seine Wiesen abgemähet, oder denen Compagnien die Nothdurft aus ein oder des andern Vorrath dergestalten angewiesen worden, dass Jener, den es getroffen, den Schaden ertragen muszte, ohne dasz die Districtsofficianten oder Admon selbe vorhero reportiret, oder das zu viel oder indebite empfangene vergütten machen; dem dann abzuhelfen sie Graf Wallis und Baron Rebentisch mit der Administration zwar veranlasset hätten, bey allen Cassarmen, wo Compagnien liegen, nach comriatischen entwürfen in tempore zulängliche Magazins zu errichten, worzu man es aber dato aller facilitet ohngeacht nicht bringen können.

Eine noch andere landsbeschwerliche unordnung und unwirthschaft seye bey reparation der viae carolinae laut anzeige des dazu bestellten Ingenieur Oberlieutenant Zultner Nr. 2. indem fürgegangen, dasz von denen

dahin gewidmeten 200. Bauern und 5. bespannten Wägen bisweilen kaum die Hälfte und diese nicht in brauchbaren Stand erschienen, andurch die Arbeit gehemmet, die zahl aber doch für foll - und Zwar statt zwey wochiger Arbeit wegen 4. Wochen hin und her reisen für 6 Wochen bezahlt worden, mithin diese 200. Bauern biszhero pro uno mense utili 4 m. f. consumiret, dahingegen nach des ingenieurs Vorschlag so viel freiwillige leuth nur 840 kosten, und mit 150. f. für 5. Wägen die Summa von 990. f. ausmachen wurde: weilen nun dieses Project für gar wirtschaftlich allerseits erkennt worden, und sothane Strassen eben damalen viele reparation vonnöthen gehabt, so hätten sie provisorie 990. f. auf ein Monath ex fundo extraordinario oder bey des valczer Districts vornico sub sperati anticipato angewiesen, und dem gewesten Strassen Bürger Mauthner in Berechnung und im Anschaffung des Ingenieurs die arbeiten wochentlich oder zu 14. Tag auszuzahlen gegeben, auch seit dem weithers verordnet, bis Ende 9-bris zu continuiren, weithers hätten sie Graf Wallis und Baron Rebentisch bemerket, mit was für Unterschlaif zu des Landts aggravio die labores gratuiti bei den Cassarmen, Quartiren, bruggen und dergleichen biszhero verrichtet worden: wie nun aber alle hievon gedachte Erfordernisse künftig zu bestreitten, beruffen sie sich auf nachfolgende deduction und Hauptaufsatz; inmittelsz

3-tio die devalvation der Slotten Betreffentlich seye befohlenermassen deren continuation a 51. xr. bisz weithere entschlieszung dem Land zu dessen besonderer consolation kund gemacht werden, es seye aber dieses gleichwohl zu emporbringung des comercy und Standsezung des Unterthanes die onera entrichten zu können, noch das expediens nicht; massen das Commercium gröszten-

theils mit denen Türcken — und darbey fast keine andere Münz alsz Slotten zu sehen, die jenseits 1. f. 6. xr. cours haben, woran die Türcken, wan sie auf diese zeith etwas zu kaufen kommen, nichts verlieren wollen, mithin der kais. Unterthan (wan er ohne ansehen gewinn oder verlust öfters nothgedrungener etwas verkaufen will, den Slotten in Jenen cours annehmen, seinen aber, wan er etwas kaufen will, edictmässig (worinnen die Türcken sich wohl zu helfen wissen) a 51. xr. wider auszgeben, folglich zu aller zeit gleich auch in contributionali an jeden Slotten 15. kr. und also 25. pcto verlieren müszten, wohingegen die bei denen Cassen noch ziemlicher anzahl vorhandenen Gröschl weder der Türcke annehme, noch der Landmann sich darauf verstehe; es hätten seine Excellenz Herr Graf von Königseeg noch in Martio 1724. nach Ausweis der kopeylichen Nebenlag Nr. 3. die Sache sattsam vorgestellet, zu dessen glücklicher Ausführung Sie Graf Wallis und Baron Rebentisch genug zu seyn findeten, wan nur zu Herman- und Kronstadt ergäbige Cassen umb denen nach Wallachey hadlenden Sibenbürgern ihr mitbringend gutes Geld in Wallachische curs sorten verwechslet, oder die Slotten darinnen pr. 1. f. regulieret, und angenommen, nach und nach colligieret — und sofort in Siebenbürgen umbgemünzet wurden, welchfähligen Verlust die Vermehrung des comerzy und hiernach entworfene neue Contributionseinrichtung gar leicht wieder ersetzete; auszer dem das Hauptwerck gewisz zerfallen müszte, massen ohnedem die Turcken zu Ausweichung der dieszseitigen Münzordnung von Zeit der diminution her mit Einkaufung schaaf, Honig etc. sich nach Moldau so gewendet, dasz der Handel mit solchen Waaren (wordurch das Geld hereinkommen musz) jezo völlig darniederliege, dasz aber bey Erhöhung der meist roul-

lirenden Münz umso eher wieder emporkommen werde, weil sowohl die Güte der Waare als facilitet des weegs darzu selbst anleite, wornebst auch der Fassung einer dieszfälligen andern resolution die einwendende Sacra togae et verbum regium nicht in Weg stehe, zumalen nichts neues, dasz ein Münz edict nach Belieben deren Potenzen heunt publiciret, und morgen widerrufen werde, über welch höchst wichtigen Punkt eine landts gedeyliche und Herrn dienst convenierende Entschliessung gewärtigen: Hiernach nun

4-to Auf das Contributionale zu gelangen, so seye allein die lezte conscription und dero author der Consiliarius Porta die Ursach, dasz man dem Kayser statt eines vorgemahlenen augmenti ein ganze Jahrs Contribution verlühren gemacht, und bei den vorhin noch hoffenden groszen ausstandt bisz zu Verschlieszung dreyer Quartalen des 1731-t Jahres nicht einmahl die repartierung des ersten zu weeg gebracht werden können, wie dann, dasz dem also der sub Nr. 4-to beiligende fascicul bestättige, wo bisz 200. Klagschriften, dasz theils zu viel, theils unter 2. 3. und mehrerley nahmen darunter viele miserable und invalide für familien beschrieben und darnach bey einbringung des contributionalis ohnerhörte Drangsalen durch executiones, extorsiones, und übles tractament dem Unterthan zugefüget worden, mithin leicht zu erachten, was sie nach ausgestandener all dieser extremitet zum contribuiren übrig behalten können; und obschon, wan man das Land dergestalten ruiniren wollen, nicht unmöglich gewesen wäre, so viel Geld als eine Jahrs contribution austragt, zumalen schaden und executions Unkosten sich diese zeit her wohl so hoch, und noch höher belauffen dörffen, zusammen zubringen, so sey doch das erstere Jahr nach ausweis

deren Cassen Extracten Nr. 5. bey Abflusz des anderten noch ziemlich in Ausstand, es dürfte zwar der de Porta den gebrauchten grausamen modum exigendi mit dem von sich abzulehnen suchen, als ob er von solchen torturen nichts gewust hätte oder das suppositum utpote relationem ex ore terty negieren; es zeige hingegen, dasz mit dem parere des Landtsauditors sub Nr. 5. nebenfindige Verhöre und constitutum des wegen torquieren beschuldigten Ober Syller Districts Vatassels Jon Hortoban, dasz dieser und sein Kammerrath Joviza die Leuth tirannisch tractiret, Ihnen mit Ruesz angemachten Essig unter die Nasen gestrichen, in Zimmer gesperrt, und darein rauch von nasz angezündeten heu gemacht, die leuth gebunden, mit denen Köpfen zusammengestossen, und so auch ein Kind in Schnee herumgeschleppt etc., weszwegen sie durch auditoriats Sentenz dahin condemniret worden, dasz der Hotovan auf 2. Jahr in Eisen an beeden Füssen zur öffentlichen Arbeit und zwar zu gröszern Schrecken und Abscheu auch deren beleidigter wahrerer Satisfaction bey reparierung via Carolina alsz in loco delicti angehalten, der Joviza aber (welcher die leuth zu Eintreibung deren rückständen gebunden und geschlagen zu haben gutwillig bekennet, sich jedoch mit dem, dasz er wegen Zusamenbringung der Portionen von dem Vornick selbsten so übel tractiret worden) in so weit absolviret, dasz ihm dieses von dem Vornick ausgestandene tractament in poenam angerechnet, hingegen der Vornick von dergleichen Verfahren abzustehen alles ernst ermahnt werden solle, worüber nun der Graf Wallis und Baron Rebentisch bemerken, wie die verificierung dieses inquirirten facti keinen Zweifel laszen, dasz nicht auch die übrige sub Nr. 4-to allegierte von gleicher wahrheit sey, welche aber alle zu inquieriren ein infinitum gewesen wäre,

erwartet also nur, was mit obgedachten erstern annoch arrestierten Vatassellen quae conficto et confesso zu etwelcher satisfaction des Publici, Beweisz Ihrer Kays. Majestät indignatio über derley Barbarische practiquen und zu eigner wohl verdienten Strafe weither anzufangen seye? (Exmiitts exmissendis) pag 484.

Es komete aber über ein und andere hievorstehender Verwendungs Posten noch anzumerken, und zwar erstlich wegen des Services für die Räzische Miliz, dasz dieser von Zeit der kaiser. resolution d-to 27. April 1729. darum in suspenso geblieben, weillen vorgekommen, ob sollte sie Grundstücke besitzen, und bebauen, mithin ein beneficium so die regulierte teutsche Miliz nicht habe, genieszen; Es erscheine aber sowohl aus der Anzeige deren Vornicorum als Verantwortung des Obristwachtmeisters sub Nr. 16. dasz sie auszer des in arenda nehmenden oder zu conservation ihrer Dienstpferd nöttige nichts, und in substantia kein anderes beneficium genieszen, als was jedem auch aus der teutschen Miliz pari modo allenthalben freystehet, dahero dann sie Graf Wallis und Baron Rebentisch glaubten, dasz ihro nationalmiliz der Service in allen wegen umsomehr gebühre, als sie sich in und auser Lands gebrauchen lassen müssen, wie dann einige Compagnien darvon in Siebenbürgen commandieret stehen, und jährlich abgelöst werden, folgbar sich keiner wohl in eine possession sezen könnte, um das suponierte beneficium zu genieszen, vornebst noch sie Miliz an Leuth und Pferden in recht zu guten dienstbaren Stand sich befinde. ungeachtet sie so gering verpflegt und sich die Pferd selbst schaffen müsse; auszerdem hätte es mit dem in obigen Hauptaufsatz enthaltenen ordinari militar quanto den Staabspartheyen ausgeworfenen adjuten und dem für die Truppen zwar

nach dem completen Stand ausgesezt, jedoch nur nach den effectiven bezahlenden Service (von welch letzterem ohne dem über die Erfordernisz allzeit der rest per cassa verbleibt) sein unverändliches Bewenden. (Exmissis exmittendis.)

— — — — — — — — — — — — — — — —

Wiederum habe die Administratio sub Nr. 26. angelangt, dasz weilen sie öfters mit militar und Cammeral Personen zusammen kommen müsse, ihnen ein convenienter Rang gegeben werden möchte; welches aber ob es nöthig und wie zu determinieren, Sie Grafen Wallis und Baron Rebentisch den hiesigen Instanzen Erkenntnisz alein überlassen; hingegen sub Nr. 28. und 29., den 3 national consiliariorum eingereichte Provinz und eigene gravamina beylegen, die erstere bestehen in dem dass (exmissis exmittendis) und endlich 8-mo vermög glaubwürdiger Nachrichten keine geringe Anzahl servischer Leuth ex turcico jenseit, der Donau in die Kays. Wallachey sich zu begeben geneigt wären, dargestalten, das ihnen bei ihrer Ankunft eine praecise jährliche geringe contribution statuiret, und andere provincial Arbeiten überhoben werden, so wollten sie consiliarij gewärtigen, was für einer resolution diese Leuth zu vertrösten wären? (Exmissis exmittendis.)

XVIII.

Пише цар Карло VI кнезу Лобковицу и јада се противу својих ђенерала грофа Најберга и грофа Валиса, што су без његовог (царевог) одобрења предали Београд Турцима, наређује, да напусти Олтеницу (Малу Влашку), пошто Турци напусте темишварски Банат. (18 септ. 1739.)

(Препис с оригинала, који се налази у царском и краљевском кабинетском архиву у Бечу).

Kaiser Karl VI an Fürsten von Lobkoviz
Wien den 17 Sept. 1739.

Mir seind Euer Liebden beede berichte vom 7-ten und 8-ten zur behörigen Zeit zugekommen. So wenig Mich in den traurigen Hergang und Verlauf dieses ganzen Felzugs zu finden gewuszt, eben so wenig und noch weit weniger habe Mich in den schlusz derer nimmer mehr genung zu beduren stehender Präliminarien, und am allerwenigsten in deren voreylige unerlaubte vollziehung finden können. Nicht nur ware keine nahe gefahr, Belgrad zu verlieren, sondern vielmehr gegründete und fast sichere hoffnung, den orth zu retten, vorhanden. Was nun ein solcher erfolg nebst der einnahm Chozim und Euer Liebden glücklichen progressen in der Wallachey der sachen für eine gestalt gegeben haben würde, ist unschwer begreifflich. Allein nachdeme mit der demolition von Belgrad, und mit einraumung der einen Porten dieser Statt bereits, und noch ehender der anfang gemacht worden ware, als nicht einmahl die nachricht von dem Schlusz derer Praeliminarien Mir zukommen können; so ware kein rath mehr hierunter zu schaffen möglich. Nimmehr hätte Mir dergleichen Fehler vom Graffen Neuperg, und eben so wenig vom Graffen von Wallis vermuthet, dasz er auf ein schlechtes billet von jenem, unerwartet Meines befehls, gegen alle ordnung und kriegreglen zur einräumung und demolition einer solchen vestung, wie Belgrad ist, schreiten würde.

Da nun hierunter nicht nur Meine würde, ansehen, lieb und vertrauen in - und auszer Lands, sondern auch

was das meiste ist, Meine ehr und gewiszen so groszen anstosz leiden; so habe Mich nicht entschütten können, denen öffentlichen Zeitungen, was die beylag sub numero primo vermag, einverleiben; an der Czaarin Liebden aber das Handschreiben sub numero Secundo abgehen zu lassen. Euer Liebden haben daraus abzunehmen, theils wie überhaupt die Praeliminarien ansehe, und theils wie Mich gegen dem Ruszischen Hoff darüber auszere: so untereinstens Euer Liebden statt einer richtschnur in deme zu dienen hat, was an Graffen Münich zu schreiben nöthig sein möchte.

Ich melde wohlbedächtlich: was zu schreiben nöthig sein möhcte: Dann wie, einerseits mit affection, verlegenheit oder Zaghafftigkeit der correspondenz mit Münich nicht auszuweichen ist: also ist auch andererseits zu einem langwürigen, und sonder Zweyfel anstöszigem schrifwechsel kein anlasz zu geben, sondern die sich natürlich zu tractiren, und sich schlechter Dingen auf den innhalt Meines handschreibens an der Czaarin Liebden, und zwar mit dem beysatz zu beziehen, dasz Euer Liebden auch ihres orths den fatalen schlusz derer Präliminarien unendlich bedaureten, dieselbe hingegen, wann von denen Türcken ein gleiches beschehete, auf das heyligste zu erfüllen sich nicht würden entschütten können. Dieses letztere ist absonderlich in dem Stand, wohin leyder die sachen durch die übereylte vollziehung gediehen seind, ohnumbgänglich nöthig. Man hat durch solche nie erhörte, übereylte Vollziehung denen Türcken allen Vortheil zum voraus eingeraumet, mithin ist wennig Hoffnung übrig, dasz sich bey dem definitiv-Friedens-Tractat etwas werde verbesseren laszen. Doch erkenne Euer Liebden ruhmwürdigen eyffer auch in jenem, was Sie wegen der Lotra und des orths Strasburg anhand geben,

und habe dem Freyh. von Talmann gemeszen eingebunden, was möglich ist zur erreichung ein — oder des anderen annoch anzuwenden. Was es fruchten werde, musz Zeit lehren.

Inzwischen hat man sich bey der execution des geschloszenen an nachfolgende zwey reglen zu halten, dasz einerseits optimá et superabundante bonâ fide denen Türcken begegnet, andererseits aber gleichwohlen sorge getragen werde, ihnen nicht noch mehr, als leyder so unvorsichtig bereits beschehen ist, das hefft in die Hände zu geben, und andurch vollends alles zu verderben und auf die äuszerste spitzen zu setzen.

Umb ebenerwehnte erinnerung mehrers zu erleuteren, so kombt anzumercken, dasz jede friedens execution der sachen natur und der billigkeit nach aequis passibus so ein - als andererseits zu beschehen habe. Welches so viel Euer Liebden betrifft, mit sich bringet, dasz Sie nicht anderst, als nach masz, wie die Türcken ihrerseits in denen mir zu gutem habenden puncten die Präliminarien erfüllen werden, auch in denen Ihnen Türcken hinwiederumb angedeyhenden puncten zu werck zu gehen haben. Bey Perischan ist sich nach Meadia zu richten, und die Wallachey weder früher noch später, als wie das Banat von denen Türcken wird geraumet werden, zu raumen.

Nicht minder ist bey der modalität eine vollständige gleichheit zu beobachten. Wann die Türcken allein das, was sie innen haben, raumen; so ist auch hierunter ihrem beyspiel zu folgen. Wollen Sie es aber durch Commissarios übergeben, so hat auch dieszorts die übergab auf die nembliche arth zu beschehen. — Ich theile dem Freyh. von Talmann, so zu verhütung mehrerer unförmlichkeiten dem Graffen von Neuperg in der friedens-

chandlung zugesellet wird, eine abschrifft gegenwärtigen handschreibens mit. Je tieffer Mir gegenwärtige ombstände zu hertzen gehen, je mehr halte mich von Euer Liebden treuem eyffer in genauer befolgung alles dessen, was obstehet, gnädigst gesichert, und verbleibe deroselben, etc.

XIX.

Извод из мемоара, који је поднео београдски митрополит Вићентије царици руској Ани, у ком се жали на несрећно стање народа српског, који живи у Србији, Босни, у Малој-Влашкој под влашћу ћесара Карла VI. (1736).

(Препис из аката, која су у царском кабинетском Архиву, и која се тичу влашког кнеза Константина Кантакузена, који је доцније 1746. оптужен био због велеиздаје. Поменути извод из митрополитовог мемоара наводи се у Кантакузеновим оптуженим актима.)

(Extract ausz desz memoir desz räzischen metropoliten an die reussische Kayserin.)

(Omissis omittendis)

— — — — Bey solchen trübseeligen, kriegerischen und weit aussehenden Zeiten, erwuchs das Ubel noch mehr, dass der unsern Nation Wallis, Neuperg und andere Teutsche Generaln, Befehlshabere, ja sogar der gemeine Soldaten-Standt unerhöret grausame Gottlosigkeiten und entsetzlich viel Drangsahle und Ubel zugefügt und angethan, welche eine menschliche Zunge unmöglich zu erzehlen und auszusprächen vermag, angesehen sie weder zu Haus noch auf ihren Land-Güthern vor ihnen denen Kirchen der grossen Herrn Grüften und der Landleuthe Gräber beraubten die todten Cörper, schmissen

solche gar heraus, und suchten alles aus. wo was nutz und Kostbahres zu finden gewesen. In der Religion wurden wir gestöhret, so uns sehr empfindlich gefallen; bey dem Kayser konnten wir unsere Beschwerden und unser Elend nicht vortragen, weil wir nicht vorgelassen wurden. Das Teutsche Ministerium offenbarte dem Kayser solches Klagen und Schreyen gar nicht, dann es bereicherte sich auch mit. — —

— — — — Wie hat es leyder zu unserem Unglück sich über alle unsere billigmässige Erwart - und Hoffnung, so sehr damit geändert! wie weit seyn wir davon? ganz und gar sind wir bisher in unserer vorgeschöpften Hofnung betrogen. und haben noch im geringsten nichts zur Erlösung unseres Vatterlandes gethan, noch gefördert gesehen. — — — — — — Wie kann dieses Ihro Majestäts Volck zu unserem Schutz alleine anhero gekommen, und gesund seyn? Was haben wir anstatt Schutzes anders gesehen, oder zusehen gehabt, als lauter erschröckliche in den Himmel schreyende Sünden, welhe dieselben ohne unterscheid derer Person vollgebracht. Wo seynd die ausgeraubten Kirchen und Klostern? Wo unserer elender Unterthanen Haab, und Verwüstete Dörffer? Wir seynd eine freue Beuthe und Schmach derer Teutschen Völcker geworden. Was sie von uns rauben, das bringen sie zum Lande in fremde Königreiche und Provincien hinaus, und hiebey klaget man zur Verspottung unserer Gedult bey der ganzen Christenheit über uns, das wir die Kayserliche uns zur Rettung geschickte Armee hungers sterben lassen! da gleich und eben zu der Zeit die Soldaten in voller Arbeit und aufsäusserste

geschäftigt seynd, dass sie unser Viech mit einander davon treiben, ganz frey, als auf einem offenbaren Raube Platz. Was sie zu ihrem Gebrauch für 16 oder 20 Reichsthaler unsern Leuthen abkauffen sollten, das nehmen sie, und müssen es unsere Leuthe vor 4 oder 5 Reichsthaler ihnen wieder abkauffen, hilffet aber nicht mehr, als dasz sie es, wann es also wieder gelöset ist, uns mit Gewalt wieder abnehmen, und wie ich oben berühret, für unsern Augen, wann es auch dreymahl gelöset wäre, in fremde Königreiche und Länder hinwecktreiben, nicht ohne grossen Schaden und Abgang kayserlichen Armée, weil die meisten Soldaten zugleich mit der Beuthe davonlauffen, und zwinget man unsere arme Leuthe noch dazu, das Vieche durch ferne, weite Weege, in fremde Länder ihnen zu treiben. — — — — — Über dasz martert man die armen Bauern, man gebraucht sich neuer, und vorhin nie erdachter hencker mässiger Arten, die armen Leuthe zu peinigen, man plündert alle unsere Güther, die Schändungen der Jungfrauen, die Nothzüchtigungen derer Eheweiber, und andern Unzuchten seynd am Tage. Keine Vestung, keine Stadt, kein Dorf, ja Keine Kirche ist sicher, der Wirth wird zum Haus hinausgejaget, und setzet sich der Gast an seine Stette wieder hinein. Dieses ist die Hülffe und der Beystand derer, so unser Feuer löschen sollen.

Darum so sehen wir nun, dass auch unser unseeliges Vatterland von Allen Seiten sich in Asche leget, und zu Trümmern und zu Boden gehet. Ja es ist kein Wunder, so jedermann mit vollem Munde erbärmlich also schreyet und vehklaget:

das Teutsche Kriegsvolk ist uns zu rechter Zeit wider den Türcken zu Hülf kommen, damit dieser nicht nehme, sie aber alles nehmen, rauben, verderben und verzehren mögen. Es ist nichts mehr übrig, dann dass wir des Hungers sterben, es kann uns weiters nichts genommen werden; es mag uns nicht ärgers forthin mehr geschehen.

Nachdeme ich nun dieses also der Wahrheit gemäss allerunterthänigst erzehlet, so sage ich erstlich darauf, dass die Kayserliche Armée nothwendig muss zu Grunde gehen, wo keine andere Anstalt gemacht wird, dann kein Ding ist, dadurch dieselbe mehr geschwächet, oder auch zu Grunde gerichtet werden kann, als durch die bisherige üble, unordentliche und Gottlose Wirtschaft. — — — — — — — —

XX.

Реферат чланова комисије у парници кнеза влашког Константина Кантакузена, због увреде величанства 1746.

(Препис са оригинала, који је у цар. краљ. кабинетском архиву у Бечу.)

Gutachten

Über den Procesz wider den Fürsten Constantin Kantakuzeno propter crimen laesae majestatis.

Gleich wie bey einem jeden processu tam Civili quam Criminali, so wohl das formale alsz materiale examinirt und vor allem wohl untersuchet werden musz, ob bey dem formali nichts unterlaszen, wordurch der process selbst seine anstoszlichkeith leiden könte: also ist auch

um so mehr nöthig in gegenwärtigen processu inquisitorio das formale zu betrachten, alsz nicht nur der modus inquirendi, sondern auch die diesfalsz, von Ihre Mayestät schöpfende entschlieszung bei der welt allemahl ein aufsehen erwecken, und darüber Verschiedene aufstellungen gemacht werden dörfften.

Das erste requisitum formale bey einen inquisitorischen process ehe man ad inquisitionem specialem schreitet, ist ohnstreitig die erhebung des Corpus delicti. Dieses ist durch die von dem Cantakuzeno verfertigte, und von seiner eigenen handschrift vorhandene sogenannte „Raîta puncta“, und durch dessen gleich in dem Summario darzu gethane bekantnus so legaliter und so standhaft erholen worden, dasz dabey gar keine aufstellung zu machen. Das zweyte requisitum ist das examen Inquisite, idque articulatum per modum interrogatorium, non vero per modum positionum.

Brun. de processu inquisitorio

C. 8. membr. I № 33 et 34.

Dieses hat die angestelte löbliche Inquisitions Commission so umständlich, und mit so vieler mühe und arbeith, auch mit so groszer behuthsamkeith Vollzogen, dasz schwerlich ein examen articulatum zu finden, bey welchem man sich mehrer mühe gegeben als bey Gegenwertigen.

3-tum requisitum formale inquisitionis est probatio delicti.

Brunn. d. L. membr. 2.

Da man in diesem inquisitions process gleich einen Confitentem reum wenigstens, so viel da die Haubt sach betrift, für sich gehabt, so hat sich dardurch das delictum selbst probirt welcher gestalt man aber die um-

stände zu eruiren bedacht gewesen. dieses wird sich unten bey dem materiali zeigen, wohin ohne dem dieses formale einschlaget, und könte darbey etwan nur der anstand movirt werden, ob der Lanius dan der patriarch mit seinem Secretario nicht hätten aydlich vernommen werden sollen, um dadurch einstheils mehr umstände zu eruiren, anderntheils aber dasjenige mit hinlänglichen beweisz zu bestärken, wo der inquisitus nicht recht mit der farb heraus gewollt ich begreiffe zwar gahr wohl dasz man beede pro denuntiatoribus ansehen kann, welche regulariter keine testes fide digni seynd. Nachdeme man aber dahier in Crimine excepto versiret, ubi etiam testes alias inidonei admittuntur und der Brunn. d. L. membr. 2. № 33, dafür haltet, quod denuntiator privatus, qui non ex Vindictae studio, aut ob propriam injuriam denuntiavit, juramento testis adstringi debeat, So hätte es dahier auch geschehen können, ich glaube es aber nicht absolute nöthig zu seyn nachdeme man wie Vorgesagt einen fatentem reum für sich hat (exmissis exmittendis)

Mehr besagter Gonstantin Cantakuzeno sowohl alsz sein bruder Rudolph scheinten schon vor vielen jahren dem durchleuchtigsten hausz von Österreich abgeneigt, dahingegen der Ottomanischen Pforten ergeben gewesen zu seyn, und dahero nur auf gelegenheith gewartet zu haben, wie Sie ihre gegen das hausz Österreich gesagte gefährliche absicht entweder Vermittels der Pforten, oder anderen Europaischen höfen auszuführen Vermögend seyn möchten, welches nur dessentwegen anzuführen und zu beweisen nöthig ist, um dadurch die gravitatem delicti desto mehr an den tag zu legen.

Der Constantin ist dessen geständig, angesehen er in dem articulato examine an act. 11. in Confrontatione

mit dem wasz selbst bekennet, dasz Er schon zu Peterburg dem Jahye Bassa versichert habe, dasz Er der Pforten nie, wie sein Vatter abtrinnig, sondern beständig treu bleiben werde, woraus nicht ohne grund zu schlieszen, dasz Er eigents wegen aufführung seiner gefährlichen absichten die Russische Dienste quittirt und sich nach Wienn verfüget habe; ad act. 279. gestehet derselbe auf vielen laugnen endlichen selbst, dasz ihme gleich bey seiner Ankunft aus Moskau nemblich in Anno 1744. sein bruder Rudolph seine boszhafte und verrätherische unternehmung gegen das haus Österreich in denen damahligen gefährlichen umständen, und die deszwegen mit Verschiedenen auswertigen höfen gemachte lasterhafte anschläge offenbahret, welche Er Constantin anstatt selbe zu endecken, nicht nur approbirt, sondern auch solche ins werk zu setzen mit getrachtet, und dem brudern zu derselben ausführung das geld subministrirt habe, wodurch er sich des lasters seines bruders mit theilhaftig gemacht hat, welches auch der Maleisky in seinem Constituto pag. 32. bestettigt.

Es ist also gantz wahrscheinlich, dasz der selbe, ohnangesehen Er es nirgend gestehen will, mehren theils nur auf der absicht in Ao. 1745 die Reyse nacher Belgrad unternommen habe, um seine böse anschläge aldorten ins werk zu setzen.

Es kommet zwar nicht heraus, dasz Er in seinen unterredungen zu Belgrad mit dem Jahja Bassa etwas anderes, alsz die überkommung der Wallachey pro objecto gehabt hätte, Vermuthlich aber hat Er wen ja die sach sich so Verhalten solte, sich damals die propositionen dem Bassa zu machen darum noch nicht getraut, weilen er zur selben Zeith dem Bassa noch keine Ver-

sicherung Von einigen Raitzischen Standes Persohnen geben können.

Indessen hat Er doch das fundament darzugeleget, indeme Er besage ansage ad act. 3) dem Bassa wiederhohlt Versprochen, dasz Er der Pforthen alzeith treu bleiben werde.

Obiges, und dasz Er schon bey unternehmung der Reisze nacher Belgrad übeln gesinnung gesetzet gestehet Er endlich in Confrontatione post art. 37 selbst, und es Veroffenbahret sich (dupl.) solches auf dem was gleich daraus gefolget gantz Clar: Indeme Er bald darnach dem Archimandriten und patriarchen nicht minder den Postmeister zu Glaszan(*) sein boszhaffte Vorschläge dahin gemacht, dasz selbe sich unter den türkischen schutz begeben, von dem hausz Österreich abtrinnig werden, einen eigenen despotam, worunter Er sich verstanden, erwehlen, sodan bey ausbrechendem erstem krieg die waffen wieder das hausz Österreich ergreiffen solten, ja Er gestehet ad act. 86, 96, 97, dasz Er nicht nur den archi Mandriten und patriarchen zu gesprochen, die Raitzische Nation zu disponiren, von dem hausz Österreich abtrinnig zu werden, und sich unter den türkischen schutz zu begeben, sondern dasz Er ad act. 127. den Patriarchen hier zu unter allerhand falschen und erdichteten Vorstellungen zu bereden getrachtet habe.

Sobald Er nun Vermutet, dasz der patriarch und der Postmeister diese proposition nicht Verwerffen, und Er sich die hoffnung

(*) Glozsan у Бачкој.

gemacht Vermittels des ersten die Nation zu gewinnen, so hat Er so forth dem Bassa nacher Belgrad geschrieben, ihme eine Vertraute Persohn nacher Wienn zu schicken, um durch dieselben seine boshaffte anschläge dem Bassa Communiciren zu können. Vid. Rh. ad act. 97.

Bey seiner ankunfft zu Wienn hat Er nur die bekante und so genante Raita puncta, welche das haubd Corpus delicti Constituiren, und Vermittels welcher derselbe sogleich zur bekantnus gebracht worden, aufgesetzet.

In diesen wird:

1-mo sogleich den krieg wieder das hausz Österreich anzufangen, und ohne kriegs erklährung in die österreichische Erblande einzufallen den türken gerathen.

2-do dem türken offenbahret, dasz man diesorths einen geld Mangel leide, dasz Soldat und Officier übel zu frieden seynd, und dasz unter diesen letztern ein groszer theil sich befinde, welche so forth die türkische Parthey ergreiffen, und die grosze unordnung austifften wollen.

3-tio Wird Vorgeschlagen den Cantacuzeno alsogleich für einen despoten zu erklähren, und dieses zu keinem andern end, alsz dasz die Österreichische servier sich empören solten, worauf schon ein paar warteten.

4-to Wird aufgetragen denen Officiers Capitulationen einzugestehen, und pensiones zu Versprechen.

5-to auf diese arth wurde man sich des Königreichs hungarn gleich bemechtigen, und ehe man sich dies seiths in die Verfaszung bringe, vieleicht die Stad Wien erobern können.

Diese puncta hat Er nicht nur nach aussage ad act. 16 und 51. Communicirt, um dadurch denselben sowohl, alsz anderen officiers anzuwerben, sondern selbe auch dem Ismail Aga in Wallachisch und Frantzösischer sprach um Sie dem Jahja Bassa zu überbringen nebst einen griechischen brief art 61. behandiget, Vorher aber dem Ismail Aga durch den Kaufman Theodor alsz dolmetsch deutlich erklähren laszen. ad art. 53.

(Exmissis exmittendis.)

Er hat es aber dieses mahl bey dem ersten aufsatz nicht bewenden laszen, sondern nach seiner eigenen geständnus ad art. 78. 80 folgende gefährhliche zusätze gemacht, dasz die Pforte trachten solle, damit franckreich den krieg wieder dasz hausz Östereich Continuire, und zu bestechung der hungarn und Steirer geld übermache, welches auch die Pforte thuen und jetzo gleich 100-n # schicken muste, nicht minder ad art. 145. dasz Er mit der Raitzischen geistlichkeith schon einverstanden, dasz die gantze nation bey anfang des ersten kriegs die waffen wieder das hausz Österreich ergreiffen und sich unter türkischen schutz begeben woll.

(Exmissis exmittendis.)

Gleich wie da nun auf dieses Verbrechen die poena mortis, nempe gladij, etiam sectionis in quatuor partes dan die Confiscatio omnium bonorum gesetzet ist; also bin ich des weitheren erachtens dasz der Cantacuzeno, welcher zwar wegen der schwere seines verbrechens die Viertelung verdienet hätte, wegen seines standes mit dem schwerd vom leben zum todt hingerichtet, und sein in Siebenbürgen habendes guth Retsche nebst allem übrigen Vermögen ad fiscum gezogen werden solle.

Wan aber Ihro Mayst. hierbey aus Politischen betrachtungen oder eximia gratia ein bedencken haben solten, so könte ich doch nie anderst einrathen alsz dasz derselbe auf ewig eingespeeret, und wegen der besorgenden gefährde niemahlen wiederum in die freyheith gesetzet werden, wie ich dan auch des dafürhettens wäre, dasz man Ihro Mayst. einrathen solte, dasz allerhöchst dieselbe sich so forth der Kinder nicht allein des Constantin, sondern auch des Rudolph Cantacuzeno bemächtigen, und selbe entweder in Clostern, oder anderen wohl verwahrten orthen dergestalt verpflegen laszen solten, dasz selbe niemahlen mehr zu einer freyheith gelaszen wurden, damit man in Ihnen nicht das Ragotzische exempel erlebe.

Es ist gleich anfangs gesagt worden, dasz in gegenwertige inquisition nicht allein der Constant. Cantacuzeno, sondern auch verschiedene andere Persohnen gefallen, welche theils ex Capite suspectae Complicitatis arrestirt worden, theils auf freyen fues sich befinden, und dasz unter den ersten einige seyen, auf welche nichts heraus gekommen, andere aber bey welchen Verdacht nicht allein bey diesem, sondern auch bey anderen lastern seinen guthen grund habe.

(Exmissis exmittendis.)

Anlangend die arrestirte, bey welchen sich der Verdacht der Complicitaet verificirt hat, da von befindet sich allein Maleisky.

(Exmissis exmittendis.)

Von dem Constantin selbst wird Er weither gravirt ad act. 86. dasz Er gleich anfangs nicht nur von allen gewust, sondern so gahr mit dem Constantin wegen aufwieglung der Raitzischen Nation sich berathschlaget habe.

(Exmissis exmittendis.)

um nun auch auf die andern Classen jener personen, welche in dieser inquisition vorgekommen, und sich freyen fuszes befinden, zu kommen:

so lassen selbe sich wiederum abtheilen in jene bey welchen der Verdacht nicht gegründet befunden worden, und jene, bey welchen der Verdacht allerdigs einen grund hat.

(Exmissis exmittendis.)

Dahingegen hat der Verdacht seinen guthen grund:

1. bey dem Theodor Costa, welcher von dem gantzen Verbrechen des Constantin die völlige wissenschaft gehabt, und einen dollmetsch abgegeben,

2. bey dessen Enkel Sambuck, wie wohl diesen der Cantacuzeno in allen relevirt.

3. bey dem Postmeister zu Glossan Joannowich, welcher ebenfalsz von allem gewust, und sich bey dem aufstand der Raitzen hat gebrauchen laszen wollen. Die beede ersten seyndt nicht hier, und dörffen auch schwerlich unter Ihre Mayst. Domination sich befinden, sollen Sie sich aber kurz oder lang in diesen ländern betretten laszen, so wäre wieder dieselbe die inquisition anzustrengen; wie dan auch wieder den Postmstr wan Er sich noch unter diesseithigen gebieth aufhalten solte, darmit für zu gehen, einfolglich derselbe gleich beym Kopf zu nehmen, und der Instanz, worunter er gehöret die wieder ihn hervorgebrochene indicia zu Communiciren wären, weiters und

4. fallet zwar kein ungegründeter Verdacht auf den Patriarchen und Lanius, weilen nach aussage des Cantacuzeno der erste anfänglich die sach approbirt und guthgeheiszen, der andere aber noch weither gegangen ist indem Er die puncta mit dem Cantacuzeno überlegt darinnen 3 sachen nemlich.

1. wegen der Malconten officirs,

2. wegen der Geldremisen, und

3. wegen der pensionen zugesetzt, (Vide Sumarium p. 16.) mit zu dem Ismail Aga gegangen, und mit demselben alles überlegt haben solle, und was denselben noch mehr gravirt ist, dasz Er nach der ersten denuntiation den umgang noch alzeith Continuirt, und von allem gewust hat, ohne sie mit weitheren anzeigen zu melden, wenigstens kommt ex actis darvon nichts hervor.

Nachdem aber dieser Lanius so wohl, alsz der Patriarch hiernechst die sach denuntyret, So haben Sie sich dardurch auser anfertigung und Verantwortung gesetzt, wen Sie auch würklich an dem laster theil genommen hätten; welches ihnen bis dato erwiesen ist, dan so redet L. 5. S. für. C. ad L. jul. Maj. Sane si quis ex his in exordio initae factionis, Studio verae Laudis accensus, initam prodiderit factionem et praemio et honore a nobis donabitur; is Vero qui usus fuerit factione, si vel sero, incognita tamen Consiliorum arcana patefecerit, absolutione tantum ac Venia dignus habebitur.

Indessen wird aber doch nöthig seyn so wohl auf den patriarchen, als Lanius eine genaue obsicht zu tragen.

Der Archimandrit hätte zwar die sach gleich angeben sollen; Er hat aber dem Cantacuzeno alles gleich Verworfen, und wird Vieleicht nicht gedacht haben, dasz Er die sach weither treiben werde; und es kann wohl seyn, dasz Er von der Angebung des patriarchen gewust, oder selbe mit Veranlaszet, und dahero nicht nöthig erachtet habe, selbst die denuntiation zu thun.

Schlieszlich kommen auch occasionaliter in dieser inquisition vor die enormia delicta des Rudolf Cantacu-

zeno, alsz welcher in interitum domus Austriae noch ehender und eben so viel alsz sein bruder sich bearbeithet, diesfalsz dem Verstorbenen Kayszer und auszwärtigen höffen Vorschläge gemacht, und pro Veris Complicibus den Tedeschi, den Krumenau und den Hönig gehabt hat.

Da aber auszer des Krumenau keiner von allen diesen delinquenten sich unter dieser bottmäszigkeith befindet, so kann wieder selbe zwar nicht vorgegangen werden, dennoch aber solte man sehen, um künfftige weithere gefährliche anschläge abzuwenden, wenigstens den Rudolf quocumque modo et sub quocumque praetextu zu überkommen, und gleich wie den Langallerie und Linange auf ewig einzusperen.

Wieder Krumenau aber, welcher noch in Hungarn in arrest sitzet, solte man billig die inquisition durch die behörde Vornehmen laszen, und zu diesem end alles, was ihn gravirt, extrahiren, wenigstens könte man dardurch der etwan von seithen Prusse geschehenden reclamirung begegnen.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ГРАДА РИСНА.

ОД

МАРКА ДРАГОВИЋА.

У последњему моме путовању кроз Боку Которску, од 3 до 22 марта, ја сам се постарао, колико је то било могуће, прикупити што више материјала за историју Боке Которске. Благодарећи дивној предусретљивости, коју сам нашао свуда, кроз онај део Боке Которске, куда сам пропутовао, а особито у дивној српскојварошици Рисну и Ерцегновоме, ја сам скупио добру количину материјала за историју Боке Которске. Ја сам намеран све то уредити и издати неколике књижице под насловом „Архив за повјесницу Боке Которске.“ Сад ћу пак саопћтити једну малу групу материјала, који се односе на историју старославног града Рисна, који се слави јошт код старославних писатеља Плинија, Птоломеја, Поливија, Ливија и т. д. По Рисну се зваше цео данашњи залив боко-которски sinus Rizonici, а житељи звали су се Rhizonitoe.

По причању Поливија у Рисну је тражила спасења фамозна илирска краљица Таута бежећи од романске војске. Рисан је био некада велика и богата трговачка варош и заузимао је, како причају, целу равнину која се је простезала с једне стране готово до Мориња, а с друге до једнога рта који се код манастира Бање увукао у море.

Кад је био неки велики потрес та равнина, а с њоме и Рисан, стровалила се је у море.

Данас је Рисан лепа трговачка варошица од 240 чисто српских православних домова и око 1340 душа. Латинска има само једна кућа и то је неки Колумбарић. Православни имају своју дивну цркву св. апостола Петра и Павла сазидана године 1601, а обновљена године 1796 као што се види из натписа више врата. Док није било у Рисну римо-католичке цркве, римокатолички свештеници служили су црквену службу у једну приградицу, која је била при овој православној цркви. То се није допадало православнима, па су они израдили да се огради особита католичка црквица, што је и учињено. Приповедали су ми, да су православни давали новце за грађење ове католичке црквице.

10 марта 1885. год.
Цетиње.

1684. 23 GIUGNO.

Da Noi Francesco Morosini Kav. Proc. per la Seren Reppubblica di Venezia Capitan General da Mar. A voi Capitanj e Giudia della Fed. Comunità di Risano, cara, ed amorevole salutazione.

Habbiamo ricevuto i sensi delle vostre Lettere, con quel affetto e dilezione particolare con cui sempre la Seren. Repubblica Nostra abbraccia li buoni e fedeli Christiani. Tutta l' attenzione è rivolta a costantemente proteggez, e difender le rissoluzioni benemerite de vostri animi, e conservar tutti li Privileggj come fedeli Sudditi in franchiggia, e trovan domi con questa sola Squadra defficiente dei mezzi necessarj, e validi per eseguir contro il nemico della Nostra Santa Fede quanto si conosce bisognevole a levar dalla Tirannia, e dalla Schiavità voi e le vostre Famiglie che non meritano l' aspro comando

de' vilissimi Barbari. A tal effeto conoscemmo di necessità indispensabile passar a Corfu, dove e' il corpo più poderoso dell' Armata, e de nostri bravi Soldati, e dove devono unirsi le forze più fiorite de Principi Collegati e degli Ausiliarj. Il Tempo che si frapponerà al viaggio è l' unico rimedio per abattere l' insolenza de Turchj ne lochi importanti, e a togliere sicuramente in queste Parti, con Comparsa Forte, ed improvisa, non solo Castel — Novo, che il Paese vicino, e lontano; Onde così il partito di prudente Consiglio restituisca alle vostre vite, alle Mogli ed a' Figluioli una cara, e gloriosa libertà perchè possiate viver a Dio, ed al vostro comodo con Prencipe, che vi sarà Padre pietoso nell' occasioni tutte.

Meglio vi esprimeranno L. Illustr. Sr. Procr. Estraordinario di Cattaro Zeno, e li vostri Capi la sviscerata tenerezza della Ser. Repubblica avendo anco verso li medesimi usata quella cortesia chè puo darle pegno del nostro affeto. Intanto il prosseguimento del nostro viaggio serva a fortificare, e non ad indebolire la fede de' Nostri cuori, certi che ogni nostra mossa non allontana l' amore, e la cura che avemo delle cause comune in queste parti, mentre ogni pensiero mira a non lasciar che la Cristianità sia calpestata dagli infedeli, augurandovi sempre ogni contento

Di Galera Generalizia nell' Acque di Curzola a 23 Giugno 1684.

C. Francesco Marosini Kav. Proc. Cap. Gen.

Joannes Antonius Generini Not.

1686. 7. DECEMBRE.

Noi Antonio Zeno per la Seren. Repubblica di Venezia ec. Prov. Estraord. in Cattaro, ed Albania.

Nel nostro Ingresso a questa Carica sono comparsi alla nostra presenza li Nobili della Fedel. Comunità di Risano, quali dedicatisi volontarj al pubblico nome furono da noi accolti con rimostranze affettuose. In tutto il corso di nostra permanenza a questa parte segnalarono la loro fede dimostrando tutta la prontezza nell' adempire gli ordini ingiontegli. Nella di Casanzi luogo di Osman-Bassà, ove aveva Fatta Provigione di Fieni, e Vittuarie, molte per manutenzione di suo seguito, d' ordine nostro si portarono, e diedero molte Case assieme con le sudette Provigioni alle fiamme, facendo diverse teste, e Schiavi condotti anco alla nostra obbedienza. In Rudine vicino a Gazco, come anco a Propatno hanno rotto li Panduri ivi esistenti, riportandone anco molte teste di essi, oltre sei Bandiere consegnateci, nelli danni poi di tentativi, ed imboscate divisate da Turchi di C. N. dopo l' Incendio del Territorio loro, che divisavano coglier vantaggi, sopra li Sudditi del Principe Serenissimo, accorsero con ogni pontualità, e respinti sempre, hanno autenticato sempre maggiore la loro divozione: E li medesimi ridussero molte Famiglie di quelle vicinanze dal giogo ottomano alla divozione del Principe Serenissimo, le prove benemerite, fedeltà, ed azioni, de quali come pienamente soddisfatti noi di cosi fruttuoso servizio gli abbiamo rilasciate le presenti raccomandandogli alla Pubblica generosa grazia in quorum fidem ec. Cattaro 7 Decembre 1686 C. Antonio Zeno Prov. Estraord.

Vicenzo Grattarol. Segr
Gio. Antonio Generini Nod.

1691. 20. GIUGNO.

Noi Pietro Duodo per la Ser. Repubblica di Venezia ec. Prov. Estraordinario in Cattaro, ed Albania con la sopraintendenza di Castel Novo ec.

Ira le Comunità più affetuose, e divote si distinse quella di Risano, e sebben di nuova dedizione mosırò una fede constante, ed autenticò il Vassallaggio volontario con l' ubbidienza, e con l' opere. L' esperimentassimo Noi negl' incontri tutti ne quali con piena rassegnazione entro il corso delle nostre dimore in queste parti eseguirono ogni comando. Nelle marchie poi che facessimo a danno dell inimico si mostrarono pontuali a seguitarsi concorrendö in grosso numero; Furono con noi quando fù rispinlo Solimano Passà d' Albania che aveva invaso il Monte Nero, indi a Trebigne sotto la prudente condotta dell' Eccell. Signor Generale Molino, poi alla devastazione di Limbumir, e alla rovina de' Villaggj situati di là del Fiume di Trebigne, ove fugati i Jurchi, superati i ripari, guadagnata la Forre ed il Ponte valorosamente combattendo, ed incalzando li Ottomani. perderono un Alfier con diversi, che coraggiosamente avvanzatosi volse piultosto lasciar la vita, che abbandonar l' Insegna, quale rimase a suoi Compagni Anche nella demolizione del grosso recinto di Mustaffà Celebi di Xabiaco, a nell' incendio portato alle Ville della Fiumara Zarnoevich mostrarono alla presenza nostra un comendabil valore. Nell' espedizioni poi da noi fatte si contradistinsero con le prove, e specialmente quando si portò d' ordine nostıo il Gov. Gio: Buruvich a dar il guasto alla pianura di Trebigne di quà dall' Acqua. anche nella Terra di Boraz, portarono con le incurzioni i danni, e oltre ıl grosso Bettino di Animali ed altro fecero vinti teste e ripor-

tarono sette Schiavi oltre li morti, e feriti e l' incendio dato a diverse case e Torre innoltratisi sino a Dabar per commisione nostra saccheggiarono il Paese e consacrarono alle Pubbliche glorie sette Capi recisi ed otto Schiavi. Contrinuando le ostilità contro í Turchj presero nelle vià nanze di Nichsich Famoso cio Bassà di Ercegovina con li sui, e Principali di Corte, Azioni tutte che come sono commendabili, cosi hanno riportato l' intiero nostro godimento, e si rendono degni della Pubblica stimatissima grazia, alla quale restano raccomandati prima del nostro regresso verso la Patria con queste veridiche, e ben meritate attestazioni. In quorum Fidem &c.

Cattaro Li 20 Giugno 1691.

C. Pietro Duodo Prov. Estraerd.

Francheszo Antonio Pasta Canc. di S. E.
Gio Antonio Generini Not.

1692. 20 NOVEMBRE.

Noi Nicoiò Erizzo 2-do per la Ser. Repubblica di Venezia Proveditor Estraordinario di Cattaro, ed Albania con la Sopraintendenza di Castel - Novo ec.

Irà le Fedeli Comunità dell' Albania quella di Risano in ogni tempo, et incontro delle Pubbliche Armi, come corsa. Suddita volontaria, scuotendosi il Giogo Ottomano diede prove di stime del proprio valore, cosi nel tempo della Nostra permanenza, fattisi a proprie spese in numero di trecento coraggiosamente incontrando il grosso numero de Turchi venienti da Ercegovina, e Bossina dandogli la rotta, restandone di essi Risanotti pochi feriti, e meno morti fecero conoscere il loro valore, ed in altro incontro pure ammassatisi in 400 sempre a proprie spese, li sorti dopo sanguinoso abbattimento a Gascho di

prendere il famoso Alabech Cenghich della Bossina, riportandone quattro Bandiere, e rendendone sconfitti gli inimici presentandolo alla nostra persona, ne punto dissimili a Trebigne, e Clobuch si fecero conoscere, anzi l' incendio di piu Ville da essi praticato, le Torri atterrate e gli altri danni inferiti sono ben degni Testimonj della lor inconcussa Fede, che pur a Gliubomir, e Nevesina, autenticarono nel dar a Ferro, ed a Fuoco quei vasti Paesi, ne contenti di esporsi ad ogni periglio a Grabovo ruppero li Turchj di grosso numero, e poderose forze, levandogli tre Bandiere, sicchè appieno conosciuta la loro fedeltà, e valore gli rilasciamo le presenti, acciò le servino di vivo esempio alla loro pasterità ed autentica pure del Pubblico aggradimento. In quorum etc. Fidem etz.

Cattaro. Li 20 Novembre 1692.

C. Nicolò Erizzo Proveditor Estraord.
Omissa Legalitate.

DECRETO ECCELL. SENATO

1705. 29. Agosto in Pregadi.

Che fatti venir nel Collegio Nostro li Fedeli Capitan Pietro Chielovich e Gio Descovich Ambasciatori della Comunità di Risano sia loro letto quanto segue. Dalle prave moltiplici di divozione, di valore, e di fede che in vari tempi, e massione nella spirata Guera col Turco hà reso alla S. N. la Fed. Comunità di Risano, si è persuaso il Senato di accogliere ed in tutto cio ch' e possibile d' esaudire l' istanze in nome d' essà umiliateci da voi suoi Ambasciatori e palesare amo in questo incontro l' affetto parziale che conserviamo per quei amatissimi Sudditi a maggior testimonio di questo siamo con-

corsi ad approvare la Terminazione formata dal diletissimo Nobil Nostro Proved. Gen. Zane ultimo ritornato da quelle Provincie concernente l' elezione d' un Capitanio, e quattro Giudici che abbino a sopraintendere alla quiete della Tera, e maggior ubertà de viveri. Apermettervi inoltre in godimento di Stara 250. Sale col solo prezzo di Lire due lo Staro in conformità della pratica che si stila cogl' altri Popoli circonvicini. A riunire nella Giurisdizione della stessa Comunità la Villa di Oracovas, salvo pero qualunque possesso di private persone, ed a consolarvi infine coll' assignamento di sei paghe da esser queste conferite in altrettante persone delle principali Famiglie det vostro corpo con la paga di soldato d' Infanteria, e con quegli obblighi, che di tempo, in tempo saranno ingionti da Provveditori Generali in Provincia, ed altri Pubblici Rappresentanti delle Comunità circonvicine ben certi noi che la scielta caderà in persone della maggior abilità, e fede, sopra qualche altro punto contenuto nel Memoriale presentato ci vi averemo gli opportuni rifflessi con la disposizione di contrassegnar l' afpetto parziale con cui viene, e sarà sempre da noi riguarfeto dutta quella Popolazion benemerita. Con queste asseveranze, e con gli effetti delle beneficenze ora impartitevi potrete sollecitar il ritorno alle Case vostre assicurando quei Fed. Sudditi della Pubblica predilezione, e voi riquei manendo certi del nostro gradimento verso le vostre persone. E da mo sia commesso al Magistrato alle R. V. da fur vestir li due Ambasciatori di Risano a spese Pubbliche con li due Servitori giusta l' ordinario.

Gio. Francesco Giacomazzi N. D.

Segue

Adi primo Novembre 1705. Cattaro.

Presentatà per li soprascritti Ambasciatori della Fed. Comunità di Risano in mano di S. E. Provveditor Estraord.° Franco. Donado instando riverentemente per il suo Registro nella Seg. di S. E. a perpetua memoria, e per la sua esecuzione da cui letta, ordino fosse la presente registrata esaudendo l' istanza con quel metodo che prescrive l' Eccell. Sr. Proved. Gen. Riva in sue Lettere in data di Spalato di 24 Ottobre spirato, cosi ec.

Detto

In ordine ec. fù registrata nel Libro Diversorum, e rilasciati gli ordini in forma.

Angelo Candido V. Seg. di S. E.

1705. primo Novembre Cattaro.

Reg-o. nell' Officio della V. Collet. in Reg. di Ducali, e Terminazioni terzo e. 96.

Iriffon Urachien. V. Coll.

Ducali Eccel. Senato.

1717. 23. Aprile

Joannes Cornelio Dei Gratia Dux Venetiarum. ec. Universis, et singulis, Rectoribns, Provisoribus Generalis Dalmatie, et Albanie. Rappresentatibus Nostris quibus cumque ad quos he, nostre pervenerint, et earum executio spectat, vel spectare poterit significamus quod in Consilio Nostro captam fuisse partem tenoris infrascripti videlicet.

Che fatti venir nel Collegio Nostro gli Ambasciatori della Fedel. Comunita di Risano. Capitan Dimitri

Cussidich, e Capitan Zuanne Faocich le sia letto, e dato in copia quanto segue.

Dopo aver rese chiare prove di valore, e di fede alla Signoria Nostra le genti della Comunità di Risano che fin nella Guerra decorsa si assegnarono al Nostro Dominio. fattesi avvanzare col mezzo di voi Ambasciatori le proprie istanze perchè alle distinte in passato accordategli fossimo per farle godere nuovi alti della Pubblica Munificenza, mentre sono accolte con affettuosa disposizione, concorre il Senato riguardando con parziale predilezione quei amatissimi, e benemeriti Sudditi per l' azioni loro di coraggio, e divozione fatte apparire nelle passate, o coasioni, e sempre portato ad incontrare nel possibile tutto cio che riusscir possa in loro soddisfazione e vantaggio ad accordarle.

Che il Capitanio, e Giudici della Comunità di Risano possino giudicare le vertenze che insorgessero fra i Popoli della medesima cosi Criminali come Civili in qualunque somma con il riccorso di quelli che si sentissero aggravati al Proveditor Estraordinario di Cattaro.

Che al Capitanio della Comunità stessa saranno nel tempo di guerra fatti corrispondere dalla Camera di Cattaro Duc. 20 al Mese.

E Mentre promette il valore de popoli di quella Comunita di Continuare a dar prove nella occasione d' esser comandati dal Provveditor Estraordinario di Cattaro d' uscir in Compagna, dovranno esser esenti da altre personali funzioni secondo s'è stablito con li Zuppani, e perché possino conservarsi non meno, che adoperarsi con vigore ne cimenti si presentassero, si rilasciano, gli ordini onde siano soccorsi con Stara duecento Grano, e consegnati 200 Fucili della ricercata qualità con un Stendardo, cosicche assicurati voi da queste nove

Testimonianze della cördialità, con che siete stati accolti siamo certi che sollecitando il riccorso alle proprie Case, farete comprendere a quei amatissimi Sudditi la parzial disposizione degli animi nostri verso i loro riguardi con sicurezza di aver a riportare dalla loro constante fede in ogni in contro i migliori vantaggi.

E da mo' sia commesso al Magistrato alle Biave di far somminsitrar agl Ambasciatori di Risano Stara duecento Grani Minuti in dono.

Et al Reggimento all' Arsenal Fucili 200 di 5 Palmi di lunghezza.

E da mò sia par commesso al Magistrato delle Rason Vecchie di far vestire li due Ambasciatorî di Risano a Spese Pubbliche con li due loro Servitori, e di dar a cadauno d' essi Ambasciatori una Medaglia di dieci Zecchini l' una ed il Sig^{r}. Cassier faccia tener ál Magistrato sudetto il soldo occorrente per le Provisioni Sudette.

Data in Nostro Ducali Palatio die 32. Aprile 1717.

Gio. Francesco Busenello Seg.

1718. 18. GUIGNO.

Joannes Cornelio Dei Gratia Dux. Venet. etc. Nob. et Sap. Viris Aloijsio Mocenigo Prov. Nostri Gen. in Dalmatiae et Albaniae, et successoribus fidelibus delectis salutem, et delectionis affectum.

Intesi li vostri prudenti sentimenti sopra li tre punti contenuti ne divoti Memoriali della Fed. Comunità di Risano, e considerati egualmente i titoli distinti delle proprie benemerenze con la Signoria Nostra attesa l'incorotta lor fede dimostrata verso il Pubblico Nome, e palesata sempre con prove di valore, e di sangue viene il

Senato in deliberazione di graziosamente dichiarare che la Comunità predetta di Risano abbia per sempre di godere la franchiggia della contribuzione del Canone per le Casette. e loro adjacenze che servono in quella Terra alla loro abitazione, cosicchè in tempo veruno quegli abitanti, possan esser astretti ad alcun pagamento per ragione delle Casette medesime concorrendosi stessamente ad esaudire le loro istanze riguardo al secondo punto per il godimento di Stara 250 all' Anno chè fu' alla Comunita medesima nell' Anno 1705. accordato, ed indi sospeso come vien di rilevarsi, resta decretato che de cetero abbian quei popoli di Risano a goder intieramente del Privilegio medesimo delli Stara 250 di Sale all' Anno al solo prezzo di 2 per Staro, come pure la graziosa efenzione de Dazj de soli prodotti naturali di quel luogo. Con tali espressi rescritti della Pubblica generosità. e demenza consolata la prediletta Fed. Comunità di Risano, si assicuriame sarà essa per corrispondere con la costanza della propria fede. continuando quelle prove di valore che la sempre marcate verso la Repubblica Nostra, onde si confermino a se stessa gradi maggiori di merito. e gli effetti della Pubblica considerazione, ed affeto ec. ec.

Lorenzo Vignola Seg.

Attesto io sottoscritto N. P. esser l' oltrascritto Decreto stato copiato da aliena mano d' altro consimile autentico, ed avendolo incontrato. e ritrovato in tutte le sue Parti consimile mi son sottoscritto. e posto il mio Notarial Sigillo. In quorum ec. ec.

Ego Jo. Ant. Generini P. V. N: in fidem me subscr. et signavi abqu . . . . .

Si dichiara a chiunque occorresse che sopra le istanze delli Abitanti Comunisti di Risano nell' Albania

da questa Regia Intendenza Provinciale dietro li Superiori Assensi della Intendenza Generale, dell' Imp-te. Reg-a. Finanza viene provvisoriamente accordato alli medesimi il godimento del loro Privilegio dipendente dal Decreto dell' ex Senato Veneto 1718-18 – Giugno ch'era in corso all' Epoca del Gennaro 1796, con il quale viene concessa alli medesimi la introduzione in questa Città esente da ogni Dazio de' loro naturali prodotti, che nell' antedetto Territorio sono raccolti prevj li soliti metodi di disciplina.

Dalla Reg-a Intendenza Provinciale delle Imp-li. Rege. Finanze di Venezia, e Dogado Li 24 9bre 1798.

L. I. Reg-o. Intend-te. Prolve.
Conte Stampa.

L. S. Attesto io Nod°. Pubb°. infrascritto come la sudetta sottoscrizione è quella fatta, e formata di pugno, mano, e Carattere del Nob. Sigr. Ro. Intendte. Provle. Conte Stampa, e cio per l' ottima pratica, e cognizione che tengo di detto carattere, e firma. In quorum.

Venetiis hac die Jovis — 29 — Mensis Novembris 1798 Indictione secunda.

L. S. Ita est.

Jo Andrea Bellan Pub°. Ven°. Canc^r, Not°. Fisc°. q. Dni Florj par. Ven. Not. in fid. subscrips. et signe absque Reg.

Adi 29 novembre 1798. Venezia.

La presente dichiarazione della R^a. Intend^za Provle delle Re. Finanze di questa Città con appiedi la firma, ed il solito sigillo del Sr. Gio. Anda Bellan Pubo Notaro fù esibita nell' Uffo Notariale del Dipartimento di Commercio dell' Imple. Rego. Magistrato Camerale, onde venga autenticata la firma stessa, la quale insalto riconosciuta, viene munita dell' Imple. Rego. Sigillo etc.

L. S. L. Ó. Corniali Co. d' Algarotti Nodaro.

Estratta dall' Originale esistente nella Sega del Eu. Comando ed incontrata per me

Pietro de Goricj Capitano, e Sego. de' G....

A Chiunque.

Si certifica per parte dell' Imperial Regio Dipartimento di Commercio, dell' Imperial Regio Magistrato Camerale, che dall' Ingresso delle Armi Austriache in questa Città in poi furono sempre esentati da Pubblici Dazj e Gravezze Li Generi e Merci qui provenienti dalla Communità di Risano in Albania colla sola condizione usata anche in passato, che venissero scortate dalle prescritte Attestazioni del Capitanio e Giudici di quella Communità, il tutto a norma della prerogativa di efenzione accordata a que Popoli dall' Eccellentissimo Senato col Decreto 13 Giugno 1718 e dall' Imperial Regio Governo loro confermatra.

Venezia Li 30 Marzo 1799.

Santo etc. In fede ect.

L. O. Corniani Co. d' Algarotti Nodaro.

Regia Commissione Camerale.

Presentata da me Michiel Paprenizza Procurator delli Comunisti di Risano.

La Comunita di Risano nell' Albania costituisce una numerosa popolazione di nuovi Sudditi della Cesarea Regia Maestà, che quanto fù sempre nella finitimo sua situazione fedele alla Veneta Seren^{a}. Reppubblica, altrettanto sarà sempre attaccata all' Augustissimo nuovo Sovrano.

Una serie di Decreti dell' Eumo. Senato fà fede dei meriti di quei Popoli e del sangue sparso in Pubblico

servizio, e tra questi, il Decreto 1718. 18. Giugno accordò in ricompensa la generale esenzione dè Dazj delli prodotti naturali del loro Paese.

Jù constante la esecuzione durante il Serenissimo Governo Veneto, fù preservata, anche dalla Provisoria Municipalità, ed il presente Regio Intendente Provinciale di Finanza continua ad accordare alla Supplicante Comunità la grazia medesima, ed i generi provenienti da quella Comunità scortati da giurata fede. vengono spediti dalle rispettive Dogane senza alcun pagamento.

Incerti per altro essi poveri Comunisti del loro futuro destino sul proposito; e mentre vengono obbligati dalla Cancellaria di Cattaro ad esibire dele pieggierie, e depositi per il Dazio, sul dubbio che non continui a loro favore l' indicata esenzione, si producono a questa Regia Commissione Camerale ed umilmente implorano la benigna confermazione del privilegio de' Dazj dipendente dall' enunziato Decreto 1718. 18. Giugno a conforto, e sostentamento delle infelia loro famiglie Grazie.

Venezia li 25. Agosto 1817.

Concorda coll' Originale esistente negli Atti dell' J. R. Collegio Fiscale sotto l' antecedente J. R. Dominio Austriaco ora centrati in questo J. R. Archivio Governativo di S. Teodoro, e precisamente al № 461 Dall' J. R. Archivio Governativo sudetto.

Giacomo Chiodo Archivista.

Venezia 25. Agosto 1817.

Bolletta Nr. 223.

Nr· 1941. Rego. al Po. A. C. fo. 50, e pago Cmi 34.

Giacomazzi.

— —

Venezia li 2. Agosto 1817.

Certifico io sottoscritto, che dall' Originale Protocollo degli esibite della J. Ra. Commissione Camerale sotto l' antecedente J. Ro. Dominio Austriaco appartenente agli Atti di essa Comissione che ora si conservano in questo J. Ro. Archivio Governativo di S. Teodoro, rissulta che

La Comunità di Risano

presentò nel giorno 17. Agosto 1798. sotto il № 4694. una supplica alla predetta J. Ra. Commissione , con la quale implorava, che sulla base del Decreto del Veneto Senato 1718. 18 Giugno le fosse preservato , e continuato il privilegio dell' esenzione dai Dazj Certifico inoltre, che per diligenza usata tanto sugli Atti dell' J. Ra. Commissione, medesima, quanto sopra quelli delle J. R. Intendenze Generale , e Provinciale di Finanza in Venezia non si rinvenne il Decreto, che accorda alla summentovata Comunità l' esenzione invocata. Rissulta per altro dagli atti dell' J. Ra. Amministrazione Camerale sotto il sullodato J. Ro. Dominio. parimenti in questo J. Ro. Archivio centrali, che Detta Comunità godeva l' esenzione dai Dazi e ciò precisamente dai Decreti 15. Febbrajo № 569.595, 14. Marzo № 1188. 27. Octobre № 5360, ed altri del 1804; i quali Decreti indirizzati all' J. Ro. Direttore della Dogana da Mar nei varj casi delle provencenze di Merci da quella Comunità, prescrivono, che a norma de' vigenti privilegj, sia data la spedizione esente da Dazio alle Merci pervenute. Tanto ec.

Dall' J. Ro. Archivio Governativo di S. Teodoro

Giacomo Chiodo Archivista.

Venezia 25. Agosto 1817.

Bolletta № 223.

№ 1941 Ro. al Po. A. C. To. 50, e pagò Cmi. 34.

Giacomazzi.

Traduzione — Risano Li 9 . . . . . jo 1817. Stil Nuovo.

Noi sottoscritti attuali Capitano, Giudici. e Vecchiardi della Cesarea Regia Comunità di Risano elegiamo in nostri Procuratori Generali li Sigri. Simeone Vercevich Audente in Venezia , e Stefano Giurcovich domiciliato con la propria Famiglia in Trieste ambidue nostri Compatriotti con facoltà la più estesa di poter tanto congiuntamente, quanto disgiuntamente implorare innanzi a Sua Impte. Rle Aposta. Maestà, o presso qualunque sua Autorita Superiore , la Conferma di que privileggj , ed Esenzioni che la Suda. fedelissima Comunità ebbe a godere ancor nel primiero aspetto, in cui parimenti questa Provincia hà avuto la fortuna di essere coperta dall' invite Gloriose Armi dell' Altefatta Maestà sua , presentando per l' oggette stesso qualsivoglia Supplicazione, o Memoriale per conto di noi sudetti , Capitano, Giudici, e Vecchiardi quali ora per sempre promettiamo di avere ogni cosa da essi operata per ferma, ed irrevocabile, e con facoltà inoltre di poter eleggere altri Procuratori ancora per l' effetto suespresso, il tutto sotto obbligazione di difendere ogni loro operato col più miglior adempimento delle Leggi.

= Matteo Paprenissa Capitano

= Elia Lucich Giudice

= Teodoro co: Frelich in absenza del Giudice

= Andrea Columbarich

= Antonio Chiellovich. Giudice

= Elia Sopovich Giudice
= Teodoro Co. Ivelich
= Lochetta Chiellovich
= Cristoforo Jovovich
= Michiele Bielladinovich
= Stefano Vercevich Cancelliere

In fede della presente traduzione fatta dall' Originale scritta in questo Foglio med^{mo} non che incontrata da Verbo ad Verbum.

Cattaro Li 20 Gennajo 1817

L. S. Demetrio Vujossevich
Ceso. Ro. Interprete.

Il Presidente dell' Imperial R° Tribunale di Pa. Istanza in Cattaro Certifica essere la soprascritta firma di proprio pugno, e caratt . . . .

Signor Demetrio Vujossevich . . . .
qui si presta , ed ovunque si pui prestar piena fede. In quorum.

Cattaro 21 Gennaro 1817.

L. S. Per mallatia del' Sig. Presid^{e}.

Giovanni Valerj. smo. Giude. affo.
= M. Pasquali Co. Ro. Segrio.

Certifico io Nodaro sottoscritto munito di Patente di questo Municipio de di 15 Luglio 1816 al № 23: essere veridica la presente Copia Estratta dall' Original in forma autentica, da me incontrata, e ritrovata uniforme ne rilascio il presente Certificato munito della mia firma Notarile e ad impressione del segno del Tabellionato, rilasciata la presente al Signor — — — — —

Venezia questo giorno Ventisette 27 del Mese di Agosto 1817. Mille ottocentodiecisette. Regnando Fran-

cesco Primo Imperatore di Austria, Re' di Ungheria, Boemia etc. etc.

Gio Andrea Bellan del fu Nodaro Residente in questa Regia Città di Venezia.

Venezia 27 Aprile 1817.

№ 2187 Rego. Al Proto. A. C. Fo. 56 e pagò Cmi 34.

Giocomazzi.